

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ПОЛТАВСЬКА ДЕРЖАВНА АГРАРНА АКАДЕМІЯ
Кафедра гуманітарних і соціальних дисциплін
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Факультет іноземної філології
Філологічний факультет

МОВА І МІЖКУЛЬТУРНА КОМУНІКАЦІЯ: ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА

колективна монографія

Київ
2021

УДК 81 : 008 : 316.74
М74

*Рекомендовано до друку вченою радою
Полтавської державної аграрної академії
(протокол № 19 від 19 квітня 2021 року)*

Рецензенти:

М. Личук, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри романо-германських мов і перекладу Національного університету біоресурсів і природокористування України;

К. Глуховцева, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української філології та загального мовознавства ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»;

М. Кононова, доктор педагогічних наук, кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології Полтавського державного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

М74 Мова і міжкультурна комунікація: теорія та практика :
колективна монографія / за наук. ред. Н. Сизоненко. Київ :
Видавництво Ліра-К, 2021. 256 с.

ISBN 978-617-520-097-1

У колективній монографії висвітлено актуальні проблеми репрезентації національно-мовної картини світу; лінгвокультурологічного, лінгвокогнітивного, етнолінгвістичного, літературознавчого, соціокультурного та психологічного аспектів міжкультурного спілкування; теорії і практики перекладу у контексті міжкультурної комунікації; викладання мовних та інших гуманітарних дисциплін.

Для науковців, викладачів закладів вищої освіти, аспірантів, докторантів, здобувачів вищої освіти ступенів вищої освіти бакалавр, магістр.

*За науковий зміст і якість поданих матеріалів, наведені факти
відповідають автори, а також наукові керівники (для аспірантів).*

УДК 81 : 008 : 316.74

ISBN 978-617-520-097-1

© Сизоненко Н., 2021
© Колектив авторів, 2021
© Видавництво Ліра-К, 2021

ЗМІСТ

Передмова	6
-----------------	---

Вступне слово ректора Полтавської державної аграрної академії, професора <i>Аранчій Валентини Іванівни</i>	8
---	---

РОЗДІЛ 1. НАЦІОНАЛЬНО-МОВНІ КАРТИНИ СВІТУ: ВЕРБАЛЬНА І НЕВЕРБАЛЬНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ

1.1. Католицька релігійна лексика в сучасній українській мові (<i>Бей І.</i>)	10
1.2. Реалізація виражального потенціалу потамонімів у поезії Василя Пачовського (<i>Брайло ІО.</i>)	16
1.3. Методологічні засади дослідження префіксальних дієслів у німецькій економічній термінології (<i>Воловик Л.</i>)	26
1.4. Вербальне моделювання іспанської картини світу як елемент метаекфразису в есе Джона Берджера про творчість Дієго Веласкеса: когнітивно-поетологічний аналіз (<i>Луньова Т.</i>) ...	31
1.5. Афектоніми з-поміж інших номінацій позитивно конотованих звертань (<i>Мокляк О.</i>)	40
1.6. Нова розмовна лексика в мові українських художніх творів (<i>Навальна М.</i>)	49
1.7. Структурно-семантичний аналіз ергонімів міста Полтави (на матеріалі назв магазинів) (<i>Сизоненко Н., Пащенко А.</i>)	56
1.8. Lexical analysis of proper names in the field of crop growing and animal husbandry (<i>Тагільцева Я.</i>)	62

РОЗДІЛ 2. ДІАЛОГ НАЦІОНАЛЬНИХ КУЛЬТУР: ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ, ЛІНГВОКОГНІТИВНИЙ, ЕТНОЛІНГВІСТИЧНИЙ ТА ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧИЙ АСПЕКТИ

2.1. Романи А. Мельничука «Що сказано» і М. Левицької «Коротка історія тракторів по-українськи»: феномен другого еміграційного покоління й літературні проєкції образу України (<i>Горбач Н.</i>)	68
2.2. Хронотопна структура готичного роману в лінгвопоетичному аспекті (на матеріалі роману Е. Редкліфф «The romance of the forest») (<i>Ковальова Т.</i>)	76
2.3. Специфіка нововведень М. Метерлінка-драматурга у п'єсах «Монна Ванна» та «Чудо святого Антонія» (<i>Конєва Т.</i>)	85

2.4. Реалізація категорії ввічливості у контексті міжкультурної комунікації: лінгвістичний аспект (на матеріалі української та англійської мов) (<i>Косіцька О., Майерс Ш.</i>)	94
2.5. Соціально-побутовий роман Генрі Філдінга «Історія Тома Джонса, знайди»: сюжетно-композиційні особливості (<i>Тарасова Н.</i>)	102

РОЗДІЛ 3. СОЦІОКУЛЬТУРНА ТА ПСИХОЛОГІЧНА ПАРАДИГМИ МІЖКУЛЬТУРНОГО СПІЛКУВАННЯ

3.1. Науково-теоретичні засади професійної комунікації у діяльності педагога (<i>Ільченко А.</i>)	111
3.2. Культурне різноманіття і соціокультурні стереотипи в міжкультурній комунікації (<i>Місечко О.</i>)	120
3.3. Міждисциплінарний підхід до трактування поняття «комунікативна толерантність» (<i>Подлесна Г.</i>)	130
3.4. Зовнішня академічна мобільність в умовах сучасної в ігцизняної вищої освіти (<i>Рудич О., Степаненко Н., Олійник С., Палеха О., Смиркіна Ю.</i>)	139
3.5. Формування полікультурної компетентності майбутніх фахівців у процесі гуманітарної підготовки аграрного закладу вищої освіти (<i>Сільчук О.</i>)	145
3.6. Межкультурная коммуникация в условиях коронавируса: социокультурный, психологический и лингвистический аспекты (<i>Хейлик Т.</i>)	152

РОЗДІЛ 4. ПЕРЕКЛАД У КОНТЕКСТІ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ: ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА

4.1. Semantic derivatives in English economic terminology: derivational and translation aspects (<i>Воскобойник В., Сухачова Н.</i>)	159
4.2. Manipulative nature of translation: interpretators and interpretations (<i>Гарник Л., Вітковський Ю.</i>)	168
4.3. Специфіка відтворення англомовних термінів дискурсу сучасних інформаційних технологій в українських перекладах (<i>Данилюк Л., Рябокінь Н., Січова Д.</i>)	180
4.4. Ethnopsycholinguistic aspects of translation (<i>Панасюк І.</i>)	189
4.5. Лексико-граматичні трансформації в німецько-українському перекладі текстів агропродовольчої сфери (<i>Савенкова О.</i>)	198

РОЗДІЛ 5. ІННОВАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ ВИКЛАДАННЯ МОВНИХ ТА ІНШИХ ГУМАНІТАРНИХ ДИСЦИПЛІН

5.1. Didactic component of teaching foreign languages for specific purposes: formation of communication and translation skills (Гарник Л., Снігурова І.)	205
5.2. Огляд інструментарію для дистанційного викладання дисципліни «Українська мова (за професійним спрямуванням)» (Житар І., Матвійчук Т.)	216
5.3. Мнемоніка як інструмент для вивчення іноземної мови (Красота О.)	224
5.4. Formation of foreign language communicative competence of students of non-philological specialties with the help of mindmapping (Матвієнко Л.)	229
5.5. Особливості навчання у співробітництві на заняттях з іноземної мови за професійним спрямуванням у ЗВО (Ніколаєнко Ю)	235
5.6. Проблемно-ситуативні завдання як засіб формування мовнокомунікативної компетентності студентів нефілологічних спеціальностей та іноземних студентів закладів вищої освіти (Сизоненко Н., Пабат В.)	241
Наші автори	250

ПЕРЕДМОВА

25 лютого 2021 р. з нагоди 100-річчя Полтавської державної аграрної академії відбулася II Всеукраїнська науково-практична конференція «Мова і міжкультурна комунікація: теорія та практика».

Спів організатори наукового заходу – кафедра гуманітарних і соціальних дисциплін Полтавської державної аграрної академії, факультет іноземної філології та філологічний факультет Запорізького національного університету.

Участь у конференції взяли представники закладів вищої освіти України, Польщі, Ірану: Запорізький національний університет, Полтавська державна аграрна академія, Академія ім. Якуба з Парадижа у Гожуві Великопольському (Польща), Європейський університет Віадрина у Франкфурті-на-Одері (Німеччина), Міжнародний інститут миру та релігій (Ісламська Республіка Іран, м. Кум), Вища школа бізнесу (Польща, м. Домброва-Гурнічей), Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, Національна академія Служби безпеки України (м. Київ), Національний транспортний університет (м. Київ), Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Державний університет інфраструктури та технологій (м. Київ), Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка, Полтавський інститут економіки і права ЗВО «Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна», Полтавський університет економіки і торгівлі, ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка» (м. Старобільськ), Тернопільський національний педагогічний університет, Поліський національний університет (м. Житомир), Львівський інститут економіки і туризму, Харківський національний технічний університет сільського господарства імені Петра Василенка, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», а також співробітники ПМШМ «Мала академія мистецтв» імені Раїси Кириченко.

Конференція відбулася у змішаному форматі: онлайн та очно. Загалом участь у науковому заході зголосилися взяти понад 100 осіб – провідні науковці, викладачі закладів вищої освіти, аспіранти, фахівці-практики та представники міжнародних організацій.

З вітальними словами до учасників наукового заходу звернулися проректор з науково-педагогічної роботи і перспективного розвитку Полтавської державної аграрної академії Шаравара Т. О., декан факультету обліку та фінансів Полтавської державної аграрної академії Дорогань-Писаренко Л. О., проректор з науково-педагогічної роботи Запорізького національного університету Каганов Ю. О. та завідувач кафедри гуманітарних і соціальних дисциплін Полтавської державної аграрної академії Сизоненко Н. М.

Учасникам наукового заходу вдалося створити платформу для вільного обміну думками щодо актуальних проблем мови, перекладу та міжкультурної комунікації в добу інформаційного простору. Логічним підсумком завершення конференції є колективна монографія, яка нині презентується.

ВСТУПНЕ СЛОВО

Шановні організатори та учасники II Всеукраїнської науково-практичної конференції «Мова і міжкультурна комунікація: теорія та практика», співавтори колективної монографії!

Якість фахової підготовки студентів закладів вищої освіти передусім залежить від науково-педагогічних працівників, які у своїй роботі мають послуговуватися сучасними науковими та методичними розробками, досягненнями вітчизняної науки та зарубіжних дослідників. Найкращий спосіб обміну науковими ідеями та досвідом – це проведення конференції, у якій цього року взяли участь представники наукової спільноти України, Польщі, Німеччини та Ірану. Результати проведення конференції знайшли відображення в колективній монографії «Мова і міжкультурна комунікація: теорія та практика».

У цьому науковому виданні висвітлено сучасні лінгвістичні проблеми в контексті міжкультурного спілкування, викладацької діяльності, різних аспектів здійснення освітнього

процесу. Чимало досліджень мають міждисциплінарний характер, засвідчують найтісніший взаємозв'язок мови, комунікації, культури, психології та педагогіки. Безперечно, ці та інші питання, порушені авторами наукових публікацій, є актуальними й значущими для нашого полікультурного простору.

Подібні наукові заходи є чудовою нагодою для спілкування справжніх фахівців із багатьох закладів вищої освіти, для конструктивної дискусії і цікавих публікацій.

Щиро зичу колективу авторів монографії міцного здоров'я, добра і достатку. Нехай Ваші наукові успіхи окрилюють, надихають на нові творчі звершення, стимулюють молоде покоління дослідників до наукового пошуку.

Ректор Полтавської
державної аграрної
академії, професор

Валентина Іванівна Аранчій

РОЗДІЛ 1

НАЦІОНАЛЬНО-МОВНІ КАРТИНИ СВІТУ: ВЕРБАЛЬНА І НЕВЕРБАЛЬНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ

1.1. КАТОЛИЦЬКА РЕЛІГІЙНА ЛЕКСИКА В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Релігійна лексика в Україні широко представлена в усіх функціональних стилях: офіційному, публіцистичному і науковому, в художній літературі, а також в повсякденному мовленні. Для аналізу було обрано україномовну електронну католицьку пресу (переважно за матеріалами Релігійно-інформаційної служби України, котра є проектом Інституту Релігії та Суспільства Українського Католицького Університету, сайт: <https://risu.ua/> та Католицького суспільно-релігійного інтернет-часопису CREDO, сайт: <https://credo.pro/>), а також інтернет-портали Львівської Архидієцезії Римсько-Католицької Церкви (<http://www.rkc.lviv.ua/>) та Української Греко-Католицької Церкви (<http://ugcc.ua/>), тобто засоби масової комунікації, призначені для широкого кола користувачів. Лексика віддзеркалює реалії українського суспільства, в якому після падіння тоталітарного режиму відбулися суттєві зміни у ставленні до релігії.

Релігійна тематика, інформація про життя громад чи конфесій у мові ЗМІ демонструють широту вживання певних лексичних одиниць.

О. Стишов виділяє кілька новітніх груп релігіонізмів, тобто лексем релігійної тематики: одиниці на позначення невідомих раніше в Україні релігійних течій чи рухів; номінації на означення провідників, послідовників і прибічників різних

конфесій, течій тощо; слова, що передають різні назви конфесійних наук, вчень, реалій, понять тощо [1, с. 81–82]. В католицькій лексиці широко представлений пласт назв католицьких інституцій, зокрема чернечих орденів, котрі за радянських часів не могли існувати в Україні.

Дана стаття аналізує особливості католицької релігійної лексики сучасної української мови. Більшість українців сьогодні належить до котроїсь з Православних церков. Католицька (римота греко-) церква є другою за чисельністю релігійною громадою. Кількість їх віруючих оцінюється приблизно в п'ять мільйонів осіб. Католицькі громади поширені переважно у західних областях України, що знаходилися під австро-угорським чи польським впливом, але є тенденція посування на схід та південь.

Спроба уніфікувати релігійний словник різних християнських конфесій була зроблена на рубежі XIX–XX століть, коли українська література та мова швидко розвивалися. Однак до теперішнього часу не існує єдиного словника релігійних термінів або біблійної лексики, прийнятого для усіх основних конфесій. Причину цього можна знайти у співіснуванні різних культурних традицій та релігійних конфесій, що зумовлено релігійним впливом сусідніх країн на різних етапах історії України.

Найбільші християнські течії України – православна, католицька та протестантська церкви – створюють відповідну богословську термінологію як незалежні інститути. В межах окремих конфесій існують також власні концепції, які спричиняють різницю у формуванні релігійної лексики.

Після падіння тоталітаризму, тобто з початку 1990-х, католицькі церкви в Україні нарешті отримали можливість розвитку. В життя швидко впроваджувалися Реформи Другого Ватиканського Собору. Це стосується і застосування національних мов у богослужінні, зокрема української [2, с. 138]. Для того, щоб це сталося, важлива наявність уніфіковано перекладу Біблії, переклади корпусу богослужбових текстів, перекладної та оригінальної богословської літератури тощо.

Українське богослужіння

Історія богослужінь візантійського обряду українською починається з перекладацьких праць проф. Івана Огієнка, котрі

він розпочав ще в 1918 р. як член-засновник Української Церковної Ради в Києві, співробітник секції богослужбових книжок. У 1921 р. з благословення тодішнього єпископа Кременецького Діонісія (Валединського), а пізніше предстоятеля Польської автокефальної православної церкви, він підготував переклади низки богослужбових текстів. Працюючи над ними, І. Огієнко намагався налагодити співпрацю з греко-католицьким духовенством, зокрема вів кореспонденцію з василіанським видавництвом у Жовкві, українськими духовними установами в Римі про можливості їхнього видання та розповсюдження. Так ці переклади з благословення митрополита Андрія Шептицького побачили світло в друкарні греко-католицького Ставропігійського інституту: «Свята Служба Божа св. отця нашого Іоанна Золотоустого мовою українською» (Львів, 1922), «Свята відправа Вечірня і Рання мовою українською» (Львів, 1922), «Православний молитовник для початкових шкіл мовою українською і церковнослов'янською» (Львів, 1922) [3, с. 296-297; 4].

На теренах Західної України богослужіння українською здійснювалося до середини 1940-х років XX століття, тобто до поглинання Польської Автокефальної Православної Церкви та Української Греко-католицької Церкви Російською Православною Церквою. В Наддніпрянській Україні воно було викорінено разом з Українською Автокефальною Православною Церквою наприкінці 1920-х років. Протягом II Світової війни українське православне богослужіння тут ненадовго відновилося, але так само було заборонено аж до відновлення Української Греко-католицької Церкви та Української Автокефальної Православної Церкви в кінці 1980-х років [5].

Рамки католицької релігійної лексики

Католицьку лексику в Україні слід розглядати з точки зору релігійної меншості, хоча кількість католиків обох обрядів не уклінно зростає. Варто відзначити, що в наші дні попри високий процент серед духовенства латинського обряду представників західних слов'ян (здебільшого поляків, як, наприклад, єпископ-помічник Харківсько-Запорізької дієцезії Ян Собіло), кількість парафіян зростає за рахунок україномовного чи російськомовного (на сході та півдні) населення. Наприклад, у

латинському кафедральному соборі (Санктуарій Бога Отця Милосердного) в Запорозжі в будні Літургія один раз відправляється українською і один раз російською, в неділі – двічі українською і один раз російською, в суботи – один раз українською і один раз польською.

Саме тому теперішню католицьку спільноту можна називати «українською» принаймні з двох причин: 1) вона перестала всупереч колишнім стереотипам сприйматися як польська (хоча меса польською відправляється в навіть у Запоріжжі, а сайт кафедрального має і польську версію); 2) у порівнянні із позицією філії Російської православної церкви в Україні католики сприймаються як більш проукраїнські.

Як одна з християнських конфесій, католицизм має свою мовну специфіку, пов'язану з існуванням ієрархічної структури, особливостями відправлення богослужінь, величезною кількістю як богослужбової, так і богословської літератури, і т. д. Після зняття заборони релігії вся ця лексична маса в українській мові мусила відновитися чи бути створена наново.

Складно визначити границі саме католицького слововживання, оскільки базовим фондом є загальна лексика, а її ядром – переважно богословська. Спробою її кодифікації стала електронна «Українська католицька енциклопедія» (<http://catholicencyclopedia.in.ua/>), а також «Термінологічно-правописний порадник для богословів та редакторів богословських текстів» (<http://poradnyk.usc.edu.ua/>), автори котрого ставлять перед собою амбітну задачу «уніфікувати лексичний склад української богословської термінології», а також «подати рекомендації щодо написання та вжитку богословської термінології у науковому тексті». В «Пораднику...» укладачі намагаються розмежувати католицькі та православні терміни (наприклад, «пастирський – пасторальний – душпастирський», «небовзяття – успення Богородиці»), підкреслюючи, тим самим, серйозні методологічні проблеми, з котрими ми стикаємося при встановленні точних границь католицької релігійної лексики. При цьому в «Пораднику...» відображені і деякі неологізми, як, наприклад, слово «пасторальний», що пропонується вживати на позначення всього, що пов'язане з пастирем у ширшому

контексті ніж лише з особою та діяльністю пастиря («пастирський»).

Крім українських кодифікаційних проєктів існують і перекладні богословські словники, що також виконують кодифікаційну функцію, наприклад, «Короткий теологічний словник» Карла Рагнера [6].

Попри суто богословські фактори при визначенні цих границь важливим є і перетинання множин лексики, що належить до сфери священного та світського.

Тим не менш, достатньо чітко водорозділ між католицькою та загальнохристиянською лексикою (в українських умовах тут домінує православна складова як мова релігійної більшості) проходить по лінії запозичень. Для католиків характерними є запозичення з латини або кальки з латинської та польської мови – *санктуарій, адорація, реколекції, курія, розарій, небовзяття* (пол. *wniebowzięcie*), *душпастирський* (пол. *duzpasterski*). Часто ті самі латинські терміни запозичені і польською мовою. Зрозуміло, що до католицької лексики відносяться і терміни, що вживаються на позначення явищ католицького релігійного життя: *проща, Літургія годин, відпуст, Хресна дорога*. Інколи католицькими є цілі вирази: *помолитися у намірах, побожна практика, перенесення Святих Дарів до темниці*.

Для православних характерним є запозичення та кальки з грецької та церковнослов'янської мов: *ієрей, причт, священноначаліє* (гр. *ієрархія*), *автокефалія* (гр. *аυτοκεφαλία*), *скит, предстоятель* (гр. *προϊστάμενος*), *агіасма* (гр. *ἀγίασμα*).

Попри догматичну подібність обох конфесій, ми маємо справу з абсолютно різними релігійними лексиконами різних культурних груп. Відмінності обумовлені різними літургійними календарями, уподобаннями щодо інших свят (крім Великодня), різною архітектурою та обстановкою храмів та культових місць, різними богослужбовими ризами, особливостями богослужіння та звичаїв.

Пара лексем *просфора* (від гр. *просфора* – *принесення*) / *гостія* (від лат. *hostia* – *жертва*) є гарним прикладом неперекладності та подібності. Обидві лексеми позначають хліб із пшеничного борошна, який стає Тіло Ісуса Христа під час

звершення Літургії. Однак, на відміну від Православної Церкви, Католицька не використовує закваску для хліба. Ця невелика різниця означає, що ми маємо справу з різними виробами: плоскою вафлею і маленьким, піднятим хлібцем.

Абсолютна відмінність римо-католицького та православного лексиконів згладжується в мові Греко-католицької Церкви, що використовує всю термінологію, пов'язану з візантійським обрядом. Таким чином, в певному сенсі Греко-католицьку Церкву можна назвати середовищем міжкультурної комунікації, місцем зустрічі Риму і Константинополю.

Цілком імовірно, що католицький релігійний лексикон зміниться в бік зближення з словниковим запасом інших конфесій, особливо православних.

Під дією позамовних факторів в посттоталітарній українській мові активізувалося вживання релігійної лексики. Оскільки ця лексика є невід'ємною частиною культури, вона є частиною і сучасної української мови. Відмітною рисою релігійнізмів є характер їхнього вжитку, тобто зв'язок з позначуваними предметами, поняттями і явищами. Лексика другої за потужністю конфесії, що в наших умовах існує в двох середовищах – римо- та греко-католицькому, є важливим чинником розвитку мови. Проте, відкритим залишається не лише питання створення міжконфесійного словника релігійної лексики, але і уніфікованого, прийняттого для основних конфесій перекладу Біблії.

Джерела та література

1. Стишов О. А. *Українська лексика кінця XX століття (на матеріалі мови засобів масової інформації)*. К.: Вид. центр КНЛУ, 2003. 388 с.

2. Пуряєва Н. В. *Українська мова в літургійній практиці українських церков / Проблеми гуманітарних наук. Серія «Філологія»*. 2018. Вип. 42. С. 128-146. URL: http://dspu.edu.ua/sites/filol_gum/wp-content/uploads/2019/06/14-1.pdf (дата звернення: 17.02.2020)

3. Пуряєва Н. В. *Богослужбові переклади Івана Огієнка / Іван Огієнко і сучасна наука та освіта. Серія: Філологічна*. 2017. Вип. 14. С. 296-305. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/IvanOgienko_2017_14_49 (дата звернення: 17.02.2020).

4. Кметь І. Іван Огієнко (майбутній митрополит Іларіон): науково-педагогічна діяльність ученого у Львові (1922-26 рр.) / Православний молодіжний веб-портал *hram.lviv.ua*. URL: <http://hram.lviv.ua/2250-vdbulasya-naukova-konferencya-poet-na-sluzhbnarodov-priurochena-pamyat-mitropolita-larona-ogyenka.html> (дата звернення: 17.02.2020).

5. Пуряєва Н. В. Історія української літургійної мови: основні етапи розвитку. URL: <https://www.academia.edu/37567592/> (дата звернення: 17.02.2020)

6. Рагнер К. Короткий теологічний словник. Львів, 1996. 663 с.

1.2. РЕАЛІЗАЦІЯ ВИРАЖАЛЬНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПОТАМОНІМІВ У ПОЕЗІЇ ВАСИЛЯ ПАЧОВСЬКОГО

Василь Пачовський (1878–1942) – письменник-модерніст, представник літературного угруповання «Молода Муза». «Сила таланту» цього митця, за твердженням О. Тарнавського, – «в його ліричній поезії» [1, с. 25]. Мова творів В. Пачовського ставала об'єктом лінгвістичного аналізу, зокрема вивчали її символіку (О. Маленко [2], Н. Мушировська [3]), фоностилістичні засоби (Ю. Юсип-Якимович [4]) і граматичні особливості (В. Чолкан [5]). Але ономастикон, який є важливим компонентом художнього дискурсу, залишився поза увагою науковців, за винятком побіжних спостережень за антропонімною парадигмою поезії В. Пачовського [6, с. 20–21].

Помітне місце поміж образотворчих засобів у поезії В. Пачовського посідають топоніми та, зокрема, такий їх різновид, як потамоніми. Це один «із найбільш продуктивних розрядів власних назв, які представлені в українських поетичних творах і як засоби просторової характеристики, і як ідентифікатори позитивних емоцій, і як національно марковані символи» [7, с. 167].

Мета дослідження – вивчення прагматичних можливостей потамонімів у поезії В. Пачовського.

Виявлені в поетичних текстах В. Пачовського власні назви річок великою мірою відображають життєвий локус автора – Галичину й Закарпаття: *Сян, Тиса, Дунай, Дунаєць, Збруч,*

Влтава, Уг, Самош, Смотрич, Ляториця, Висла, Ляборець, Свіржава. Також фіксуємо потамоніми *Дніпро (Дніпр), Дінець, Дон, Ганг (Гангес), Волга*. Найпродуктивніший тип становлять гідроніми *Сян* (24 приклади вжитку), *Тиса* (19), *Дунай* (15). Це не відображає загальної тенденції української поезії: М. Торчинський указує, що найбільш продуктивним у ній є потамонім *Дніпро*, оскільки «ця назва і в поезії, і у свідомості українського народу виступає не просто в ролі локалізатора подій, художнього образу і навіть не міфологеми, а є національним символом України, нерозривно пов'язаним з поняттями „українська історія”, „національна ідея”, „українська територія”» [7, с. 165]. На наш погляд, саме таку частотність власних назв річок у поезії В. Пачовського можна пояснити входженням їх у перше, «найближче коло індивідуального топонімічного фрейму» [8, с. 178], оскільки майже все своє життя письменник провів на Галичині та Закарпатті.

Як указано вище, найпродуктивнішим потамонімом в аналізованих текстах є *Сян*. Цю назву письменник використовує насамперед із метою окреслення певної території – західної межі України (*Від Сяну до Дону* засіли амеби – / *Від Сяну* йде пекло, *від Дону* туман <...> [9, с. 184]; *Ой, роздерли нас, розкльовали нас / Круки і ворони – / Виросло по нас з Сяну по Кавказ / Зіллячко червоне!* [9, с. 379]; *Мій рідний край з Дінця по Сян / Розквітне, як країна, / Загоїть рани всіх кайдан, / Всім нам утворить один лан / Соборна Україна!* [9, с. 508]; *Ти (Іван Безрідний) перший верг окрик грімкий від Кавказу по Сян: / Нехай живе вольна Україна яко держава! <...>* [9, с. 605]; <...> *Змив очі люд, що спав на пожарині — / Став один лан з Кавказу поза Сян* [9, с. 413]); західної межі Галичини («*Від Сяну по Збруч*» воєвода під смертю поблід – / *Вказав їм на зброю і руки підняв із тривоги...* [9, с. 621]). Сучасний читач знайде в багатьох цих прикладах інтертекстуальний зв'язок зі словами українського гімну. Однак немає відомостей про те, що рядки «*Станем, браття, в бій кривавий від Сяну до Дону, / В ріднім краю панувати не дамо нікому <...>*» існували в пісні на час виходу збірки В. Пачовського «На стоці гір» (1907), яка містить поезію «До схід сонця» з наведеними рядками. У первісному варіанті вірша «Ще не вмерла Україна», написаного

П. Чубинським 1862 р. [10], їх немає. Натомість можемо говорити про алюзії до Франкових поезій, пор.: *Встане славна мати Україна, / Щаслива і вільна, / Від Кубані аж до Сяну-річки / Одна, нероздільна* (1883) [11, с. 71]; *Слабі ми, батьку! По Кавказ від Сяну / Слабі, розбиті на атомів дріб!* (1886) [12, с. 400].

Застосування потамонімів як територіальних маркерів узагалі є традиційним для поетичного дискурсу В. Пачовського. Так, назва *Дунаєць* сигналізує про західні межі етнічно українських земель і зокрема Лемківщини, яка теж має ввійти до єдиної держави: *Здвигнем з заліза, з крові і з завзяття / Державу від Дунайця по Кавказ* [9, с. 588]; *А всі живі клялись на честь і славу / Боротись на життє і смерть ураз – / Кістьми і кровю ставити державу / Соборну від Дунайця по Кавказ...* [9, с. 591]; *Нехай живе українська держава / В своїй землі з Дунайця по Кавказ!* [13, с. 226]. Онімами *Тиса* й *Дунай* окреслено давню територію оселення угрів («Цісар світа дає Уграм / Край від Тиси до Дунаю, / Виєднає в царя Руси / Вільний шлях до того краю!» [9, с. 646]), а назвою *Нева* позначено західну межу території під владою більшовиків (*Чи жаром з горна грав червоний Вій, / Що впився кров'ю з Неву до Урала?* [13, с. 111]).

Інші випадки вжитку потамоніма *Сян* пов'язані з історичними постатями або подіями. Наприклад, у вірші «Ясноява сторожа **Сяну**» йдеться про засновника Галицько-Волинського князівства Романа Мстиславича (*Великий Роман / Їм явився на очі і уші. / <...> / Лях зпід його меча не уйде ні один... / Він як сторож стоїть все над Сяном!* [9, с. 591–592]), а у «Думі про Івана Безрідного» згадано короля польського Владислава II Ягелла (*Сусід вкрав корону, а кости князів верг до Сяну / І збурих всі замки старинної величі в нас <...>* [9, с. 601]; *Хоч кости князів твоїх виверг Ягелло до Сяну / З катедри з золочених трун серед ночі як суп, – / Та правда народу не втоне на дні океану!* [9, с. 618]; *П'ятсот літ тому вкрав той кат кохану / Державу нам з короною князів – / А кості княжі викинув до Сяну!* [13, с. 170] («1412 р. Ягайло викидав з перемиської катедри кістки і порохи руських небіщиків <...>» [14, с. 79])).

Неодноразово В. Пачовський удається до оніма Сян у контексті опису подій польсько-української війни 1918–1919 рр.: *Ляхи прийшли і вдерлися за Сян, / Зломали фронт – Французи дали зброю, / А ми без куль... Ми падали від ран!...* [9, с. 584]; *Пять тисяч селян прийшло в місто готових до зброї. / І ждали, що їм дадуть кріси обставити Сян; – / Та Рада вела їх на віче замість по набой...* [9, с. 618]; *А рано протер Перемишль свої очі від дива: / Ляхи на Засянню стріляли на беріг з вікон. / Леліли стяги. Україна шуміла від зрива. / Над Сяном народ писав кровю довічний закон!* [9, с. 622]; *Аж гримнули стріли зза Сяну! – «То зрада, панове!» / «Мусяло цось зайсьць! Ми не веми!» – клялися на честь* [9, с. 626].

Функцію локалізаторів історичних подій виконують й інші потамоніми, присутність яких у поетичному тексті спричинена передусім висвітленням:

а) походів руських князів: *Олег, князь великий Руси / Шле послів до Ужгороду – / Аби / ладився на човни / На Дунай до Царгороду <...>* [9, с. 643]; *Князь (Святослав) розбив на Дону Білу Вежу мечем / І розтер їх на порошок у битві! / І вздовж Волги побіг як по морю бурун, / До столиці і вдарив об стіни – / І на Ітиль напав, як в лісі б'є Перун / І столицю змінив у руїни!* [9, с. 530]; *Ярослав Осьмомисл <...> / Малий Галич зайняв на Дунаю / І розкрив Чорне море містам. / <...> / Він залізними, – каже, – полками / Круті гори угорські підпер – / І замкнув королеві їх брами, / А Дунаю ворота запер!* [9, с. 540–541]; *Встає Ярослав Осмомисл; – що підпер сині гори / Карпати полками з заліза, Дунай затворив <...>* [9, с. 600];

б) перебігу польсько-української війни 1918–1919 рр.: *Ось там на Збручі нами пережито / Найбільшу всіх трагедію Айсхиля – / Там Прометей нашого прибито, / І шарпає його орел насилля!* [9, с. 574]; *Не орли злетіли з вітром зпоза Збруча / Чайку рятувати від хижацьких рук – / Іван Цепко отаман пре Ляхів як туча, / Шеремета в пень рубає, палить Мельничук* [9, с. 575]; *Всі йшли до Збруча. І летіли круки, / І з воронами кричали в безкрай – / І заройлись всі поля і луки, / І без пуття гонив юрбу відчай; / Повисло чорне марево розпуки / Над цілим плем'ям, що кидало край* [13, с. 167–168]; *– А Смок білий з Висли роззявив червонії губи, / Впялився у груди, ссе кров, як*

*поліп в тіло вріс; / Бдить тьмою очей і ушей, скрізь посіявши
зуби – / Втопив нашу силу до чину у морю зо сліз!... <...> [9,
с. 604]; Там Смок білий з **Висли**, як гидра гуде стоголова / І
пирха вогнем сірковим до українських веж! [9, с. 618] (Алюзія до
наведеної в «Хроніці» М. Бельського (див., наприклад [15])
легенди про вавельського дракона (польськ. smok wawelski), в
образі якого уособлено Польщу).*

Аналіз другого за частотністю в поезії В. Пачовського
потамоніма *Тиса* засвідчує наявність виразних фольклорних
засобів його інтерпретування. Дослідники взагалі вказують на
міфологізм «відфольклорної» природи як іманентну рису
ліричної творчості цього письменника [16, с. 90]. Традиційна
для топонімів функція локалізації поступається тут функції
поетизації, проявлюваної через персоніфікацію (*Сміялася **Тиса**
померклим опалем <...> [9, с. 424]; Ой, питала **Тиса** сині гори /
Котра зоря краща понад море / <...>/ Ой, питала **Тиса** мене в
шумі, / Котра любка краща в моїй думі <...> [9, с. 466]; Де
водограєм **Тиса** шепоче, / Плеще в сріблистії води – / Там
цілував я в зоряні очі, / Чудо дівочої вроди! [9, с. 462]; **Тиса**
гралася в промінню / Від землі до зір! [9, с. 512]; Грає **Тиса**
шумно, / Аж леліють гори <...> [9, с. 465]) та/або паралелізм
(*Як в сонці **Тиса** золоторяса / Між двома горами б'ється – / Так
руса коса, аж до пояса / Між двома грудями в'ється! [9,
с. 462]*). Загальновідомим є факт, що за допомогою художнього
прийому паралелізму, закоріненого у фольклорній творчості,
поети відтворюють нерозривну єдність, суголосність людини й
природи. Будуючи на його основі цілий поетичний текст,
В. Пачовський використовує повторювані градаційні слухові
характеристики, якими пов'язує референт оніма *Тиса* з ліричним
героєм і досягає тонкого психологізму:*

***Тихо, тихо Тиса** ніччю, плеще,
Лише хвиля в дараби шелеще –
А **ще тихше** дивимося в вічі
Цілу нічку в поцілунку стрічі,
Як на крилах хмар!
Тихо, тихо Тиса світлом грає,
Срібний місяць в хвилях колихає –
А **ще тихше** тайну тче Галюся,*

*Що душею я в неї люблюся
За красу і чар!
Тихо, тихо Тиса сріблить гори,
Несе скарби золотії в море –
А ще тихше я пісень складаю,
У вінок дівчині завітчаю
На весільний дар!* [9, с. 466].

Інші потамоніми у В. Пачовського теж персоніфікуються, хоча й не так активно: *Місяць світить у Карпатах, / А Ляборець річка грає / По камінням – поколінням / Про їх князя повідає / Казку дивну на весь світ <...>* [9, с. 631]; *Уг проскочив, добігає / До Свіржави у відчаю <...>* [9, с. 658]; *Та Свіржава забриніла, / Спеленила його (князя Ляборця) в сині <...>* [9, с. 659].

Щодо потамоніма *Дунай*, то він зазнає у В. Пачовського фольклорної реінтерпретації: запозичуючи з народнопісенної творчості подібний до наведеного вище паралелізм, поет розвиває цю структуру суголосно модерністичній тенденції [16, с. 90], пор.: *Тихо, тихо Дунай воду несе, / а ще тихше дівка косу чеше. Чеше, чеше та й на Дунай несе* (нар. тв. [17, с. 323] – *Тихо, тихо Дунай воду несе, / А ще тихше дівка косу чеше, / <...> / Що прочеше, на Дунай пускає, / <...> / Тихо, тихо Дунай в море тоне, / В сяйві дзвонять чародійні тони <...>* [9, с. 332].

Примітно, що власну назву *Дунай* у поетичному дискурсі В. Пачовського супроводжує стала епітетна характеристика *тихий* (<...> *Ніс на тихий на Дунай...* [9, с. 683]), яка має прозоре фольклорне походження. А ось референта потамоніма *Дніпро* автор, навпаки, асоціює із силою, шумом: <...> *А ревучий наш Дніпро / Котить зміям все добро!* [9, с. 699]; *Слава! – грають сині гори, / Дніпр клекоче, світить море <...>* [9, с. 717]; *Заклекотіла у Дніпрі топіть <...>* [13, с. 216]. Це зумовлене природними чинниками, крім того, такі асоціації традиційні не лише для української поезії, а для української мови загалом. Пор., наприклад, у Т. Шевченка: *Дніпр широкий – море, / Степ і степ, ревуть пороги <...>* [18, с. 126]; *Ой Дніпре, мій Дніпре широкий та дужий <...>* [18, с. 160]; <...> *реве ревучий <...>* [18, с. 371]. «Словник епітетів української мови» фіксує такі сталі означення до оніма *Дніпро*: *голубий, дужий,*

коханий, **могутній, нескоримий, повноводий, прадавній, ревучий, розгалужений, роздольний, сивий, старий, темний, холодний, чудовий, широкий** [19, с. 108].

Органічними складниками асоціативного поля потамонімів у проаналізованих текстах є колірні характеристики, проте їхня спектральна парадигма обмежена:

– срібний (домінанта): **Осріблений** світилю / **Дніпро** несе́ть ся в даль <...> [9, с. 214]; **Ой** до сонця **Тиса** грає, / **Перлоцвіт** у шумі сєє, / **Срібний** перлоцвіт <...> [9, с. 453]; **В Тисі** місяць над свічадом / **Стелить** свій **сріблистий** шлях – / **Сипле** смішки водоспадом / **В срібних** бризках, в жемчугах, / **А** кохання, раюванню / **На сріблистий** шлях! [9, с. 499]; **В Тисі** місяць водограєм / **Стелить** з филь **сріблистий** плай – / **Човник** лине **срібним** плаєм <...> [9, с. 453]; **Плеще** хвиля в **срібнім** **Узі** <...> [9, с. 372]; <...> **Місяць сріблом** **Уг** леліє, / **Плесо** грає в тисяч свіч – / **Гей** русалка на камінню / **Виринає** у промінню / **Срібнокоса**, ясна ніч! [9, с. 515]; **Вються срібні** голоси / **По Дунаю** в світ краси [9, с. 717];

– золотий: **Грає Тиса** водоспадом, / **Срібним** шумом, **злотим** градом, / **Крутить** ви́ром серед скал <...> [9, с. 469];

– сірий: **Сіяла**, як пава, / **Аж сіра** **Влтава** / **Ясніла** в огні [9, с. 441];

– синій: **Не** сплеснули крильми лебеді зі **Синього** **Сяну** <...> [9, с. 626];

– червоний: **Там** спільний фронт з **Москвою** клеко́тів, / **димився** з піни білий кінь на горбі; / **А Збруч**, як **кров**, у сонці **червонів** [13, с. 71].

Асоціація річкової води зі сріблом доволі стійка в українській поезії, її спостерігаємо, зокрема, у текстах ХІХ – початку ХХ ст.: **Дніпре**, прадіду віків! / **Срібним** плеском хвиль глибоких / **Розкажи** мені ді́вів / **Казку** добристей високих <...> (Л. Боровиковський [20, с. 83]); **То** наша **Буковина**, / **Наш срібноводий** **Прут** (С. Воробкевич [21, с. 184]); <...> **сріблом** там пливе **Дунай** / <...> / **Проллю** з очей в **срібний** **Дунай**, / **Коли** тебе згадаю (І. Франко [22, с. 311–312]); **Отся срібная** стрічка – **Йордан** / **В** **Мертве** море **впадає** (І. Франко [22, с. 563]); **І Прут срібноводий, і гори!** (І. Франко [23, с. 259]); <...> **Дніпра** не замінить вам **срібний** **Дунай** (І. Франко [23, с. 317]); **Зелений**

луг. *Дністер* скрутивсь / Посеред нього, мов змія / *Сріблиста* (І. Франко [24, с. 359]). Однак у В. Пачовського такі асоціації особливо продуктивні, що, на наш погляд, може бути пояснено не лише їхньою утрадиційненістю, а й поетичним образом Срібної Руси, Срібної Землі, у якому письменник «самобутньо відтворив ще одну невід’ємну і інтегральну частину України – Закарпаття» [25, с. 58]. Цей образ є наскрізним у художньому дискурсі В. Пачовського (див. поеми «Дума про Івана Безридного», «Князь Ляборець. Міт Срібної Землі», «Сріберний дзвін», «Золоті Ворота», поетичну драму «Світло Срібної Землі», поезію «Князь Лев на Срібній Землі»), а отже, значущим та ірадіальним.

Узвичаєним для потамонімів у досліджуваних текстах є також зв’язок з ойконімами, метою якого є творення локалізованих пейзажів (*Кам’янець у млі темніє, / Смотрич в’ється і шумить <...>* [9, с. 497]; *<...> А за горами, з шипотом / Котить Самош води сині, / Шатмар місто мерехтить!* [9, с. 516]) або локалізація дії (*<...> Нас звінчають на Дніпрі / В Києві багатирі!* [9, с. 711]).

В ідіостилі В. Пачовського не помічено тяжіння до нагромадження топонімів, однак спостерігаємо ампліфікацію, через яку підсилено еспресію потамонімів, що передають значення «ворог»: *Три пани світу і гієни трупів / З Дунаю, з Висли, з Волги, з Дону йшли / В Україну хижо, жадні окупів* [13, с. 183].

Потамонім *Ганг* виявляє в поезії В. Пачовського виразні ознаки екзотизму, стаючи маркером надзвичайно далекої чарівної землі: *На сокола сканем – до Гангу дістанем, / Де льотос розквітлий горить! / Над берегом Гангу у ніч процвітає / Стоїскрами льотос, як з казки чар-зілля, / Хто найде, той вічний, той світ увесь має <...>* [9, с. 340]). Імовірно, для підсилення екзотизму автор застосовує ще варіант *Гангес*, скалькований з англійського *Ganges*: *на Полинеш зі мною подібна царівні / Полинеш над Гангес у срібній обслоні <...>* [9, с. 340].

Поетичний ідіостиль В. Пачовського вирізняє висока продуктивність потамонімів, особливо тих, які маркують життєвий простір письменника. Наслідуючи фольклорну й літературну традиції, митець застосовує ці власні назви з різними функціями,

передусім локалізації та поетизації. Перспективи дослідження, на нашу думку, полягають у порівняльному аналізові інтерпретації потамонімів в українському модерністичному дискурсі.

Джерела та література

1. Тарнавський О. Поет Василь Пачовський. Пачовський В. Зібрані твори. Т. 1 : Поезії. Філадельфія – Нью Йорк – Торонто : Об'єднання українських письменників «Слово», 1984. С. 11–26.

2. Маленко О. Лінгво-естетична інтерпретація буття в українській поетичній мовотворчості (від фольклору до постмодерну) : монографія. Харків, 2010. 488 с.

3. Мушириська Н. Функціонування народнопоетичної символіки в поезії українського символізму (на матеріалі творчості В. Пачовського). Лінгвостилістичні студії. 2019. Вип. 10. С. 101–113.

4. Юсип-Якимович Ю. Мовна картина світу письменника і фоностил (лінгвопоетика Василя Пачовського) Науковий вісник Чернівецького національного університету. Слов'янська філологія. 2011. Вип. 547–548. С. 286–291.

5. Чолкан В. А. Частки як ускладнюючий елемент структури речення у мові поетичних творів В. Пачовського. Василь Пачовський у контексті історії та культури України. Ужгород, 2001. С. 244–250.

6. Кононенко В. Поетичні антропоніми в образному мовомисленні. Вісник Прикарпатського університету. Філологія. 2011. Вип. 29–31. С. 16–21.

7. Торчинський М. Стилістично-виражальні можливості потамопоетонімів в українських поетичних текстах. Науковий вісник Херсонського державного університету. Сер. : Лінгвістика. Херсон : Вид-во ХДУ, 2005. Вип. II. С. 164–167.

8. Карпенко О. Ю. Когнітивна ономастика як напрямок пізнання власних назв : дис. д-ра філол. наук : 10.02.15. Одеса, 2006. 416 с.

9. Пачовський В. Зібрані твори. Т. 1 : Поезії. Філадельфія – Нью Йорк – Торонто : Об'єднання українських письменників «Слово», 1984. 743 с.

10. Чубинський П. Ще не вмерла Україна. Мета. 1863. № 4. С. 5–6.

11. Франко І. Мозаїка із творів, що не ввійшли до Зібрання творів у 50 томах. Львів : Каменяр, 2001. 434 с.

12. Франко І. Я. Зібрання творів : у 50 т. Т. 2 : Поезія. Київ : Наукова думка, 1976. 544 с.

13. Пачовський В. Зібрані твори. Т. 2 : Золоті Ворота. Філадельфія – Нью Йорк – Торонто : Об'єднання українських письменників «Слово», 1985. 419 с.

14. Крип'якевич І. Львівська Русь в першій половині XVI віку. *Записки НТШ*. 1907. Т. LXXVII. С. 77–103.

15. Корицунів Г., Кот Е. Вавельський цмок. URL : <https://www.bestiary.us/vavelskij-dragon>.

16. Балла Е. Міфопоетика циклу В. Пачовського «На гори» (збірка «На стоці гір»). *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія філологічна*. 2002. Вип. 6. С. 87–90.

17. Українка Л. Зібрання творів : у 12 т. Т. 9 : Записи народної творчості. Пісні, записані з голосу Лесі Українки. Київ : Наукова думка, 1977. 432 с.

18. Шевченко Т. Г. Зібрання творів : у 6 т. Т. 1 : Поезія 1837–1847. Київ : Наукова думка, 2003. 784 с.

19. Бирик С. П., Єрмоленко С. Я., Пустовіт Л. О. Словник епітетів української мови. Київ : Довіра, 1998. 431 с.

20. Боровиковський Л. Повне зібрання творів. Київ : Наукова думка, 1967. 280 с.

21. Воробкевич С. Твори. Ужгород : Карпати, 1986. 562 с.

22. Франко І. Твори : у 3 т. Т. 1 : Поезії. Поєми. Київ : Наукова думка, 1991. 672 с.

23. Франко І. Я. Зібрання творів : у 50 т. Т. 3 : Поезія. Київ : Наукова думка, 1976. 448 с.

24. Франко І. Я. Зібрання творів : у 50 т. Т. 4 : Поезія. Київ : Наукова думка, 1976. 472 с.

25. Погребенник В. «Зблисне сонце по всій Україні: Візія батьківщини у творчості Василя Пачовського». *Визвольний шлях*. 2006. Березень. С. 54–65.

1.3. МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРЕФІКСАЛЬНИХ ДІЄСЛІВ У НІМЕЦЬКІЙ ЕКОНОМІЧНІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ

Актуальність дослідження зумовлена сучасною тенденцією до опису особливостей методологічних засад дослідження префіксальних дієслів у німецькій економічній термінології, фіксування та вивчення специфіки префіксальних дієслівних термінів у німецькомовній економічній терміносистемі, необхідністю їхнього комплексного системного дослідження для виявлення закономірностей, процесів термінотворення.

Мета дослідження: опис особливостей методологічних засад дослідження префіксальних дієслів у німецькій економічній термінології, словотвірної структури й семантики німецьких префіксальних дієслів – економічних термінів. Об'єкт дослідження – німецькі дієслова з префіксами *be-, ge-, er-, ver-, zer-, ent-, emp-, miss-, durch-, unter-, über-, um-, hinter-, wider-, wieder-*.

Аналіз дослідних методів, переконує, що кожен з них становить науковий принцип, який визначає мету й аспект аналізу предмета науки. Для здійснення завдань у дослідному методі формуються конкретні робочі прийоми, або процедури, чи методики дослідження.

Між методом дослідження і робочими прийомами є певний зв'язок: кожен метод реалізується набором відповідних робочих прийомів. Але чіткої закріпленості робочих прийомів за відповідними методами немає. Той самий прийом може використовуватися для задоволення потреб різних дослідних методів і навпаки – в тому самому методі можуть використовуватися різні методики дослідження. Так, прийом спостереження необхідний у веденні будь-якого дослідження. З нього починається добір матеріалів для аналізу. З цим прийомом пов'язаний прийом описування, який є продовженням наслідків спостережень.

Методи встановлюють напрямок дослідження, його кінцеву мету. Робочі прийоми описування і зіставлення забезпечують досягнення відповідного результату, взаємодіючи з іншими робочими прийомами.

Для аналізу твірних основ (ТО) префіксальних дієслівних одиниць застосовуємо методику, спрямовану на виявлення твірних основ префіксальних дієслівних одиниць та похідних основ слів. Наступним кроком дослідження є членування, класифікація та інтерпретація виділених одиниць. Для описування твірних та похідних одиниць застосовуємо прийом виділення одиниць аналізу: виділяємо ТО префіксальних дієслівних одиниць з префіксом **be-**, наприклад: *gefrieren*, *beladen*, *beschaffen*, *bemerken*, *beschlagen*, *besitzen*, *berichten*, *belegen*, *beziehen*, *bestehen*, *befrachten*, *bestellen*, *benutzen*, *berechnen*, *bewerben*, *sich*, *bezahlen*; з префіксом **ge-**: *gehören*, *gefrieren*, *gewähren*; з префіксом **er-**: *erhalten*, *erhärten*, *ertragen*, *erfinden*, *erlösen*, *erkunden*; з префіксом **ver-**: *verladen*, *verlesen*, *vertragen*, *verkaufen*, *verbrauchen*, *vertreiben*, *vertreten*, *verwenden*, *verbinden*, *verwalten*; з префіксом **zer-**: *zerbrechen*, *zerfallen*; з префіксом **ent-**: *entladen*, *entwerfen*, *entfallen*; з префіксом **emp-**: *empfinden*, *empfangen*; з префіксом **miss-**: *missfallen* [1, с. 6].

Наступним кроком є виділення похідних основ слів. Виділяємо всі похідні основи (ПО) з префіксом **be-**: *beladen* → *das Beladen*, *die Beladung*; *beschaffen* → *das Beschaffen*, *die Beschaffung*, *der Beschaffer*, *die Beschaffungskosten*; *bemerken* → *das Bemerk*, *die Bemerkung*; *beschlagen* → *der Beschlag*, *der Fensterbeschlag*; *besitzen* → *der Besitz*, *die Besetzung*, *der Besitzer*; *berichten* → *der Bericht*; *belegen* → *der Beleg*, *die Belegung*; *beziehen* → *der Bezug*; *bestehen* → *der Bestand*, *das Bestandsbuch*; *befrachten* → *die Befrachtung*, *der Befrachter*, *der Befrachtungsvertrag*; *bestellen* → *die Bestellung*, *der Besteller*, *der Bestellschein*; *benutzen* → *der Benutzer*, *die Benutzung*, *die Benutzungszeit*; *berechnen* → *der Berechner*, *die Berechnung*, *die Berechnungsart*, *die Zinsberechnung*; *bewerben, sich* → *die Bewerbung*, *der Bewerber*; *bezahlen* → *die Bezahlung*, *die Lieferbezahlung*; з префіксом **ge-**: *gefrieren* → *das Gefrieren*, *das Gefrierverfahren*; *gewähren* → *die Gewähr*; з префіксом **er-**: *erhalten* → *das Erhalten*, *die Erhaltung*, *der Erhalter*; *erhärten* → *das Erhärten*; *ertragen* → *der Ertrag*; *erfinden* → *die Erfindung*, *der Erfinder*, *das Erfinderpatent*; *erlösen* → *der Erlös*, *das Erlöskonto*; з префіксом **ver-**: *verladen* → *das Verladen*; *verkaufen* → *der Verkauf*, *der Verkaufspreis*; *verbrauchen* → *der Verbrauch*, *der*

*Verbraucher, der Stromverbrauch; verwenden → die Verwendung, der Verwender; з префіксом **zer-** : zerbrechen → das Zerbrechen; zerfallen → der Zerfall; з префіксом **ent-** : entladen → das Entladen; entwerfen → der Entwurf; з префіксом **emp-** : empfangen → der Empfang, das Empfangsbuch; з префіксом **miss-** : missfallen → der Missfall, das Missfallen.*

На другому етапі аналізу здійснюємо членування виділених ТО префіксальних дієслівних одиниць за методом безпосередньоскладових компонентів (БСК) : дієслівні одиниці з префіксом **be-**: *be//laden → das Be//lad/en, die Be//lad/ung; beschaffen → das Be//schaff/en, die Be//schaff/ung, der Be//schaff/er, das Beschaffungs//kosten; be//merken → das Be//merk/en, die Be//merk/ung; be//schlagen → der Be//schlag, der Fenster//beschlag; be//sitzen → der Be//sitz, die Be//sitz/ung, der Be//sitz/er; be//richten → der Be//richt; be//legen → der Be//leg, die Be//leg/ung; be//ziehen → der Be//zug; be//stehen → der Be//stand, das Bestand//buch; be//frachten → die Be//fracht/ung, der Be//fracht/er, der Befrachtungs//vertrag; be//stellen → die Be//stell/ung, der Be//stell/er, der Bestell//schein; be//nutzen → der Be//nutz/er, die Be//nutz/ung, die Benutzungs//zeit; be//rechnen → der Be//rechn/er, die Be//rechn/ung, die Berechnungs//art, die Zinsen//berechnung; be//werben, sich → die Be//werb/ung, der Be//werb/er; be//zahlen → die Be//zahl/ung, die Ziefer//bezahlung; з префіксом **ge-**: *ge//frieren → das Ge//frier/en, das Gefrier//verfahren; ge//währen → die Ge//währ; з префіксом **er-** : er//halten → das Er//halt/en, die Er//halt/ung, der Er//halt/er; er//härten → das Er//härten; er//tragen → der Er//trag; er//finden → die Er//find/ung, der Er//find/er, das Er//finderpatent; er//lösen → der Er//lös, das Erlös//konto; з префіксом **ver-** : *ver//laden → das Ver//lad/en; ver//kaufen → der Ver//kauf, der Verkaufs//preis; ver//brauchen → der Ver//brauch, der Ver//brauch/er, der Strom//verbrauch; ver//wenden → die Ver//wend/ung, der Ver//wend/er; з префіксом **zer-** : *zer//brechen → das Zer//brech/en; zer//fallen → der Zerfall; з префіксом **ent-** : *ent//laden → das Ent//lad/en; ent//werfen → der Ent//wurf; з префіксом **emp-** : *emp//fangen → der Emp//fang, das Empfangs//buch; з префіксом **miss-** : *miss//fallen → der Miss//fall, das Miss//fall/en.*******

На третьому етапі аналізу проводимо класифікацію і інтерпретацію префіксальних дієслівних одиниць. Класифікація здійсню-

ється в формі таблиць, в яких вказані словотвірні моделі ТО префіксальних дієслівних одиниць та похідні основи слів [2, с. 14].

Використовуючи метод моделювання для виявлення основних словотвірних моделей (СМ) та мікромоделей (ММ) німецьких префіксальних дієслів та співвідносних з ними похідних слів представляємо модель, за якою утворюються префіксальні сильні дієслова. СМ: $M_4SV = \text{Präf.} + SV_{schw.} + en$. Вони утворюються за СМ: $M_{4,5}SV = \text{Präf.} + SV_{st.} - (SV_{st.} + n)$: *be//lad/en* – навантажувати, *be//schaff/en* – заготовляти. Префіксальні слабкі дієслова виникають за трьома основними СМ: *be//grenz/en*, *be//liefer/n*, *ver//lager/n*, $M_4SV = \text{Präf.} + SN + en$: *be//dampf/en*, *er//zeug/en*, *ver//kleid/en*, $M_{4,5}SV = \text{Präf.} + SA + en$: *er//hart/en*, *er//warm/en*, *ver//stark/en* [3, с. 26; 4, с. 45].

Наступним кроком аналізу є встановлення СМ та ММ похідних слів. Встановлюємо СМ субстантивованих інфінітивів префіксальних сильних дієслів: $M_2SN = SN:SV(\text{Präf.} + SV_{st.}) + en$: *be//schaff/en* – заготовляти → *das Beschaffen* – залучення (наприклад, капіталу). Встановлюємо ММ, кількість ММ залежить від кількості словотвірних префіксів.

Утворення віддієслівних безафіксно-похідних іменників, від ТО префіксальних слабких дієслів, шляхом придбання основною інфінітива дієслова парадигми іменника подана за $M_2SN = SN:SV(\text{Präf.} + SV_{schw.}) + en$: *ver//rechn/en* – проводити розрахунок → *das Ver//rechn/en* – помилка в розрахунку.

Модель похідних іменників $M_{2,3}SN = SN(\text{Präf.} + SN/SA) + en$ з незмінним та із зміненним коренем – субстантивацією основи інфінітиву ТО префіксального слабкого дієслова, співвідносного з ТО іменника або прикметника: *er//härten* – підтверджувати (документ) → *das Er//hart/en* – підтвердження.

Семний аналіз здійснюється по відношенню до словотвірних афіксів. Більшість афіксів володіє рядом сем: деякі з них є постійними і реалізуються одночасно, інші потенційно, що здійснює їх полісемію. Наприклад дієслівний префікс **ent-** володіє постійною семою – «процесуальності» і створює дієслова з семою «термінативності»: *entfliehen*, *entbinden*, *entstehen* [5, с. 31; 6, с. 54]. До потенційних сем відносяться: сема «антонімічності» по відношенню до ТО дієслова: *entladen* – *laden*, *entwickeln* – *wickeln*; сема «віддалення» – *entgehen*,

entfliehen, enteilen, entweichen; сема «початку чи виникнення дії або стану» – *entsprudeln, entstammen*. Компонентний аналіз використовувався в дослідженні для виявлення словотвірного гнізда, наприклад: *brauchen – verbauchen – der Verbraucher – der Stromverbrauch*.

Для визначення словотвірної активності основ економічних термінів і продуктивності моделей в дослідженні використовується прийом кількісного аналізу. Для здійснення кількісного аналізу ТО префіксальних дієслів та ПО віддієслівних іменників використовуємо метод кількісного аналізу. В дослідженні підраховуємо кількість виявлених ТО префіксальних дієслів, ПО безафіксно-похідних віддієслівних іменників, утворених за субстантивацією основ інфінітиву, конверсії основ інфінітиву, конверсії основ претериту, ПО віддієслівних суфіксальних іменників, ПО складних іменників з першим БСК – ПО префіксальних дієслів, ПО складних іменників з другим БСК – ПО префіксальних дієслів. Наступним кроком проводимо відсоткове співвідношення ТО префіксальних дієслів та ПО віддієслівних іменників.

Джерела та література

1. Степанова М. Д., Фляйшер В. *Теоретические основы словообразования в немецком языке* : підручник. М. : Высшая школа, 2014. 264 с.
2. Левковская К. А. *О понятии производности. Вопросы составления описательных грамматик* : підручник. М. : Высшая школа, 2012. 147с.
3. Fleischer W. *Grundzüge der Wortbildung des Verbs in der deutschen Sprache der Gegenwart* : Lehrbuch. Leipzig. 2009. 305 S.
4. Schippan Th. *Lexikologie der deutschen Gegenwartssprache: Lehrbuch*. [2. durchges. Aufl.]. Tübingen. 2012. 307 S.
5. Степанова М. Д. *Методы синхронного анализа лексики* : підручник М.: Высшая школа, 2004. 2008 с.
6. Stepanova M. D., Černyševa I. I. *Lexikologie der deutschen Gegenwartssprache* : Lehrbuch. [2. verbesserte Aufl.]. M. : Vysšaja Škola, 2013. 247 S.

1.4. ВЕРБАЛЬНЕ МОДЕЛЮВАННЯ ІСПАНСЬКОЇ КАРТИНИ СВІТУ ЯК ЕЛЕМЕНТ МЕТАЕКФРАЗИСУ В ЕСЕ ДЖОНА БЕРДЖЕРА ПРО ТВОРЧІСТЬ ДІЄГО ВЕЛАСКЕСА: КОГНІТИВНО-ПОЕТОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ

Проблематика розвідки належить до кола питань, які постають під час дослідження екфразису як явища вербальної репрезентації творів образотворчого мистецтва і стосуються когнітивних особливостей мовного перекодування візуальної інформації. Сформульована вище робоча дефініція екфразису спирається на його сучасне (відмінне від античного) розуміння як «опису твору мистецтва» [1, с. 5, 70], або, дещо іншими словами, «літературного опису творів візуальних мистецтв» [2, с. 54], закорінене в основоположному визначенні Лео Шпітцера «поетичний опис живописного чи скульптурного твору мистецтва, такий опис, який, за словами Теофіля Готье передбачає «транспозицію мистецтва», репродукування за допомогою словесних засобів мистецьких об'єктів, сприйманих органами чуттів» [3, с. 207]. Водночас наша робоча дефініція екфразису враховує такий підхід до цього явища, за якого екфразис розглядається не лише в текстах художньої літератури, а й у текстах, які можна віднести до жанрів мистецької критики та історії мистецтва [4; 5; 6, с. 13]. Таким чином, екфразисом ми вважаємо мовну репрезентацію творів живопису, графіки, скульптури, а також фотографії та інсталяції в есе, присвячених образотворчому мистецтву. Наприклад, есе Джона Берджера про живописну творчість Дієго Веласкеса включає екфрастичний опис картини Веласкеса «Езоп», який містить, зокрема, вербальну репрезентацію одягу зображеного на полотні байкаря, наприклад: *«His itinerant's robe has long since taken on the shape of his body ...»* [7, с. 112]. Окрім опису безпосередньо візуально сприйманих об'єктів, зображених на картині, – тих фрагментів есе, які можна віднести до дескриптивного екфразису за термінологією О.В. Яценко [8], аналізоване есе Берджера містить також інтерпретацію зображеного, що становить тлумачний екфразис за О.В. Яценко [8], наприклад: *«His gaze now makes me hesitate. He is intimidating, he has a kind of*

arrogance. A pause for thought. No, he is not arrogant. But he does not suffer fools gladly» [7, с. 113]. У наведеному фрагменті Берджер інтерпретує погляд Езопа, портретованого Веласкесом, висуваючи різні версії: погляд Езопа зверхній (*he has a kind of arrogance*) і не зверхній (*he is not arrogant*), однак не терплячий до дурнів (*he does not suffer fools gladly*).

За нашими спостереженнями, текст есе Берджера про Веласкеса, як й інші есе про образотворче мистецтво цього та інших сучасних англомовних авторів, не вичерпуються екфрастичними контекстами. Натомість, есе містять фрагменти, які не є власне описом чи інтерпретацією мистецького твору, але перебувають у тісному семантичному зв'язку з дескриптивним і тлумачним екфразисами. Наприклад, в аналізованому есе Берджера наведено роздуми про людину, яка могла позувати Веласкесу для написання портрета Езопа, а саме: *«Who was the painter's model for this historical portrait of a man who lived two thousand years earlier? In my opinion it would be rash to assume that the model was a writer, or even a regular friend of Velázquez. Aesop is said to have been a freed slave – born perhaps in Sardinia. One might believe the same of the man standing before us. The power of his presence is of the kind which belongs exclusively to those without power. A convict in a Sicilian prison said to Danilo Dolci: 'With all this experience reading the stars all over Italy, I've plunged the depth of the universe. [...]»* [7, с. 113]. Процитований вище фрагмент включає елемент тлумачного екфразису – інтерпретацію образу зображеного Веласкесом як людини, що пізнала рабство (*Aesop is said to have been a freed slave ... One might believe the same of the man standing before us*). Решта тексту не є власне ні дескриптивним, ні тлумачним екфразисом, а містить припущення про те, хто міг чи не міг бути моделлю для портрета Езопа (*In my opinion it would be rash to assume that the model was a writer, or even a regular friend of Velázquez*), інформацію про ймовірне походження Езопа (*Aesop is said to have been a freed slave*), твердження про особливу силу, яку мають безправні люди (*The power of his presence is of the kind which belongs exclusively to those without power*), ілюстрацію цього твердження розлогою цитатою з висловлювання ув'язненого у сицилійській в'язниці (*A convict in a Sicilian prison said ...*). Усі ці фрагменти одночасно становлять необхідне тло для інтерпретації

полотна Веласкеса і розширюють зміст тексту за рамки власне мистецтвознавчих студій, оскільки торкаються більш глобального і завжди актуального питання влади у стосунках між людьми. Такі фрагменти в нашій спільній з професором О.П. Воробйовою праці ми назвали *метаекфрастичними* [9, с. 336, 341-343]. У цій розвідці ми продовжуємо розвивати наше розуміння метаекфразису, за якого метаекфразис – це «обговорення чи роздуми над екзистенційними, естетичними, художніми, культурними, соціальними, політичними та психологічними питаннями, які постають завдяки екфрастичній репрезентації мистецького твору» [9, с. 343].

Метою дослідження є визначити спектр вербально оприявнених когнітивних засобів, використаних Джоном Берджером для моделювання іспанської картини світу в метаекфрастичних контекстах свого есе про живописну творчість Дієго Веласкеса, і з'ясувати когнітивно-поетологічний потенціал цих засобів. Для досягнення поставленої мети ми використали когнітивно-поетологічну методологію дослідження, успішно застосовану для вивчення екфразису в цілому ряді робіт [10; 11, с. 285-290; 13; 14; 15].

Підсумком інтерпретаційного екфразису портрета Езопа пензля Веласкеса в аналізованому есе Берджера є висновок: «*the man before us is a sceptic in the original sense*» [7, с. 118], у якому Берджер характеризує Езопа на полотні як скептика в первісному значенні слова *sceptic*, уточнивши перед тим, що першопочатково скептики вважали життя нерозгадуваною загадкою, а саме: «*The original sceptics rejected any total explanation (or solution) concerning life because they gave priority to their experience that a life really lived was an enigma*» [7, с. 118]. Перший із наведених вище двох метаекфрастичних контекстів є металінгвістичним, оскільки в ньому здійснюється рефлексія над історичними змінами значення слова *sceptic*, а другий містить рефлексію над світоглядом певної спільноти, об'єднаної спільними переконаннями і поглядами (тобто спільноти скептиків) у визначений історичний період.

Одразу після такої характеристики Веласкесового Езопа як скептика (*sceptic*), Берджер зазначає, що цей портрет має безсумнівно риси саме іспанської картини, а саме: «*If I did not*

know the painting was by Velázquez, I think I would still say it came from Spain» [7, с. 118-119]. Умотивовуючи своє твердження, автор виділяє три питомі іспанські характеристики: непримиренність, суворість і скептицизм: «*Its intransigence, its austerity, and its scepticism are very Spanish»* [7, с. 119]. Далі саме скептицизм стає предметом рефлексій Берджера, оскільки автор усвідомлює, що скептицизм, на якому він наголошує, на перший погляд видається непокінченим з характерним іспанським релігійним запалом (*religious fervour*), який може досягати навіть фанатизму (*even fanaticism*): «*Historically, Spain is thought of as a country of religious fervour, even fanaticism. How to reconcile this with the scepticism I am insisting upon?*» [7, с. 119]. У наведеному фрагменті Берджер порушує питання логічного узгодження між можливістю співіснування таких рис як релігійний запал, що може досягати фанатизму, та скептицизм.

Наступна частина есе, графічно відділена від попереднього тексту відступом, а від частини, яка слідує за нею, – відступом і декоративним графічним знаком, є відповіддю на поставлене питання – таким метакфрастичним есеїстичним фрагментом, у якому здійснюється вербальне моделювання іспанської картини світу з метою показати роль скептицизму в ній. Саме поняття картини світу вербалізоване в есе за допомогою словосполучення *their ontology*, у якому присвійний відмінок *their* стосується людей, а саме: «*Cities have always been dependent on the countryside for their food; is it possible that they are similarly dependent on the countryside for much of their ontology, for some of the terms in which they explain man's place in the universe»* [7, с. 119]. У наведеному вище фрагменті вербально виділено фокус моделювання картини світу, обраний Берджером – уявлення про місце людини у Всесвіті: «*... some of the terms in which they explain man's place in the universe»* [7, с. 119]. Основою для мовного моделювання іспанської картини світу для Берджера є переконання у визначальності географічного фактора у структурі картини світу, наприклад: «*It is outside the cities that nature, geography, climate, have their maximum impact. They determine the horizons»* [7, с. 119]; «*Yet the supremacy given to the historical has perhaps led us to underestimate the geographical»* [7, с. 119]. У наведених вище

метаекфрастичних контекстах йдеться про роль географічного чинника (*geography*) як одного з ключових поряд з іншими природними факторами (*nature, climate*) і як недооціненого (*underestimate the geographical*) на противагу історичному чиннику (*the historical*).

Берджер використовує концептуальну метафору ІСПАНСЬКИЙ ЛАНДШАФТ – ЦЕ ЗЕМЛЯ РОЗБИТИХ (ЗЛАМАНИХ) ОБІЦЬНОК для характеристики типових рис іспанського степу: «*The Spanish steppe is a landscape of broken promises*» [7, с. 120]. У тексті есе слово *broken* графічно виділене курсивом, завдяки чому воно набуває інтенсивного емоційного забарвлення. Концептуальна метафора ІСПАНСЬКИЙ ЛАНДШАФТ – ЦЕ ЗЕМЛЯ РОЗБИТИХ (ЗЛАМАНИХ) ОБІЦЬНОК отримує в тексті семантичну підтримку за допомогою концептуальної метафори ГОРИ – ЦЕ ІСТОТИ ЗІ ЗЛАМАНИМИ СПИНАМИ: «*Even the backs of the mountains are broken*» [7, с. 120] і ГОРИ – ЦЕ ОБЕЗГОЛОВЛЕНІ ЛЮДИ: «*The typical form of the meseta is that of a man cut down, a man who has lost his head and shoulders, truncated by one terrible horizontal blow*» [7, с. 120]. В останньому з наведених есеїстичних фрагментів ужито виділене в тексті курсивом іспанське слово *meseta* на позначення гірського плато, завдяки чому моделювання іспанської картини світу здійснюється в ракурсі сприйняття світу самими іспанцями. Іншими словами, Берджер пропонує читачам свого есе такий погляд на іспанський краєвид, яким дивляться самі іспанці. В аналізованому фрагменті стилістичним засобом підсилення значення, реалізованого за допомогою концептуальних метафор, є прийом градації (*a man cut down; a man who has lost his head and shoulders, truncated by one terrible horizontal blow*).

Іспанський степ протиставляється в есе пустелі, яка характеризується за допомогою концептуальної метафори ПУСТЕЛЯ – ЦЕ ЗЕМЛЯ, ЯКА НІЧОГО НЕ ОБІЦЬЄ, а саме: «*The interior tableland of Spain is, in a certain sense, more negative than the desert. The desert promises nothing...*» [7, с. 120]. Це протиставлення здійснено в ракурсі відстороненого, подібного до дослідницького погляду на світ. Іншими словами, Берджер пропонує читачам свого есе також погляд на іспанський краєвид «ззовні».

Окрім розглянутих вище концептуальних метафор, іспанський степ характеризується есе за допомогою концепту ВОРОЖІСТЬ, наприклад: «*In certain areas the Spanish steppe produces wheat, maize, sunflowers, and vines. But these crops, less tough than briars, thistles, or the jara, risk being burnt or frozen out. Little lends itself to their survival. They have to labour, like men who cultivate them, in the face of an inherent hostility. In this land even the rivers are mostly enemies rather than allies. For nine months of the year they are dried-out ravines – obstacles; for two months they are wild, destructive torrents*» [7, с. 120]. У наведеному фрагменті засобами вербалізації концепту ВОРОЖІСТЬ, який використовується як характеристика іспанського степу (*the Spanish steppe*), є словосполучення *inherent hostility*, а також концептуальна метафора РІКИ – ЦЕ ВОРОГИ, А НЕ СОЮЗНИКИ, побудована на протиставленні концептів ВОРОГ :: СОЮЗНИК (*the rivers are mostly enemies rather than allies*). Посиліше значення метафори характеристика річок як перешкод (*obstacles*) та руйнівних потоків (*destructive torrents*). У розглядуваному контексті також ужито іспанську лексему *jara* (слово, яке позначає кам'яний мак) для вербальної актуалізації ракурсу сприйняття світу самими іспанцями.

Наступним кроком у моделюванні іспанської картини світу в есе Берджера є зміна ракурсу моделювання: автор розглядає іспанський пейзаж уже не з точки зору самих іспанців, які живуть на своїй землі, чи дослідника, а з точки зору художника чи/і теоретика мистецтва, і характеризує іспанський пейзаж як такий, котрий не можливо зобразити на полотні, а саме: «*Another way of defining the Spanish landscape of the interior would be to say that it is unpaintable*» [7, с. 121]. Берджер експлікує свою думку, пояснюючи основні риси пейзажу, який можна намалювати, а саме: «*Paintable landscapes are those in which what is visible enhances man – in which natural appearances make sense*» [7, с. 122]. У наведеному вище фрагменті в тексті есе слово *sense* виділено курсивом, таким чином концепт СМИСЛ, який це слово вербалізує, є ключовим для характеристики пейзажу, котрий можна намалювати: такий пейзаж має видимий смисл (*natural appearances make sense*).

Далі Берджер об'єднує два ракурси моделювання іспанської картини світу (погляд іспанців і погляд художника) і стверджує,

що для іспанців характерне переконання, що сутність ніколи не можливо побачити, наприклад: *«Those brought up in the unpaintable meseta of the Spanish hinter-land are convinced that essence can never be visible. The essence is in the darkness behind closed lids»* [7, с. 122]. У наведеному фрагменті слово *meseta* актуалізує ракурс моделювання іспанської картини світу з точки зору самих іспанців, а слово *unpaintable* – ракурс з точки зору художника чи/і теоретика мистецтва. Увиразнює ідею про те, що для іспанців сутність ніколи не можливо побачити, концептуальна метафора СУТНІСТЬ – ЦЕ ЩОСЬ В ТЕМРЯВІ (*The essence is in the darkness*), яка в тексті есе уточнюється за допомогою двох оприявлених одночасно концептуальних метафор: СУТНІСТЬ – ЦЕ ЩОСЬ В ТЕМРЯВІ ЗА ЗАКРИТИМИ КРИШКАМИ і СУТНІСТЬ – ЦЕ ЩОСЬ В ТЕМРЯВІ ЗА ЗАКРИТИМИ ПОВІКАМИ завдяки тому, що слово *lids* одночасно актуалізує в контексті два своїх значення: «кришка» (*«a cover on a container, that can be lifted up or removed»* [16]) і «повіка» (*«an eyelid = either of the two pieces of skin that can close over each eye»* [16]).

Також у процесі моделювання іспанської картини світу Берджер запроваджує власний аналітичний інструмент – поняття «address of the landscape», вербалізоване словом ‘address’, контекстуально семантично пов’язаним зі словом *landscape*) (‘звертання’ (ландшафту)) і виділеним у тексті лапками, завдяки чому це слово набуває в метаконфрастичному контексті есе термінологічного значення. Берджер розтлумачує значення, яке він надає цьому терміну, а саме: *«By ‘address’ I mean what a given landscape addresses to the indigenous imagination: the background of meaning which a landscape suggests to those familiar with it»* [7, с. 123]. У наведеному фрагменті поняттю «address of the landscape» («звертання ландшафту») приписано смисл «значення для місцевого населення». Розкриваючи сутність «звертання ландшафту» в іспанській картині світу, Берджер використовує концепти ВІЧНІСТЬ (*timeless*), БАЙДУЖІСТЬ (*indifferent*), ГАЛАКТИЧНІСТЬ (*galactic*): *«The address of the Spanish interior is timeless, indifferent, and galactic»* [7, с. 124] і зіставляє з іншими «звертаннями ландшафтів», наприклад: *«The address of many*

jungles is fertile, polytheistic, mortal. The address of deserts is unilinear and severe» [7, с. 124].

Змодельовавши у розглянутий вище спосіб той фрагмент іспанської картини світу, який є важливим для його аргументації в есе, Берджер доходить висновку, що іспанський природний ландшафт спонукає іспанців до скептицизму стосовно того, що можна побачити, а саме: «Spanish geography encourages a scepticism towards the visible. No sense can be found there. The essence lies elsewhere. The visible is a form of desolation, appearances are a form of debris. What is essential is the invisible self, and what may lie behind appearances. The self and the essential come together in darkness or blinding light» [7, с. 124]. У наведеному фрагменті іспанський скептицизм стосовно того, що можна побачити, розкривається як неможливість знайти смисл у видимому (*No sense can be found there*). Ідея про те, що для іспанців сутність перебуває не у видимому (*The essence lies elsewhere*), що сутність (*What is essential is the invisible self*) невидима, стилістично виділяється завдяки використанню контрастних вербалізованих образів темряви і світла, яке засліплює (*in darkness or blinding light*) для метафоричної репрезентації невидимості сутності.

Проведене дослідження продемонструвало, що у своєму моделюванні іспанської картини світу Джон Берджер послуговувався як образними засобами, зокрема метафорами, яким у контексті надано яскравої наочної образності, що зближує есе Берджера з художньою літературою, так і аналітичними засобами, зокрема, спеціально сконструйованому поняттю, що споріднює проаналізований текст з власне науковими розвідками. Таке розмаїття лінгвокогнітивних засобів можна пояснити міжжанровою природою есе, потенціал якої Берджер майстерно використав. Змодельований в есе Берджера фрагмент іспанської картини світу стає не лише засобом глибокої інтерпретації розглядуваного в есе полотна художника, а й засобом, за допомогою якого читач отримує посутні знання з культури конкретного народу, а також дієвий приклад аналізу картини світу, який може стати взірцем для рефлексій читача. Таким чином, моделювання іспанської картини світу як компонент метакфразису в есе Джона

Берджера про живописну творчість Дієго Веласкеса за своїм когнітивно-поетологічним потенціалом спрямоване як на витлумачення твору образотворчого мистецтва, так і на пояснення світу, сприйманого людьми. Перспективи дослідження вбачаються у поглибленні аналізу когнітивно-поетологічного потенціалу метакфразистичних контекстів в есе про образотворче мистецтво.

Джерела та література

1. Webb R. *Ekphrasis, Imagination and Persuasion in Ancient Rhetorical Theory and Practice*. London and New York: Routledge, 2009/2016. 238 p.

2. Генералюк Л. Екфразис і гіпотипозис: проблеми диференціації. Слово і час. 2013. №11. С. 50-61.

3. Spitzer L. The «Ode on a Grecian Urn,» or Content vs. Metagrammar. *Comparative Literature*. 1955. Vol. 7. No 3. P. 203-225.

4. Alpers S.L. *Ekphrasis and Aesthetic Attitudes in Vasari's Lives*. *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*. 1960. Vol. 23, No. 3/4. P. 190-215.

5. Fort B. *Ekphrasis as Art Criticism: Diderot and Fragonard's «Coreus and Callirhoe»*. *Icons – Texts – Iconotexts: Essays on Ekphrasis and Intermediality* / Ed. P. Wagner. Berlin, New York: de Gruyter & Co, 1996. P. 58–77.

6. Wagner P. *Introduction: Ekphrasis, Iconotexts, and Intermediality – the State(s) of Art(s)*. *Icons – Texts – Iconotexts: Essays on Ekphrasis and Intermediality* / Ed. P. Wagner. Berlin, New York: de Gruyter & Co, 1996. P. 1-42.

7. Berger J. *Diego Velázquez. Portraits: John Berger on Artists* / Ed. T. Overton. London, New York: Verso, 2015. P. 112-136.

8. Яценко Е. В. «Любите живопись, поэты...». Экфразис как художественно-мировоззренческая модель. *Вопросы философии*. 2011. URL: http://yphil.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=427 (дата звернення: 15.09.2018)

9. Vorobyova O., Lunyova T. *Verbal and non-verbal facets of metaekphrastic writing: A cognitive study of John Berger's essays on visual art. Lege artis. Language yesterday, today, tomorrow. The journal of University of SS Cyril and Methodius in Trnava*. Trnava: University of SS Cyril and Methodius in Trnava, 2020. Volume V. Issue 2. December 2020. P. 335-381.

10. Андреева К.А., Белобородько Е.К. Новые подходы к вполне традиционному понятию «экфразис»: в диалоге лингвистики и

искусства. *Universum: филология и искусствоведение*. 2016. № 11 (33). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/novye-podhody-k-vpolne-traditsionnomu-ponyatiyu-ekfrazis-v-dialoge-lingvistiki-i-iskusstva> (дата звернення: 7.12.2020)

12. Ізотова Н.П. Ігрова стилістика сучасного англomовного художнього наративу в лінгвістичному висвітленні (на матеріалі романів Дж. М. Кутзее): дис. ... д-ра філолог. наук: 10.02.04. Київ, 2018. 458 с.

13. Panagiotidou M-E. *Ekphrasis, cognition, and iconicity: An analysis of W. D. Snodgrass's «Van Gogh: 'The starry night'»*. *Dimensions of iconicity* / Eds. A. Zirker, M. Bauer, O. Fischer, C. Ljungberg. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins, 2017. P. 135-150.

14. Verdonk P. *Painting, poetry, parallelism: Ekphrasis, stylistics and cognitive poetics*. *Language and Literature*. 2005. № 14(3). P. 231-244.

15. Vorobyova O. *Virtual narrative in Virginia Woolf's «A simple melody»: Cognitive and semiotic implications*. *Language – literature – the arts: A cognitive-semiotic interface* / Eds. E. Chrzanowska-Kluczevska, O. Vorobyova. Frankfurt am Main: Peter Lang, 2017. P. 95-112.

16. Lid. Cambridge Dictionary. URL: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/lid> (дата звернення: 10.02.2021)

1.5. АФЕКТОНИМИ З-ПОМІЖ ІНШИХ НОМІНАЦІЙ ПОЗИТИВНО КОНОТОВАНИХ ЗВЕРТАНЬ

Звертання з позитивною конотацією (кицюню, квіточко, янголе, любонько, пампушечко, Венеро, цюмчику, милий, ріднесенький та ін.) становлять значний пласт лексики, поширені як у живому мовленні (дискурсі), так і в текстах різної стилістичної природи, насамперед художніх. Попри цей факт, сьогодні залишається актуальною проблема встановлення коректного, мінімально дискусійного терміна на їх позначення. Про неусталеність термінології щодо розглядуваних одиниць свідчить паралельне використання вченими, навіть у межах одного дослідження, кількох номінацій, а також написання їх у лапках, наприклад, «ласкаві звертання» [1, с. 55]. У деяких розвідках натрапляємо на образні назви конотованих звертань: слова-шепоти, шовкові слова (Н. М. Сологуб), сердечні

звертання (М. У. Каранська). Аналіз праць, у яких йдеться про об'єкт вивчення, дав змогу зафіксувати низку термінів, що також свідчить про потребу уніфікації в терміновживанні: *пестливі, ласкаві, ніжні, інтимні, компліментарні, кваліфікативні звертання, звертання-характеризації, емоційні, емоційно-оцінні апелятиви, філоніми, афектоніми*.

Метою дослідження є аналіз вищеназваних термінів на позначення позитивно конотованих звертань, а також з'ясування лінгвістичного статусу терміна *афектонім*.

Для української мовної традиції характерним є використання позначення *пестливі звертання* (І. Р. Вихованець, С. К. Богдан, Н. М. Журавльова, О. Зьобро). Слово *пестливий* у «Словнику сучасної української мови» витлумачене так: *який виражає ласку, любов, ніжність; сповнений ласки, любові, ніжності* [2]; це поняття, актуалізуючи семи 'ласка', 'любов', 'ніжність', уможливорює репрезентування природи позначуваних ним одиниць, їхнє основне функційне навантаження.

Українській науковій парадигмі притаманний також термін *ласкаві звертання* (С. К. Богдан, Н. М. Журавльова, Н. М. Сологуб, В. Старовойт). У словнику лексема *ласкавий* має таке тлумачення: 1. *Який виявляє ласку, ніжність. // Який виражає ласку, ніжність. // Приязний, привітний*. 2. *У якому виявляється доброзичливість, привітність* [2]. Семи 'ніжність', 'ласка' входять до значеннєвої структури лексеми *ласкавий* поруч із семами 'привітність', 'доброзичливість', 'приязнь', тобто словом *ласкаві* можна позначити теплі почуття до близьких людей, а також приязне ставлення до знайомих чи незнайомих співрозмовників. Видається логічним підкреслення Н. М. Журавльовою цієї чіткої семантичної межі поняття *ласкаві звертання* в композитах *ласкаво-поштиві, приязно-ласкаві, ласкаво-ніжні*, які репрезентують прагматику стосунків комунікантів. Дослідниця послуговується термінами *ласкаво-поштиві, приязно-ласкаві звертання*, описуючи листування друзів, знайомих. Водночас вона називає *ласкаво-ніжними* «звертання до наречених і рідних» [3, с. 193]. Компонент *ніжний*, справді, підкреслює особливу близькість комунікантів. Ю. Д. Апресян, порівнюючи синоніми *ніжний* і *ласкавий*, зауважив цю специфіку: «...прикметник *ніжний*, на відміну від

другого синоніма *ласкавий*, передбачає більшу близькість стосунків суб'єкта й об'єкта. *Ласкавим* можна бути у ставленні до будь-якої людини» [4, с. 646]. Висока міра чуттєвості, характерна для поняття *ніжний*, усе ж не сприяла закріпленню в українській науковій парадигмі терміна *ніжні звертання*. Російські вчені (І. Багна, А. В. Безикова, О. Є. Іванова, Г. О. Кубасова, Д. Ф. Леонова, Н. А. Трофімова) також віддають перевагу *ласкавим звертанням* (*ласковые, ласкательные*). Це зумовлено, можливо, тим, що *ласковий* у російському світобаченні асоціюється з вираженням «свого ставлення до об'єкта **словесно, нежний** – шляхом **фізичного** впливу» [4, с. 645].

Для чеської та польської мовних традицій термін *ніжні звертання* є природним. Так, чеський дослідник М. Грдлічка послуговується терміном *něžný rojmenování* на позначення звертань, використовуваних закоханими: *láska, kotě, myška, medvídek*. Польська вчена І. Жуковська, аналізуючи словник звертань до закоханих, авторами якого є М. Банько та А. Зигмунт, услід за укладачами, використовує поняття *czule słówka*, що буквально означає *чуттєві слівця*, однак у російській анотації до статті вживає відповідник «*нежные словечки*» [5, с. 374]. Помітним є тісний зв'язок між поняттями *чуттєвий і ніжний*, тому можна припустити, що використання терміна *ніжні звертання* слугує підкресленню чуттєвого елемента позначуваних ним одиниць.

Варто зауважити, що всі названі вище терміни наголошують на характері самих апелятивів, поняття ж *інтимні звертання* вказує на конситуацію їх уживання: насамперед на близькість стосунків між комунікантами, мінімальну дистанцію в мовленнєвій взаємодії. Щоб говорити предметніше й переконливіше, слід розглянути тлумачення лексеми *інтимний* у «Словнику української мови»: 1. *Стос. до глибоко особистого, потаємного. // Який стосується почуття кохання; сердечний, любовний. 2. Задушевний, сердечно-щирий, близький* [2]. Основними поняттями цих гасел є 'потаємність', 'близькість', 'задушевність', тобто ті ознаки, які вказують на специфіку інтимного спілкування, що базується на максимальній внутрішній близькості мовця й адресата. Термін об'єднує одиниці, використовувані передовсім у комунікації закоханих. Ним позначають звертання у любовному

спілкуванні Н. В. Гуйванюк, Л. М. Полюга, Н. Пилипченко. Українська дослідниця Н. М. Сологуб уживає вираз *індивідуально-інтимні слова*, наголошуючи на неповторності номінацій, «звернених до єдиного чи єдиної у світі» [6, с. 18]. А. А. Бурячок зпоміж вичленуваних ним груп емоційної лексики (вигуки; слова, що їх уживають дорослі в розмові з дітьми; слова із суфіксами зменшеності, пестливості, згрубілості та ін.) також окремо вирізняє групу *інтимних звертань*. Польська дослідниця Є. Вольніц-Павловська у своїх розвідках, присвячених аналізу сучасних польських найменувань коханих, послуговується терміном *przezwiska intymne*. До речі, сполуку *інтимні прізвиська* зафіксовано й у працях з ономастики російських мовознавців, оскільки розглядувані звертання можуть іноді переходити в усталені номінації – прізвиська. Так, Т. Т. Денисова виокремлює «інтимні прізвиська дорослих (*Родненька, Малыш, Сладенький, Мурзик, Лапця*)», відзначаючи їхній «індивідуальний, яскраво емоційний і винятково позитивний характер, оскільки вживання спеціальних назв мотивоване особистісними стосунками комунікантів» [7, с. 21]. Російська дослідниця Т. В. Шпар пропонує термін-комполит *сімейно-інтимні прізвиська* з метою вказівки на розширене коло співрозмовників, адже *інтимними* називають звертання, адресовані зазвичай коханій людині.

Близьким до поняття *інтимні звертання* є термін *філоніми* (від гр. *philia* – любов + *опута* – ім'я), який об'єднує звертання до коханих [8, с. 161], тобто таке позначення має вузьку сферу застосування, лише в процесі аналізу любовної комунікації використовують його у своїх розвідках А. В. Безикова, М. Н. Епштейн, Т. Г. Ренц.

Розглянуті вище номінування не експлікують інтенційного характеру апелятивів, саме тому в працях, присвячених комунікативному аналізу звертань, дослідники послуговуються позначеннями з інтенційною семою: *кваліфікативні звертання* (Е. С. Ветрова, В. Е. Райлянова, В. І. Супрун, Л. Л. Федорова), *звертання-характеризації* (Н. Ф. Баландіна), *компліментарні звертання* (Л. В. Корновенко, Н. А. Трофімова, І. Ю. Шкіцька).

Як зазначає В. Е. Райлянова, «комунікативне призначення кваліфікативних звертань – не називати співрозмовника, а приписувати йому певну ознаку. У його кваліфікації перевага

надається особистому ставленню мовця до адресата: *Милые мои, хорошие мои, вы у меня единственные, вы для меня самое дорогое...* (А. Чехов)» [9, с. 12]. Е. С. Ветрова з-поміж апелятивних форм також виділяє *кваліфікативні звертання*, які наділені «найбільшою силою виразності, оскільки по-різному, образно й поетично характеризують об'єкт звернення: *Цілую тебе міцно, серце моє єдине, зіронько моя ясна, коханнячко моє любе* (М. Коцюбинський до В. Коцюбинської)» [10, с. 8–9].

Характеризацію як одну з базових функцій звертання виокремлює Н. Ф. Баландіна, апелятиви, «пов'язані з емоційним ставленням до адресата», дослідниця слушно називає характеристиками: *milý, drahoušku, květino: Nesouhlasim s tebou, má zlatá* (Christie) [11, с. 86]. Варто зауважити, що терміни *кваліфікативні звертання* і *звертання-характеризації* можуть об'єднувати полярні за своїм емоційно-оцінним значенням одиниці – позитивні й негативні – і поза контекстом конотації зі знаком «плюс» чи «мінус» залишаються не маркованими. Щоб уникнути двозначності, учені конкретизують об'єкт аналізу, стосовно якого вживають термін, наприклад: «*кваліфікативні звертання* слугують маркерами особистого ставлення, створюючи тональність задушевного, співчутливого спілкування» [12, с. 38]; вони «розкривають сердечність і теплоту людського спілкування, глибину стосунків співрозмовників» [10, с. 8]; *звертання-характеризації* «виконують функцію психологічної регуляції» [11, с. 85]. Точнішим, на наш погляд, є термін *компліментарні звертання*, оскільки він відразу репрезентує позитивну маркованість позначуваних одиниць. Так, слово '*компліментарний*' у лексикографічних джерелах тлумачать як '*хвалебний; що стосується тільки позитивних аспектів, властивостей кого-, чого-небудь*' [13]. На позитивній аксіологічній природі апелятивів, об'єднаних цим терміном, наголошують чимало мовознавців. Л. В. Корновенко, зокрема, зауважує, що «*компліментарні звертання* мають посилений позитивний емоційно-оцінний заряд» [14, с. 10]. На оцінці зі знаком «плюс» акцентує увагу Н. А. Трофімова, вважаючи компліментарні звертання виразниками «суб'єктивно-позитивного ставлення мовця до адресата» [15, с. 3]. Цей термін наперед окреслює

прагматичну спрямованість позначуваних ним звертань. І. Ю. Шкіцька називає компліментарні звертання «виразами з емоційним зарядом схвалення, лестощів та похвал: *Квятковська (з захватом): Я до тебе, моя цяцяна, так прив'язалася, так прив'язалася* (М. Старицький)» [16, с. 106]. На обмежений ситуативний характер застосування такого позначення звертає увагу російська дослідниця Н. А. Трофімова. Аналізуючи компліментарні звертання в німецькій мові, вона вказує, що ситуацією вживання цих одиниць є лише виголошення компліменту. Ласкаві ж слова у ролі звертання, за твердженням дослідниці, на відміну від компліментарних, «супроводжують різні мовленнєві акти, створюючи атмосферу інтимності й довірливості, наприклад, мовленнєвий акт емоційного вітання *Guten Abend, kleine Waldfee! (Buchner)*; вибачення *Liebling, verzeih, wenn ich etwas heftig war (Brehm)* тощо» [15, с. 95]. Отже, термін *компліментарні звертання* використовують лише тоді, коли описують конкретні умови функціонування апелятивів з позитивною конотацією (зазвичай ситуацію компліменту).

Перераховані вище терміни об'єднує акцентуалізація на «емоційно-оцінній ідеї» (за Т. Г. Винокур). Стає очевидним, що термін, який цю ідею маніфестує безпосередньо, – це *емоційно-оцінні звертання* (О. О. Алексєєва, І. В. Волкова, В. В. Звягінцева). *Емоційні звертання* виділяють М. М. Телеки, В. Д. Шинкарук, вони кваліфікують їх як одиниці, що слугують для «вираження доброзичливих взаємин, віддзеркалення особливостей сприйняття особистості» [17, с. 12]. Безперечно, емоційність є однією з домінантних характеристик позитивно конотованих звертань, тому цілком логічним є використання такого позначення.

Останнім часом у мовознавчій науці усталився термін *афектоніми*, уживання якого започаткували польські вчені. У лінгвістичних працях, як наголошує польська дослідниця Ю. Старон, він з'явився наприкінці 90-х рр. XX ст. [18, с. 109] у зв'язку з потребою фахового позначення категорії слів, які до цього описово називали *czule słówka* (чуттєві словечка) або *intymne przezwiska* (інтимні прізвиська). Спочатку термін *афектоніми* функціонує в розвідках Є. Вольніц-Павловської лише стосовно одиничних, рідкісних інтимних звертань, не

зафіксованих у словнику. Я. Перлін та М. Мілевська у статті «Afektonimy w polskim, francuskim, hiszpańskim i niderlandzkim. Analiza morfologiczna i semantyczna» (2000 р.) позначають ним усі інтимні звертання. Після виходу цієї публікації термін набув усталеного характеру в мовознавчій науці. Ним послуговуються польські (Д. Антоняк, М. Банько, С. Драєвські, І. Жуковська, А. Зигмунт, М. Кіта, М. Мілевська, К. Міллер, Я. Перлін, П. Пиця, А. Рудик, С. Саваневська-Мох, Ю. Старон, К. Шевчук, Й. Шершунович), словенські (З.-К. Кобос, П. Юрич), словацькі (Г. Ольхова) вчені. Сьогодні це позначення популяризують й українські дослідники (Н. Г. Гнат, С. М. Григораш, Л. Т. Дашко, М. П. Лесюк, М. М. Махній, І. В. Мигович), отже, нарізла потреба в уніфікованому терміні для розглядуваних одиниць і у вітчизняному мовознавстві.

Повторимо вслід за В. В. Виноградовим, терміни, створені на основі інтернаціональних морфем, «мають низку переваг: 1) запозичений елемент є нейтральним знаком. До його переваг можна віднести відсутність додаткового змісту, експресії, максимальну моносемічність; 2) термін зрозумілий носіям різних мов; 3) він точний та короткий» [19, с. 54]. Щоправда, сприйняття терміна *афектонім* може бути неоднозначним, зважаючи на те, що перша його частина, похідна від латинського слова *affectus*, пов'язується зі словами *афект*, *афективний*, які в мовній свідомості українців мають зазвичай негативне забарвлення. Таке сприйняття зумовлене впливом психологічної науки, де *афект* (лат. *affectus* – пристрасть, душевне хвилювання) – надто сильний і відносно короточасний за тривалістю емоційний процес (лють, жах, відчай, екстаз), коли знижується ступінь самовладання: дії та вчинки здійснюються за особливою емоційною логікою, а не за логікою розуму [20]. Помітно, що у визначенні для латинського слова *affectus* актуалізовано тлумачення *душевне хвилювання*, *пристрасть*. У процесі дослідження було з'ясовано, що цьому слову притаманний широкий спектр значень: *affectus* – 1) *стан*; 2) *настрій*, *почуття*; 3) *переживання*, *душевне хвилювання*, *пристрасть*, *афект*; 4) *любов*, *ніжність*; 5) *множ. любі*, *дорогі* [21].

Можна припустити, що для слова *affectus* як складника терміна *афектонім* релевантними виявляються четверте і п'яте

значення, однак й інша семантика залишається важливою, оскільки одиниці, позначувані цим терміном, слугують для вираження почуттів, настроїв, переживань, душевного хвилювання, пристрасті зі знаком «плюс».

Звісно, не можна заперечувати, що афектоніми репрезентують розлогу палітру оцінності (від пестливої, позитивної до зневажливої, негативної), але у спілкуванні реалізуються здебільшого саме позитивні відтінки конотативного значення розглядуваних звертань, на чому, власне, наголошують С. М. Григораш, М. П. Лесюк, М. Мілевська, Я. Перлін. Так, М. П. Лесюк доводить, що «афектоніми заряджені ... позитивною конотацією, хоч можуть виступати і як негативно конотовані лексеми та сполуки, містити в собі іронію, а інколи й сарказм» [22, с. 14]. Конфронтативне вживання афектонімів має периферійний характер, іманентно вони призначені для позитивного впливу.

Вирізнено такі диференційні ознаки афектонімів: 1) закріплення передусім за колом близьких комунікантів (подружжя, закохані, наречені, батьки та діти); 2) додатковість (факультативність); 3) вторинність; 4) емоційність (здебільшого позитивна). Вони утворюють засадниче тло для сформульованої нами дефініції: *афектоніми* (від лат. *affectus* – настроїв, хвилювання, почуття, любов, ніжність + *опута* – ім'я) – це адресовані зазвичай близьким людям (іноді знайомим чи незнайомим) вторинні, емоційно забарвлені звертання, що мають іманентну позитивну, а за умови конфронтативної інтеракції й негативну конотації.

Здійснений аналіз терміновживання дає підстави зробити висновок про перспективність саме терміна *афектонім*, що останнім часом набув у вітчизняному й зарубіжному мовознавстві статусу фахового номінування позитивно-оцінних звертань. До основних його переваг слід віднести мотивованість, точність, зрозумілість для носіїв різних мов. Отже, уживання терміна *афектонім* на позначення позитивно конотованих звертань видається логічним і доцільним, хоча розглядувана проблема все ж не позбавлена дискусійності, що може слугувати поштовхом до подальших досліджень у цій царині.

Джерела та література

1. Левонтина И. Б. Милый, дорогой, любимый. Русская речь. 1997. № 5. С. 55–62.
2. Словник української мови : в 11 т. / за ред. І. К. Білодіда. Київ, 1970–1980.
3. Журавльова Н. М. Поетика української епістолярної ввічливості XIX – початку XX століття : монографія. Запоріжжя, 2012. 548 с.
4. Новый объяснительный словарь синонимов русского языка / под общим руководством акад. Ю. Д. Апресяна. Москва ; Вена, 2004. 1488 с.
5. Žukowska I. „Czule słówka“ – czym naprawdę są? Slavica juvenum XIII : mezinárodní setkání mladých slavistů. Ostrava, 28.03.2012. Ostrava : Ostravská univerzita v Ostravě Filozofická fakulta, 2012. Vyd. 1. S. 370–374.
6. Сологуб Н. М. Як українці називають коханих. Культура слова. Київ, 1992. Вип. 42. С. 18–20.
7. Денисова Т. Т. Прозвища как вид антропонимов и их функционирование в современной речевой коммуникации (на материале прозвищ Шуляцкого и Ершицкого районов Смоленской области) : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.01. Смоленск, 2007. 26 с.
8. Эпштейн М. Н. Любимые имена. Введение в эротимику: статья-поэма. Октябрь. 2006. № 7. С. 153–173.
9. Райлянова В. Е. Семантичний простір звертання в сучасній російській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.02. Дніпропетровськ, 2001. 17 с.
10. Ветрова Е. С. Семантика і функціонально-комунікативний аспект етикетних одиниць в епістолярній спадщині українських письменників XIX ст. : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Донецьк, 2004. 20 с.
11. Баландіна Н. Ф. Функції і значення чеських прагматичних кліше в комунікативному контексті : монографія. Київ : АСМІ, 2002. 332 с.
12. Федорова Л. Л. Механизмы изменения дистанции в речевом взаимодействии. Московский лингвистический журнал. 2003. Т. 7. № 2. С. 21–40.
13. Тлумачний словник української мови. URL: <http://eslovnkyk.com/> (дата звернення: 21.04.2020).
14. Корновенко Л. В. Звертання у прагмалінгвістичному аспекті (на матеріалі сучасної російської мови) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.02. Київ, 2001. 21 с.
15. Трофимова Н. А. Обращение как оператор порождения реляционного смысла Ното Лоуипс: актуальные вопросы лингвистики и методики преподавания иностранных языков. Санкт-Петербург : НИУ ВШЭ, 2010. Вип. 2. С. 92–100.

16. Шкіцька І. Ю. Різновиди метафори в маніпулятивній стратегії позитиву. *Лінгвістика*. 2011. № 2 (23). С. 211–218.

17. Телеки М. М. Соціальні категорії модусу в сучасній українській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Київ, 2006. 20 с.

18. Staroń J. Afektonimy w najnowszej polszczyźnie. *Roczniki humanistyczne*. 2013. T. LXI, Z. 6. S. 109–119.

19. Виноградов В. В. Русский язык. Грамматическое учение о слове. Москва : Высшая школа, 1986. 640 с.

20. Українська психологічна термінологія: словник-довідник / за редакцією М.-Л. А. Чепи. Київ : ДП “Інформаційно-аналітичне агентство”, 2010. URL: <http://uk.wikipedia.org/wiki> (дата звернення: 21.04.2019).

21. *Affectus*. URL: <https://ru.wiktionary.org/wiki/affectus> (дата обрацання: 12.07.2018).

22. Лесюк М. П. Еротизм в українському пісенному фольклорі: лінгвістичний аспект. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2010. 244 с.

1.6. НОВА РОЗМОВНА ЛЕКСИКА В МОВІ УКРАЇНСЬКИХ ХУДОЖНІХ ТВОРІВ

У художньому стилі результат реалізації відповідної мети досягається своєрідно – через спілкування героїв творів. «Своєрідність дії такої мети полягає в тому, що вона мотивує введення в художній текст елементів іншого стилю, причому відповідно до зміни опосередкованої мети в творі з'являються елементи різних стилів» [1, с. 16], що визначає постановку проблеми та актуальність дослідження. Лінгвісти стверджують, що закріпленості слів за окремими стилями не існує. «У закріпленості, приналежності окремих груп лексики до «своїх» функціональних стилів спостерігаємо певну діалектичну суперечність. З одного боку, навіть нейтральна лексика на рівні мовлення втягується в лексичну систему кожного стилю... З другого боку, деякі лексичні групи використовуються не одним, а кількома стилями та їх різновидами. Замкненість окремих функціональних стилів дуже відносна, що пояснюється насамперед позамовними факторами: між різними сферами людської діяльності теж немає чітких меж» [2, с. 38–39].

Ставимо за мету проаналізувати функціонування розмовної лексики в художньому стилі, зокрема новітніх назв жіночої статі, універбатів та відабrevіатурних утворень, визначити їхню стилістичну роль у творах сучасної української прози.

У мові сучасної художньої літератури використовують низку розмовної лексики, особливо чітко простежуємо вживання дієслів із негативними відтінками. Так, лексему *викобелюватися* вжито в значенні «хвастатися, поводитися пихато»; слово *тирлуватися* – зі значенням «стояти в одному місці гуртом, часто без діла, вести якісь беззмстовні розмови»; дієслово *ухайдохати* – зі значенням «стомити»; слово *обдипломитись* – зі значенням «отримати диплом»; дієслово *фугасити* – зі значенням «сильно вирувати», пор.: «Макс хмикнув – так тобі, Шиллерє! Не будеш *викобелюватися*» (Люко Дашвар); «...біля кіоску мужики *тирлувалися*» (Люко Дашвар); «Ще не награлася з молодим... чи вже *ухайдохала* його до ручки? – чи то прохрипів, чи то простогнав [Стюпка]» (Люко Дашвар); «Стасик... збирався *обдипломитись*», уже студіював мови та історію» (Віктор Лупейко); «...жадна до життя міць *фугасила* з ...картин і ... віршів...» (Оксана Забужко).

Розмовне дієслово *фітькати* в словниках подане як «видавати свист або звук, схожий на свист» [3, с. 1324] в мові художньої літератури вжито зі значенням «бездумно, легковажно витратити гроші», напр.: «Хіба можна такі гроші на витребеньки *фітькати*? – обурився дядько» (Люко Дашвар).

Подекуди трапляються розмовні одиниці інших лексико-семантичних груп, які позначають процеси мислення, пересування тощо. Напр.: *кумекати* «розбиратися в чому-небудь; розуміти, тямити // Міркувати про що-небудь» [3, с. 472]; *швендяти* «ходити сюди-туди» [3, с. 1393]; *сачконути* «побайдикувати, ухилитися, відволіктися від справи» [3, с. 1105]. Пор.: «Тепер Маруся з малим на нову хату врешті вийде, – *кумекали*» (Люко Дашвар); «...господиня десь *швендяє*, а хата порожня...» (Люко Дашвар); «Доню, ти що, боса *швендяла*?» (Люко Дашвар); «...ні, *сачконути* не вийде...» (Оксана Забужко).

Українські автори активно використовують розмовні іменники. Фіксуємо нові лексеми *волиняка* та *донбащук*, які

позначають відповідно «житель Волині» і «житель Донбасу». Ці лексеми надають художнім текстам не тільки розмовності, але й вульгарності, зневаги до осіб, які називають, тощо. Напр.: «Як знайду якогось **волиняка** чи **донбашука** випадково у черзі до міжмських телефонних сполучень...» (Віктор Неборак).

Зрідка сучасні письменники вживають розмовні іменники зі зневажливим, лайливим відтінком, напр.: *байстрюк* «позашлюбний син» [3, с. 34], пор.: «*Танцює Харків – місто байстрюків*» (Сергій Жадан).

Помітним стало вживання нових назв осіб жіночої статі, що спричинене насамперед активною позицією жінок в українському суспільстві. Вони розширюють сферу своєї професійної діяльності, ведуть активне громадське життя, обіймають керівні посади, які раніше зазвичай були пріоритетом тільки для чоловіків, тощо [4]. «Очевидно, ні на одній словотворчій категорії, як на категорії роду, – зазначає А.П. Загнітко, – не позначилися такою мірою соціальні фактори, які зумовили не тільки необмежене розширення іменникових особових кореляцій, а й семантичні нашарування на певних родових формах» [5, с.158]. Це властиве не тільки публіцистиці, але й мові сучасної художньої літератури, крім узвичаєних назв жіночої статі (*акторка, бібліотекарка, бухгалтерка, екзаменаторка, лаборантка, секретарка*), активно вживають інші іменники на позначення роду занять чи професії. Напр.: *бізнесменка, бригадирка, інженерка, фінансистка, фольклористка* та ін. Пор.: «А що, **бібліотекарко**? Підеш за німця?» (Люко Дашвар); «Я б цій сільській **бізнесменці** всі патли повискубувала...» (Люко Дашвар); «**Бухгалтерка** ...до родичів у Молдавію моталася...» (Люко Дашвар); «...навальню розширювала знання вже симпатична Мірошникові **екзаменаторка**» (Віктор Лупейко); «...**лаборантка** Танька та **фольклористка** Юлька... поклялись або втопити, або ж спекти ...професора» (Віктор Лупейко); «День всюди однаковий, – відказала незрозуміле і пішла до голови колгоспу у **секретарки**» (Люко Дашвар); «...тільки цим разом усепереможну свою **фінансистку**, щойно та з'являлася в кадрі, Мілена роздратовано переганяла вперед...» (Оксана Забужко); «...люби

квартирантку або лаборантку, або бригадирку, або інженерку!» (Юрій Андрухович).

Крім іменників на позначення роду занять чи професії, в українській художній літературі вживають назви осіб, що відображають риси характеру представниць жіночої статі. Напр.: *вампірка, комедіантка, фіглярка, маріонетка* та ін. Пор.: *«Утікаючі пам'ятники і попелясті вампірки об'єдналися в цілком абсурдне урбаністичне товариство, здатне лише п'яніти і танцювати»* (Олександр Ірванець); *«Комедіантко, акторко, фіглярко! Маріонетко, напудрена лялько!...»* (Олександр Ірванець).

У мові сучасної художньої літератури подекуди вживають іменники із суфіксом **-ш(-а)**, які означають осіб жіночої статі за професією, видом занять, місцем проживання тощо. Це такі, як *бандерша, генеральша, астрономша* та ін. Як відомо, словотвірний тип із суфіксом **-ш(-а)** зі згаданим словотвірним значенням переважає в розмовному мовленні [6, с. 97]. Автори використовують їх здебільшого для того, аби надати негативної оцінки особам. Напр.: *«Бандерша», – знеацька різко, мов долонею ляснула, сказала в кімнаті перед екраном Мілена...*» (Оксана Забужко); *«Хлопчиська, генеральші й астрономші, Пілоти, трунарі та кухарі.... Всі, як один, На городця всі рушили»* (Іван Драч).

Зрідка в художній літературі вживають слова словотвірного типу із суфіксом **-их-а** (*сторожиха, фармацевтиха*). Зазвичай вони не позначають «дружину особи, названої мотивуючим іменником», а часто такі утворення «вживаються й у чисто модифікаційному значенні або обидва ці значення поєднуються» [6, с. 97]. Напр.: *«У сльозах захлиналася та... фармацевтиха...»* (Віктор Лупейко).

Активізація словотвірних процесів у сучасній українській мові зумовлена передусім інтенсивним впливом позамовних чинників, які дали поштовх внутрішньомовним процесам, мобілізувавши всі ті невичерпні ресурси, що закладені в системі словотвору української мови. Продуктивним способом творення нових іменників є суфіксальна універбація, тобто формування містких новотворів на основі словосполучень та описових зворотів [7]. Цей процес простежуємо і в мові художньої літератури. Активно вживають

слова, які означають різноманітні реалії, пов'язані з життєдіяльністю суспільства і побуту громадян. Це здебільшого деривати, «структура яких зумовлена звучанням ад'єктива, а значення – семантикою цілого прикметниково-іменникового словосполучення» [8, с. 25–26]. Універбати утворюються переважно за допомогою форманта **-к(а)**. Напр.: *персоналка* – *персональні відомості*; *аморалка* – *аморальна поведінка*; *жуйка* – *жувальна гумка*; *районка* – *районна газета*; *безконвойка* – *безконвойна зона*; *семірка* – *сьома модель ВАЗу*; *дев'ятка* – *дев'ята модель ВАЗу* та ін. Пор.: «*А інколи, правда дуже зрідка, вигулькували й «персоналки» та «аморалки»* (Віктор Лупейко); «*...холостячку й спокусив на «аморалку»...* Станіслав Адамович» (Віктор Лупейко); «*Жуйка*», джинси (*верх нечисленної розкоші!*)...» (Оксана Забужко); «*...читаєте, сподіваюсь, нашу районку, котру я маю честь очолювати...*» (Віктор Лупейко); «*А безконвойка* – це таке діло, що треба довго вертольотом летіти» (Богдан Жолдак); «*Торік ...мав лише одну «дев'ятку». А напровесні збагатився ще однією – «семіркою». Для Валерки придбав*» (Віктор Лупейко).

Зрідка нові слова творяться за допомогою суфіксів **-ець/-івець, -овець**, напр.: *прогресивець* – *прогресивний чоловік*, пор.: «*Нерідко доводилося найголовнішому «прогресивцю» змахувати спітнілою п'ятірнею росинки із виблискуючої молоденької лисинки*» (Віктор Лупейко).

Подекуди автори вживають універбати-русизми: *гостинка* – *комната гостинничного типу*; *временка* – *временное сооружение* та ін., які умисно вводять в текст, щоб «орозмовнити» його. Напр.: «*... одержання золотого комунгоспівського ключика від ошатної квартири – «гостинки»* (Віктор Лупейко); «*Порубіжне – не гомінлива околиця, ...де назавжди збратались «врем'янки», гаражі, криниці...*» (Віктор Лупейко).

Появі таких однослівних утворень значною мірою сприяла дія в мові закону економії лінгвальних зусиль і засобів. Подекуди універбати ускладнюють сприйняття тексту, іноді такі утворення зрозумілі читачеві тільки з контексту. Зазвичай їх не фіксують словники.

У художній літературі помітно активізувалося вживання відабrevіатурних утворень. Це явище є відносно новим навіть у

періодиці [9], але інтенсивно входить у тексти сучасної української прози.

Відабревіатурні іменники, які утворено за допомогою суфіксів **-ець/ -івець, -овець** та **-іст/-ист**, зазвичай називають особу за її належністю до блоку, угруповання, громадського об'єднання тощо. Ці новотвори в художніх текстах виступають не тільки засобом мовної економії (пор.: *оонівець – представник «Організації Об'єднаних Націй»*), але й надають художньому стилю розмовності. Напр.: *«Есбіст перехилив груди..., вп'явся ... в обриси квадратного танку»* (Віктор Лупейко); *«Трьох бомжів, а трьох не видно, Трьох кадебістів родом з Чека»* (Іван Драч); *«Тоді... винищували енкаведисти...»* (Віктор Лупейко); *«...есесівець, хмикнувши, прийняв заміну...»* (Оксана Забужко); *«Овіяні пишком «черемхи» Пробиваємося за унсовцями...»* (Іван Драч); *«Контакт тривав уже тиждень, і про що вони там торгувалися – прибульці із оонівцями, лишилося загадкою»* (Богдан Жолдак); *«Тепер щодо слова «бубабіст» Петро Мідянка вживав слово «бубабуїст». Журнал «слово і Час» – «бубавівець»* (Богдан Жолдак); *«Можє, там і Віктор Лопата зі своєю постарілою командою кавєєнівців, можє, вони щось придумують»* (Богдан Жолдак); *«В славнім городі Єгунці Заєдинці заєдунці»* (Іван Драч).

На основі назв-абревіатур зрідка утворюють відабревіатурні прикметники за допомогою питомого українського суфікса **-ськ/-івськ-**: *оунівський*, напр.: *«Новий повстанець хрипко, з кавказькою гортанністю напам'ять продекламував оунівський «Декалог»...»* (Віктор Лупейко). Творяться прикметники і за допомогою інших суфіксів, напр.: *хебеушний*, пор.: *«Вони [в'язні] линуť крізь мою хатинку в «хебеушнім» табірнім лахмітті»* (Віктор Лупейко).

Подєкуди іменники творяться за допомогою суфікса **-к-**, що мають переважно розмовний характер, але від російської абревіатури, напр.: *ПП – пістолет-пулемет Шпагина – пєпешка*, пор.: *«Пєпешка» най буде твоєю...»* (Віктор Лупейко). Популярними у творах українських авторів є утворення від абревіатур, що позначають види зброї, напр., *ПП – пістолет Макарова –пєем*, пор.: *«Ставлю «пєема» на бойовий взвод, досилаю патрона...»* (Богдан Жолдак).

У художній літературі нерідкістю є творення слів від інших російських абревіатур, що позначають здебільшого силові, контролюючі органи радянської доби, напр.: *енкаведе*, *енкавеес*, *емгебе*, *кавеен* та ін. Пор.: «*Майор енкаведе хоче знати, як ти пишешся та кілька маєш літ...*» (Віктор Лупейко); «*За віщо ж ще тоді енкавеес І з бойка вибивав наганом мозок?...*» (Віктор Лупейко); «*По лікті у кишках, немов анатом, навчився водку жрать, ругаться матом в енкаведе, а згодом емгебе*» (Юрій Андрухович); «*Розіграти б так міг лише Віктор Лопата, за що його свого часу обрали капітаном кавеену*» (Богдан Жолдак).

Деякі відабревіатурні іменники мають різне графічне відтворення базових абревіатур, пор.: «*Це я тобі по секрету про нову посаду КДБшну, а в самого ще – проблем і проблем...*» (Люко Дашвар); «*Не в Самарканда чи Хівах Під ЦРУшним зятятим секретом Він нишпорить в нас по архівах За аркушем тим за раритетом*» (Іван Драч).

У мові сучасної художньої літератури активно використовують розмовні лексеми. Помітним явищем у мові художньої літератури стало вживання новітніх назв жіночої статі. Найпродуктивнішими суфіксами в цих назвах є: **-к-а**, **-ш-а**, **-их-а**.

Продуктивним способом творення нових іменників є суфіксальна універбація. Здебільшого вони творяться за допомогою суфікса **-к(а)**, рідше суфіксів **-ець/-івець**, **-овець**.

Інтенсивно до текстів художніх творів входять відабревіатурні одиниці. Зазвичай вони творяться за допомогою суфіксів **-ець/-івець**, **-овець** та **-іст/-ист**; **-ськ/-івськ**; рідше із суфіксом **-к-**.

Розмовні лексеми в художньому стилі створюють відповідний оцінний настрій, характеризують дійових осіб, надають прозі невимушеності, доступності, експресивності.

Тематичні групи розмовних лексем у мові художньої літератури відкриті до поповнення новими одиницями, що потребує подальших лінгвістичних розвідок.

Джерела та література

1. Взаємодія художнього і публіцистичного стилів української мови; [Пилинський М.М., Дзюбишина-Мельник Н.Я., Ленець К.В. та ін.]. Київ : Наук. думка, 1990. 216 с.

2. *Взаємодія усних і писемних стилів мови*; [відп. ред. М.М. Пилинський]. Київ : Наук. думка, 1982. 180 с.
3. *Великий тлумачний словник сучасної української мови*; [уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел]. Київ : ВТФ «Перун», 2002. 1440 с.
4. *Навальна М.І. Нові іменники зі значенням жіночої статі в мові української газетної публіцистики. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Лінгвістика»* : Зб. наук. пр. Вип. VII. Херсон : Видавництво ХДУ, 2008. С. 225–230.
5. *Загнітко А.П. Теоретична грамати́ка української мови: морфологія [монографія]*. Донецьк : Дон ДУ, 1996. 437 с.
6. *Словотвір сучасної української літературної мови*; [відп. ред. М.А. Жовтобрюх]. Київ : Наук. думка, 1979. 406 с.
7. *Навальна М.І. Універбати в мові сучасної української періодики. Актуальні проблеми слов'янської філології : міжвуз. зб. наук. ст.* [відп. ред. В.А. Зарва]. Бердянськ : БДПУ, 2009. Вип. XXI. С. 535–541.
8. *Греишук В. Український відприкметниковий словотвір*, Івано-Франківськ : Плай, 1995. 208 с.
9. *Навальна М.І. Нові відабrevіатурні утворення (на матеріалі мови української періодики). Наукові записки. Серія «Філологічна». Острого : Видавництво Національного університету «Острозька академія». Вип. 12. 2009. С. 243–251.*

1.7. СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНИЙ АНАЛІЗ ЕРГОНІМІВ МІСТА ПОЛТАВИ (НА МАТЕРІАЛІ НАЗВ МАГАЗИНІВ)

Одним із складників ономастичного простору, який об'єднує комплекс власних назв, які використовує певний народ у певний час і на певній території стосовно об'єднань людей у різних сферах діяльності, є *ергоніми*. У такому ж значенні науковці використовують терміни *мікротопоніми* (С. Копорський, Л. Щетинін), *ктематоніми* (В. Бондалетов), *комплексні ергонімічні об'єкти* (О. Суперанська), *урбоніми* (Н. Подольская) тощо. Попри те, що нині існують різні погляди науковців на зміст поняття ергоніми (Б. Бучкина, О. Карпенко, Б. Маторин, Л. Лейчик, Н. Лесовець та ін.), у цій статті дотримуємося погляду на ергоніми як на власні назви організацій, виробничих, культурних, політичних, торговельних, спортивних та ін. суспільних об'єднань [1, с. 68].

Різноманітні проблеми українського ергонімікону висвітлені в численних дослідженнях, зокрема О. Белей (власні назви підприємств Закарпаття) [2], Ю. Горжанова (ергоніми м. Луцька) [3], Н. Лесовець (ергоніми м. Луганська) [4], В. Пачевої та С. Тодорова (назви локалізованих комерційних підприємств м. Мелітополя) [5], Л. Удовенко (назви магазинів м. Харкова) [6], М. Цілиної (назви ділових об'єднань м. Києва) [7], С. Шестакової (ергоніми Харківської і Сумської обл., частково м. Києва, м. Полтави, м. Львова) [8] та ін.

До актуальних проблем наукового аналізу ергонімів належить їхня семантика, структура, мотивація, шляхи походження, асоціативний потенціал. Маємо констатувати, що на разі відсутнє спеціальне дослідження, у якому б було проаналізовано структурно-семантичні особливості ергонімів м. Полтави, зокрема назви торговельних закладів – емпоронімів.

Мета дослідження – здійснити структурно-семантичний аналіз назв магазинів (емпоронімів) як складників сучасних ергонімів м. Полтави.

Джерельною базою стали зібрані упродовж 2020 року номінативні одиниці-емпороніми, до яких входять лексеми як спільнослов'янського, так і іншомовного походження, запозичення, які передаються засобами української чи російської графіки. До аналізу залучено 113 однокомпонентних емпоронімів, серед них і складноскорочені слова та слова-аббревіатури, і 92 одиниці, які мають двокомпонентну структуру.

Залежно від зв'язку з властивостями ергооб'єкта ергоніми (емпороніми) класифікуємо на три групи. Спочатку проаналізуємо однокомпонентні найменування.

До *першої групи* уналежнюємо ергоніми, які вказують на реально існуючий факт, який відображається в номінації (вид діяльності, продукція, особистість власника, місце розташування).

Пряму вказівку на **рід діяльності** простежуємо в таких емпоронімах: «*Продукти*», «*Продуктович*», «*Легковик*» (у номінації відбулася заміна атрибутивного словосполучення «легковий автомобіль» на іменник «легковик»), «*Вітамінка*», «*Риба*», «*Паляниця*», «*Яблучко*», «*Смаколик*», «*Молоко*», «*Буква*», «*Кулінар*», «*Каблучок*», «*Сон*», «*Свіжина*», «*Цукерня*»,

«Градус», «Аптека», «Будинок», «Господар», «Штори. Тюль» (рос. м.), «Тканини», «Наречена», «Гурман», «Черевички», «Троянда», «Александрит» (рос. м., ювелірні прикраси та біжутерія), «Саквояж», «Монпансьє», «Велозона». Серед них і складносокорочені назви: «Сантехдеталь», «Сельхозтехника» (рос.м.), «Автомир» (рос. м.), «М'ясоснова», «Автозапчастини» (рос. м.), «Будвіль», «Стройкомплект», «Канцтовари», «Агродеталь», «Люксоптика», «Біомед», «Спортмайстер», «Автомагазин», «Автохімкомплект», «Євродім», «Книголенд», «Будматеріали», «Рибохват», «Київстар», «Укравтозапчастина» тощо.

Пряма вказівка на **торговельну марку (бренд)**: «Prostor», «Watsons», «BROCARD.», «Ельдорадо», «Фоксформ» (буквально – лисячий біг), «METRO», «Vodafone» (voice data phone – голос, інформація, телефон), «СКІФ» (магазин ПП Лебедь А. М.), «VOVK», «O'STIN», «Chicco», «Colin's», «COMFY», «DERBY», «BergHOFF», «Walmart» та ін.

До *другої групи* зараховуємо ергоніми (емпороніми), які у своїй номінації не містять прямого зв'язку з видом діяльності торговельного закладу, наприклад: «Поляна» (лікєро-горілчані вироби), «Промінь», «Паровоз», «Арабеска», «Ранок», «Делві» (продуктові магазини), «Ажіотаж» (галантерея та аксесуари). До цієї групи уналежнюємо і антропонімічні назви: ім'я власника чи засновника («Єва», «Аврора», «Іріша», «Вікторія», «Мілана», «Світлана», «Елена», «Анастасія» (рос.м.)). Такі назви не дають змогу потенційному споживачеві зорієнтуватися у спеціалізації магазину чи групі товарів, які реалізує магазин, оскільки референтний статус особи, названої на ім'я, характеризується відсутністю мотиваційного складника.

Частина назв має культурно-національну конотацію: відображає українські реалії та цінності («Хуторок», «Селяночка», «Сімейний»), історичні назви («Козацький»).

Серед назв цієї групи наявні емпороніми, які вказують на переваги магазину порівняно з конкурентами (нижча ціна, країна виробника, зосередження великої кількості товарів): «Економ+», «Грошик» «Епіцентр» (місце, де з найбільшою силою щось проявляється). Деякі з них характеризуються експресивною («Ненажера», «Фортуна») та оцінною

конотаціями (*«Вдалий», «Смакота», «Любимчик»* (рос. м., зооаксесуари).

Невелику кількість серед назв магазинів м. Полтави становлять ергоніми, які позначають розмір магазину: *«Міні-маркет», «Оптовичок», «Екомаркет», «Мінімаксі»*. Деякі мають регіональну семантику (*«Єрмоліно», «Баварія СП», «Кулиничі»*), актуалізують природничу тематику: *«Лісок», «Веселка», «Цитрус», «Барвінок», «Ромашка»* (продуктовий магазин), *«Белое яблоко»* (рос. м., дитячі меблі і кімнати), *«Біла орхідея»* (усе для весілля).

До *третьої групи* належать ергоніми (емпороніми), у номінації яких наявний опосередкований, асоціативний зв'язок з ергооб'єктом (символічні емпороніми), наприклад: *«Нафаня», «Умка», «Анотишка», «Мурлика», «Карапуз»*. Завдяки асоціюванню з першоносієм імені або суб'єктом такі номінації мають інформативне навантаження: *«Нафаня»* – товари для дому; *«Анотишка», «Умка»* – товари для дітей, зокрема іграшки, одяг, взуття, засоби особистої гігієни; *«Мурлика»* – товари для котів, *«Карапуз»* – товари для дітей, *«Сударушка»* – товари для дому, *«Шарландія»* – магазин повітряних кульок, *«Дивосвіт»* – магазин дитячих іграшок.

Проаналізуємо двокомпонентні ергоніми (емпороніми). Передусім наголосимо, що за семантичною ознакою переважають емпороніми, які вказують на зв'язок із реальними об'єктами: *«Добрый господар», «Аптека «Тріоль», «TV Плюс», «Brain Computers», «Cropp town», «Baby room», «Gloria Jeans», «Friends forever»* та ін. Незначна кількість двокомпонентних емпоронімів належать до одиниць, які пов'язані з реальними об'єктами опосередковано: *«Майстер окей», «Фірмовий магазин», «Барви природи» «3S»* та ін.

Двокомпонентні назви магазинів представлено двома продуктивними моделями:

1. *«Іменник + іменник»*: *«Ліки Полтавицини», «Полтава-авто», «Алмакс маркет», «Глеб Булочкин»* (рос. м.), *«Сакура Клімат»* (рос. м., кліматична техніка), *«Дім рибака», «Пан+Пані», «Фрукти-Овочі», «Ательє кераміки», «Магия штор»* (рос. м.), *«Козуб продукт»*.

Численними є іменникові конструкції, які містять додаткову інформацію, як правило, щоб привабити покупців унікальністю і

широотою представлених товарів: «Світ інструменту», «Світ одягу», «Світ мами», «Центр кераміки», «Світ мототехніки», «Море пива», «Хата ламіналу», «Імперія взуття», «Таємниці комфорту», «Мир дубленок и кожи» (рос. м.), «Мир кожи и меха» (рос. м.). Серед цієї групи чималу кількість становлять складноскорочені назви: «АВТОІНВЕСТСТРОЙ-ПОЛТАВА», «АГРОРЕМСЕРВІСПРИЛАД ЗАТ» та ін.

2. Ергоніми (емпороніми), утворені за моделлю «прикметник + іменник»: «Свіжий хліб», «Фірмовий магазин», «Продуктовий кошик», «Рибний маркет», «Італійська лавка», «Смачні харчі», «Червоний маркет», «Діжка свіжого», «Полтавські галушки», «Дешеві меблі», «Сімейна пекарня», «Майстер окей», «Меблевий квартал», «Текстильна хата», «Барви природи» (магазин квітів), «Будівельні матеріали», «Двери Полесья» (рос. м.), «Шалена краса», «Щаслива мама», «Книжный супермаркет» (рос. м.), «Ситий Пан», «Рідне село», «Добрий господар», «Дім м'яса».

Деякі з них виражають ускладнену ознаку явища або поняття, вказують на додаткові характеристики: «Міні-маркет «Домашній», «Аптека «Вакула», Салтівський м'ясокомбінат», «М'ясний м'ясокомбінат», будбаза «Саванна», ювелірний магазин «Преміум», «Молоток» магазин газонокосарок, «Одяг «Будмо», «Армения. Магазин шашлыка» (рос.м.) тощо.

Трапляються також прийменниково-відмінкові конструкції (двокомпонентні): «прийменник від + антропонім» («Продукти від Мілани»), «прийменники у + апелятив» («У фермера»); «прийменники на, для + іменник» («Продукти на Сінній», «Товари для дому», «Речі для печі», «Меблі на замовлення», «Цветы на Бирюзова» (рос.м.), «Цветы для Вас» (ро.с.)); нумеративні двокомпонентні сполучення із символічними числами сім, чотири, дванадцять та сто один («7 днів», «101 матрас», «4 сезони»), а також з іншими числовими позначеннями: «12 вольт» (авто-, мотоаксесуари), «29-й Велосипед», «3S» (вікна і ролети), «75B» (магазин спідньої білизни), «F5 Техномережа» (комп'ютери, мобільні, ігрові консолі), «Аптека № 270» та ін.

Нечасто трапляються сполучниково-відмінкові конструкції «іменник + сполучник + іменник» («Скло і дзеркала», «Стіл і

стілець»); моделі «займенник+іменник», у яких сфокусовано увагу на приналежності споживача до певного ментального простору або певної групи осіб за інтересами: *«Твоя риболовля»*, *«Наш хуторок»*, *«Твоя кімната»*, *«Наша Ряба»*; конструкції, які виражають ступені вияву ознаки: *«Дуже смачно»*; аббревіатури ініціального характеру: *«АТБ-маркет»* (Агротехбізнес), *«ЦУМ»* (Центральний універсальний магазин), *«АТЛ»* (магазин автозапчастин).

Отже, проаналізовані емпороніми різні за походженням (спільнослов'янські, іншомовного походження, запозичення, які передаються засобами української чи російської графіки), проте помітною є тенденція до збільшення кількості найменувань іншомовного походження. Кількісно переважає група емпоронімів, які вказують на рід діяльності магазину (*«Молоко»*, *«Буква»*, *«Кулінар»*, *«Черевички»*, *«Сон»*, *«Ліки Полтавщини»*, *«Світ одягу»*, *«Продуктовий кошик»*) або на торгову марку (*«BROCARD»*, *«Ельдорадо»*, *«Фокстрот»*, *«Brain Computers»*, *«Cropp town»*). Менша кількість емпоронімів, які не містять прямого зв'язку з діяльністю торгового закладу (*«Хуторок»*, *«Поляна»*, *«Промінь»*, *«Єва»*) або мають символічний зміст (*«Нафаня»*, *«Умка»*, *«Мурлика»*, *«Карпуз»*). Найпродуктивнішими моделями серед двокомпонентних конструкцій є «іменник + іменник», «прикметник + іменник».

Перспективним напрямом дослідження вважаємо продовження аналізу ергонімів м. Полтави, зокрема назв закладів харчування, підприємств, культурно-просвітницьких закладів та ін.

Джерела та література

1. Маторин Б. И. Онимообразовательные процессы в современной русской эргонимии (на материале названий коммерческих структур). Восточноукр. лингвист. сб.: Сб. науч. тр. Вып. 2. Донецк: ДонГУ, 1996. С. 68–79
2. Белей О. О. Сучасна українська ергонімія (на матеріалі власних назв підприємств Закарпатської області) : автореф дис. канд. філол. наук : 10. 02. 01. Львів, 2000. 17 с.
3. Горожанов Ю. Ю. Ергоніми міста Луцька: структурно-семантичний аналіз. Філологічні студії : Науковий вісник Криворізького національного університету : зб. наук. праць / редкол. :

Ж. В. Колоїз (відп. ред.), П. І. Білоусенко, В. П. Олексенко та ін. *Кривий Ріг*, 2013. Вип. 9. С. 134-139.

4. Лесовець Н. М. *Ергонімія м. Луганська: структурно-семантичний і соціально-функціональний аспекти: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Луганськ*, 2007. 295 с.

5. Пачева В., Тодоров С. *Ергоніми Мелітополя – актуальна проблема ономастики на початку XXI століття. Гуманітарна парадигма*. 2018. № 1. С. 108–114.

6. Удовенко Л. О. *Ергоніми великого міста (на матеріалі назв крамниць м. Харків). Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : Історія України. Українознавство: історичні та філософські науки*. 2019. Вип. 29. С. 97–106. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhISU_2019_29_11 (дата звернення: 26.01.2020).

7. Цілина М. М. *Ергоніми м. Кисва: структура, семантика, функціонування : дис... канд. філол. наук: 10.02.01. Київ*, 2006. 243 с.

8. Шестакова С. О. *Лексико-семантичні інновації у системі української номінації (на матеріалі ергонімів і прагмонімів) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Харків*, 2002. 241 с.

1.8. LEXICAL ANALYSIS OF PROPER NAMES IN THE FIELD OF CROP GROWING AND ANIMAL HUSBANDRY

Proper names are an integral part of the vocabulary of a language. Onomastics has always attracted the attention of both Ukrainian (Z. Kornieva, Ye. Shumitska) and foreign linguists (A. Superanskaya, V. Bondaletov, A. Wierzbicka, Ye. Filimonova, etc.)

One of the controversial issues in the theory of onomastic units is the problem of semantics. Some scholars (S. Ullmann, J. Vendryes, V. Brondal) believed that proper names (PNs) have no semantic content. The modern linguist J. F. Aixela supports this idea [1]. The Russian linguist O. Reformat'skiy highlighted an exclusively nominative function of PNs. Other scientists (F. Buslaev, L. Shchëtinin, A. Potëbnya) recognized the presence of lexical meaning in this category of words.

The linguists of the 20th century interpreted the term “onomastics” ambivalently. According to V. Bondaletov, all

onomastic units of a language are included in this science [2, p.7–8]. O. Reformatyskyi distinguished onomastics (set of PNs – names, surnames, patronymics, nicknames of people and animals) and toponymy (system of geographical names) [3, p.29–30]. Modern researchers define proper names as “unique beings or things” (Valentine, Brennen & Brédart) [4], which include personal names, geographical names, names of unique objects, unique animals, institutions and facilities, newspapers and magazines, titles of books, musical pieces, paintings or sculptures, names of single events (S. Juzelonienoa, S. Petronienoa, K. Kopylova) [5]. We support this point of view and aim to study the peculiarities of the use of PNs in the specific field – crop growing and animal husbandry.

The purpose of the research is to make a lexical analysis of PN in the context of crop growing and animal husbandry terms of modern English. It should be noted that up to now this problem has remained a lacuna in modern linguistics. Although English PNs have been the object of modern scientific papers by both Ukrainian (L. Latun, A. Bokovets, Yu. Kuchsh, etc.) and foreign researchers (S. Juzelonienoa, S. Petronienoa, K. Kopylova, J. F. Aixela, and others), this problem has not been comprehensively studied within the lexis of crop production and animal husbandry. So, the object of our research is terms in the field of crop production and animal husbandry, the subject – proper names. To achieve the purpose it is necessary to perform the following tasks:

- to single out groups of onyms which are presented in the above-mentioned microsystem of modern English terms;
- to study the lexical peculiarities of the use of PNs in the terminology of crop growing and animal husbandry;
- to determine the specific features of the functioning of these terms of modern English, the components of which are onomastic units.

The microsystem under study is represented by such onyms as anthroponyms, which nominate a person (mostly first names are found in this context). They occur in terms of crop production as names of people: Jacob’s ladder, Madonna lily, Fischer’s scabious.

We also observe the inverse case when the plant growing terms are used as a human name, mainly female: Clover, Flower, Daffodil, Ivy, Lilac, Blossom, etc. A separate group consists of anthroponyms used in the names of animals (Dorcas, Melissa, Theron, Vanessa).

Among the anthroponyms-names of plants, we also find borrowings from other languages, namely: Susan (from Hebrew – lily) Anthea, Daphne (from Ancient Greek – flower, laurel), Viola (from Latin – violet). It should be noted that sometimes the names of plants that are used as female names have a symbolic meaning. So, Daphne (laurel) symbolizes victory, Myrtle – beauty, etc.

In the terminology of plant growing, we observe the functioning of theonyms – the names of gods and mythological heroes. It is known that there were gods who protected one or another branch. Zeus protected agriculture, Mars stood up for fields and herds. The penetration of biblical PNs into English also had a historical basis. For centuries, the Bible was one of the most widely read books in England. Sometimes not only a single word, but also whole idiomatic expressions entered the English language (since Adam was a boy). Biblical PNs are found in the following plant names: Adam's-needle, Adam's-rod, apple of Cain, Amur lilac, Aaron's-beard. The biblical names Amur (16 terms) and Aaron (8 terms) became the most commonly used in the structure of the crop production vocabulary.

The plant growing terminology also uses eponyms – the names of plants in honour of the people who first invented and described them. Some are presented in the table.

Genus of plant	Description	In whose honor it is named
Abelia	Small bushes	Clark Abel – an English botanist and zoologist.
Alberta	Trees	Albert von Bollstadt – a German philosopher and theologian.
Banksia	Trees and bushes	Joseph Banks – an English naturalist.
Camellia	Trees and bushes	Georg Joseph Kamel – a botanist of Czech origin.
Darwinia	Australian evergreen bushes	Erasmus Darwin – an English naturalist.
Galtonia	Bulbous perennials	Francis Galton – an English naturalist.
Gerbera	Perennial grass	Traugott Gerber – a German botanist.

When studying the peculiarities of the use of PNs in the field of plant growing and animal husbandry, one cannot avoid such a section of onomastics as toponymy, which focuses on the names of geographical objects, their origin, development, current state, spelling, and pronunciation. Toponyms are functional elements of the microsystem under study. Within this group of onyms, which are part of plant growing and animal husbandry terms of modern English, we have identified the names of:

- countries (Iceland moss, China pink, Brazil pepper, Canada milk pepper);
- cities (London plane, Hongkong kumquat);
- states of the USA (California nut, Oregon pea, Carolina horse);
- island countries (Malta orange, Madagascar peanut);
- mountains (oronyms): Himalayan May apple, Alpine rock-cress;
- water objects (hydronyms): Pacific crab apple, Mediterranean flour moth, Atlantic yam.

We also focus on the terms the constituent elements of which are place names (names of populated localities) and horonyms (names of countries, regions, and territories). It should be noted that these onyms are a kind of toponyms that give information about the peculiarities of populated localities, their inhabitants, the physical-geographical and geological-climatic conditions of the area in which these settlements are located, the specifics of cultural and political ties between neighbouring and remote countries. Within the modern terms of plant growing and animal husbandry, this group of onyms refers to the place where a particular plant variety or a particular breed of animal was originated: London pride, New York weasel herb Paris, Nepal mango, Portugal orange.

Hydronyms in terms of crop production are represented by the names of the oceans. It is worth noting that this group of words is of high linguistic and historical value, as the names of water bodies are rarely changed. Thanks to the analysis of hydronyms it is possible to establish ethnic and migration processes in a certain territory, to reveal historical events, ethnolinguistic past. As rightly been noted by S.Yarova, with the help of PNs society tries not only to name a specific subject, but also to report something about it or in general to connect some additional information with

the name, and also to express feelings which are related to the object, evaluate it [6, c.231].

It should be pointed out that in terms of animal husbandry and crop production PNs can function independently (not as part of the term) as a nomination of the breed of farm animals, plant varieties. These lexical units derive from the name of the territory where a certain area of crop or livestock production was founded and actively developed. This phenomenon of homonymy has become more common in the terminology of animal husbandry. These are the regional names of pig breeds (Cornwall, Devon (according to counties in the southwest of England), Berkshire, Hampshire (counties in the south of England)), cattle (Angeln – English breed of cattle), sheep (Lincoln – the largest English meat breed, Oxford – English meat and wool breed, Cotswold – English longwool breed), chickens (New Hampshire, Ancona), less often – plant varieties (Virginia – American tobacco variety).

Thus, based on the research, the following conclusions are made:

- PNs extensively function in the modern English terminology of crop production and animal husbandry;
- onomastic units as part of the given microsystem are represented by anthroponyms, toponyms, theonyms, and eponyms;
- PNs perform nominative, informative, linguo-ethnic and cultural functions.

It should be noted that onomastic research helps to reveal new directions and features of language development, to see current aspects of linguistic problems, so the given issues have prospects for further study in terms of a language for specific purposes.

References

1. Aixela J. F. *Culture-Specific Items in Translation. Translation, Power, Subversion. Clevedon: Multilingual Matters, 1996. P. 52–78.*
2. Бондалетов В. Д. *Русская ономастика. М.: Просвещение, 1983. 224 с.*
3. Реформатский А. А. *Введение в языковедение М: Наука, 1967. 536 с.*
4. Valentine T., Brennen, T., Brédart, S. *The Cognitive Psychology of Proper Names: On the Importance of Being Ernest . London & New York: Routledge, 2002.*
5. Juzelonienoa S., Petronienoa S., Kopylova K. *The Translation of Proper Names from English to Lithuanian in “Steve Jobs” by W. Isaacson*

Procedia – Social and Behavioral Sciences 232 (2016). P. 800 – 805.
URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/82341585.pdf>

6. Ярова С. А. Функціонування власних назв у художньому тексті та проблема їх перекладу. *Філологічні студії*. Луцьк, 2004. №1. С. 230–235.

7. Демина Е. И. Новые наименования лиц в современном русском языке : Дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01. Самара, 2004. 229 с.

8. Корнева З. М., Шуміцька Є. В. Ономастичний компонент у складі англійських фразеологічних одиниць та його відтворення в українському перекладі. *Young Scientist*. № 11 (63). November, 2018. С. 321–325. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2018/11/76.pdf>

9. Куц Ю. В. Власні назви як засіб найменування транспортних засобів у нестандартній мові (на матеріалі англійської, української та російської мов). *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія*. 2016. № 25. Т. 1 URL: http://www.vestnik-philology.mgu.od.ua/archive/v25/part_1/43.pdf

РОЗДІЛ 2

ДІАЛОГ НАЦІОНАЛЬНИХ КУЛЬТУР: ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ, ЛІНГВОКОГНІТИВНИЙ, ЕТНОЛІНГВІСТИЧНИЙ ТА ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧИЙ АСПЕКТИ

2.1. РОМАНИ А. МЕЛЬНИЧУКА «ЩО СКАЗАНО» І М. ЛЕВИЦЬКОЇ «КОРОТКА ІСТОРІЯ ТРАКТОРІВ ПО-УКРАЇНСЬКИ»: ФЕНОМЕН ДРУГОГО ЕМІГРАЦІЙНОГО ПОКОЛІННЯ Й ЛІТЕРАТУРНІ ПРОЕКЦІЇ ОБРАЗУ УКРАЇНИ

Активізація уваги сучасної історіографії, культурології, етнології, літературознавства до рецепції й репрезентації однієї культури іншою викликана потребами глобалізованого суспільства адекватно сприймати і оцінювати *інше, чуже* стосовно *свого*. Особливе значення для творення позитивного досвіду міжетнічних відносин мають і художні твори, що формують візію інших країн і народів як із погляду *об'єктивної обумовленості* – історичних, політичних, соціальних обставин, *традиційних уявлень* – культури, фольклору, релігії, міфології, так і через посередництво *суб'єктивних чинників* – авторських вражень, переживань тощо. Образи інших країн і культур в художніх творах сприяють їхньому «нанесенню» на ментальну карту читачів.

Метою нашого дослідження є аналіз образу України, що упереднюється в творах зарубіжної прози, – романах Аскольда Мельничука «Що сказано» (1994) і Марини Левицької «Коротка історія тракторів по-українськи» (2005).

Генераційний підхід, що застосовується при вивченні типологічних рис різних хвиль еміграції (всього в історії

України їх налічують чотири: перша – на межі ХІХ–ХХ століть, друга – у міжвоєнний період, третя – після Другої світової війни, а четверта – розпочалася після здобуття Україною незалежності і триває до цього часу) дає можливість окреслити особливості адаптації, інтеграції, асиміляції в середовищі представників різних поколінь. З огляду на твори А. Мельничука «Що сказано» та М. Левицької «Коротка історія тракторів по-українськи», зупинимося на третій хвилі еміграції.

Якщо перше її покоління – власне емігранти – залишало батьківщину без сподівання коли-небудь повернутися назад і намагалося підтримувати культуру країни походження через анклавне розселення, укладання шлюбів усередині своєї етнічної і релігійної групи, збереження мови, організацію громадських структур тощо, третє покоління – онуки емігрантів – здебільшого мало- або повністю незаангажоване в українське суспільне життя, але натомість інтегроване в нове соціокультурне середовище, то представники другого покоління – діти емігрантів – становлять окремий феномен. Виховання в умовах сталих міжнаціональних зав'язків призводило до формування в них подвійної ідентичності. З цього приводу Н. Кулікова зазначала: «Тоді як стара еміграція була вимушена говорити на «своєї» або чужій метрополійній території, бо так склалися зовнішні обставини, нинішній «інородний» автор говорить на чужій території свідомо й за власним вибором для того, аби бути почутим світом і таки змусити з собою рахуватися. Своя малознана постколоніальна територія обмежує. Щоб сказати про своїх людей жителям іншої території, слід бути приналежним до обох цих територій» [1, с. 22]. З'ясування цього питання є важливим із огляду як на змістовий рівень творів, так і на власний еміграційний досвід обох авторів.

А. Мельничук – американський письменник українського походження, батьки якого належали до післявоєнної хвилі еміграції. Усвідомлюючи себе американцем, він усе ж цікавиться своїм корінням, історією та культурою батьківщини предків. Частково з Україною пов'язана і його перекладацька та літературознавча діяльність. Але найбільшу популярність в Америці А. Мельничуку приніс його роман «Що сказано», в якому на прикладі історії братів Зенона і Стефана Забобонів та їх нащадків, що починається в рідному Роздоріжжі в роки

Першої світової і завершується зі смертю Стефана в другій половині XX століття у США, куди родина змушена була емігрувати після Другої світової війни, порушується проблема самоідентифікації людини в чужому просторі.

Хронотоп українського містечка, яке нагадує маркесівське Макондо, метафоризовано, згущено до вимірів міфічного, що дало можливість авторові творити не тільки об'єктивну, але й міфологізовану нарацію, в якій історія галицької родини накладається на українську історію I пол. XX століття та наскрізний міф про першопредка Тура Забобона. Географічні координати Роздоріжжя передаються через квазіхронікальну просторову картину, яка нагадує «карту» розселення слов'янських племен у «Повісті минулих літ»: «Село містилося в тому, що потім назвуть Україною, поруч того, що потім назвуть Польщею, на перетині двох великих річок» [2, с. 36].

Роздоріжжя стає ніби мікромоделлю України, втілюючи її долю як у вимірі конкретно-історичному («Спочатку Роздоріжжя стало самостійним і українським. Потім підлеглим і польським. А потім радянським» [2, с. 51]), так і в міфологічному («місто стояло на перехресті шляхів. Світ збігався навколо кількасот родючих гектарів. Колись зайти тягнулися до цієї неприрученої землі за пшеницею, потім вугіллям, насамкінець за нафтою» [2, с. 51]).

Ущільнений міфічний час більш ніж тисячолітнього проживання Забобонів у Роздоріжжі має конкретно-історичні маркери українського минулого, наприклад, образ ворога конкретизовано в битвах Тура з татарами. Цілком прозорими є й алюзії на вибір нової віри, який описується в пастишизованому стилі: «Молодший брат Маркіян проплив сотню рік до Візантії, щоб на власні очі подивитися на те християнське діло. І розповів Турові про Чоловікобога (чи Богочоловіка? – розбіжність спантеличувала), який зійшов на землю, поборовся зі смертю і переміг.

– І що тоді? – запитав Тур.

– Відітнув Смерті голову і настроїв на спис, – прибрехав Маркіян. І тут же додав: – Але потім Богочоловік заповів не вбивати.

Для натовленого воїна це було розрадою» [2, с. 38].

Відсиланням до історії солунських братів Кирила і Мефодія – місіонерів і церковних діячів, першому з яких приписується творення слов'янської абетки – є сюжетна лінія братів Тура Кирила і Маркіяна: «Маркіян став хранителем книги – посада для людей не менш загадкова, ніж священство Кирила... Оте писання сполошило роздоріжчан. Хіба можуть люди – саме їхнє єство, подих, що піднімається з черева, – перенестися в крапочки на пергаменті? Могутні то чари» [2, с. 51].

Досвід переживання історичних подій Зеноном Забобоном доповнює картину минулого України Першими визвольними змаганнями (він – сотник Галицької армії) та подіями Другої світової (йому вдається одночасно підтримувати зв'язки з партизанами і нацистами й переховувати у своєму помешканні євреїв). Підпорядковуючи нарацію внутрішньому дискурсу Зенона, який працював у низці доброчинних організації, зокрема, в лікарні, автор оприявнює й перебіг Голодомору: «– Що ж воно там на сході діється брате? – якось запитав хворого. – Голод. Безхліб'я. Все в міста повивозили.

Але землі, де це діялось, були відрізані, і до інших міст звістки долинали поволі. Один хворий розповів про чорний ринок людського м'яса... Упродовж місяця він начувся ще гіршого: цілі села ставали людоджеррами; на поїзди з туристами нападали, дітей варили живцем» [2, с. 53–54].

Драматична сконденсованість історії, яку переживає Роздоріжжя, а отже, і вся Україна, підкреслюється картиною міського цвинтарю, на якому бракує місця мерцям: «за багато століть міські цвинтарі розпухли. Скелети, блідіші за серцевину яблука, волали: «Місця! Ще місця!». Аби втихомирити їх, живі відтинали родючі поля і розчищали ліс» [2, с. 29].

Пояснюючи 12-річний період написання роману, автор зазначив: «З кожною книжкою намагаюсь зрозуміти якесь особисте питання. І в «Що сказано» я намагався зрозуміти долю персонажів, які мали певну автобіографічну основу, але також мали і власне життя на сторінках роману. І щоб їх справді пізнати, я мусив увесь час, все більше й більше заглиблюватись в історію, а це означає, що я мусив все більше її вивчати, проводити своє власне дослідження» [3].

Роман «Коротка історія тракторів по-українськи» М. Левицької – британської письменниці українського походження, що як і А. Мельничук належить до другого покоління повоєнної української еміграції (вона народилася в таборі для ДР в Німеччині, де перебували її батьки) – також присвячений проблемам українських переселенців. Дебютний твір письменниці, здобувши низку схвальних відгуків і престижних літературних нагород [дет. про це: 4, с. 260–261] і ставши світовим бестселером (на сьогодні налічується понад 40 його перекладів різними мовами), був досить неоднозначно сприйнятий в Україні. Критики й літературознавці вважали його карикатурним, етнографічно-комічним [див.: 5] або й звинувачували письменницю у створенні проплаченого антиукраїнського продукту, аналізуючи при тому російськомовний переклад її роману [див.: 6].

У творі умовно можна виділити три пласти тексту. Перший – це історія 84-річного українського емігранта Миколи Маєвського та його доньок Віри і Надії, другий – розповідь про 36-річну українку Валентину, яка з сином-підлітком приїздить до Англії на пошуки кращої долі. У цих двох пластах дійсно багато комічних ситуацій, які спричинені колізіями навколо одруження Миколи та значно молодшої за нього Валентини, котра, витративши мізерні пенсійні заощадження літнього чоловіка, вдається до морального і фізичного тиску на нього. Але поряд із цим, тут розкривається і трагедія долі Миколи Маєвського як представника повоєнної еміграції, що зі смертю дружини втратив і зв'язок із Україною. Навіть написання колишнім київським інженером історії тракторів по-українськи – це спроба єднання з далекою батьківщиною.

Важливим складником наративу, що не лише переводить його з комічного на серйозний рівень сприйняття, але й найбільшою мірою дотичний до творення образу України, є третій пласт тексту – родинна історія. Україна присутня у творі і як іділічний край («Така гарна мова, що кожен може стати поетом. Такий краєвид, що кожного зробить митцем. Фарбовані синім дерев'яні хатки, золоті пшеничні поля, срібні березові гаї, широкі й повільні ріки» [7, с. 23]), образ якого зафіксувався в пам'яті Миколи, і як простір страждань кількох поколінь родини Маєвських-Очеретків.

Так, батько Миколиної дружини був страчений за звинуваченням у військовій підготовці українських націоналістів у 1930 році, коли маховик репресій ще не був розкручений, проте уже тоді все «відбувалося за класичним сценарієм часів терору: стук у двері серед ночі, діти кричать» [7, с. 58]. Письменниця говорить і про існування концтаборів із нелюдськими умовами тримання в'язнів: «До 1937 хвилі арештів здійснювалися горами. Тепер розстріл був занадто м'якою карою для ворогів народу – їх засиляли в сибірські виправно-трудові табори» [7, с. 170–171]. Не оминає вона увагою і теми репресій проти родин «ворогів народу»: якщо на початку тридцятих діти Очеретька були лише виключені з навчальних закладів, то «у наступні роки чисток не тільки злочинця, але й його сім'ю, друзів, колег і всіх підозрюваних у співучасті висиляли в табори» [7, с. 59].

У полі зору М. Левицької опиняється і Друга світова війна, про яку вона пише без героїчно-переможного пафосу: її персонаж фактично є дезертиром, що відмовився відступати з військом на схід, а згодом був схоплений. Німцями чи НКВС, читач так і не дізнається, бо незалежно від цієї обставини для авторки Микола – жертва війни: «Його загребли в солдати силоміць. Тицьнули в руки багнет і сказали, що він повинен воювати за Батьківщину ... колоти й тікати, стріляти й тікати, ховатися в укриття й тікати, тікати й тікати» [7, с. 220]. І якщо шрам на власноруч розтятому при затриманні горлі зарубцюється, то травми душевні сформують особливий психотип емігранта з безкомпромісним ставленням до комуністичної ідеології.

Найбільшим злочином за психотравмуючим впливом у романі є Голодомор. Авторка говорить не лише про його перебіг, але й про причини. Микола Маєвський, описуючи розвиток тракторобудування в Україні, торкається його «суперечливої» ролі у процесі колективізації: з допомогою трактора на селі руйнувався традиційний уклад господарювання й знищувався клас землевласників. А Голодомор, за сталінським рішенням, став покаранням українському селянству за спротив індустріалізації: «1932 року весь український врожай було конфісковано й вивезено в Москву та Ленінград, щоб годувати

пролетаріат на заводах... Масло й зерно з України продавали в Парижі та Берліні... А в українських селах люди голодували» [7, с. 74]. Розповідь про масштаби нестач подано у творі як свідчення бабусі сестер Маєвських, що надає їй автентичності: «Соня Очеретько вижила. Вона варила ріденький суп з трави та кінського щавлю, який збирала на полях. Викопувала кореневища хрону, бульби топінамбуру, торішні картоплини на городі. Коли й це закінчилося, вони ловили і їли щурів, що жили в стрісі, потім їли солону зі стріхи, жували шкіряну упряж, щоб хоч якось заглушити муки голоду. Коли голод не давав заснути, вони співали...» [7, с. 59].

Голодомор сприймається авторкою як трагедія, що назавжди маркує пам'ять людини. Свідченням того, який травматичний вплив може здійснювати ця пам'ять, у романі стає Людмила Маєвська, мати Віри та Надії, яка пережила голод. Основою її життєвої філософії стає заощадження і нагромадження. Саме з переліку харчових припасів, які зберігала жінка, розпочинається знайомство читача з нею. «Мати знала, що таке ідеологія і що таке голод... Вона знала – і це знання не покидало її всі п'ятдесят років життя в Англії, а потім просоталося в серця її дітей...» [7, с. 17], – підкреслює письменниця травматичну тяглість Голодомору навіть на ті покоління, які його не зазнали безпосередньо.

Не тільки сам факт звертання М. Левицької до проблем історії XX століття, але й кут зору на вітчизняне минуле та спосіб його подачі спростовують закиди в тому, що її твір не може претендувати на знання українських історії та психотипу. «Левицька, – зазначала С. Пиркало, – не дуже приховує, що події досить щільно базуються на тому, що відбувалося в її власній родині. Тобто якщо вона й брутална щодо когось, то понад усе – до себе й своїх рідних» [8].

Твори А. Мельничука й М. Левицької, в яких образ України моделюється в контексті різних історичних періодів та етнокультурних регіонів, збагачують уявлення про зовнішній світ та місце власної культури в ньому. Якщо для українських читачів їх історичні, міфологічні, літературні, політичні алюзії видаються досить прозорими, то для зарубіжного – можуть стати одним із джерел свідчень конкретно-історичного

характеру про Україну. Численні їх переклади різними мовами засвідчують, що попри свої жанрово-стильові й естетично-художні відмінності, вони позитивно сприйняті у світі, а отже, спроможні стати поштовхом нової хвилі інтересу до нашої країни. Подальша літературознавча розробка обраного аспекту є важливим чинником формування мультикультурного художнього простору літератури та імагологічної візуалізації України у світі.

Джерела та література

1. Куликова Н. *Український персонаж та автор в американській мультикультурній традиції. Пошуки ідентичності. Слово і час. 2006. № 5. С. 22–29.*

2. Мельничук А. *Що сказано. Пер. з англ. О. Фашовець. Київ : Комора, 2017. 204 с.*

3. Аскольд Мельничук: «Мені подобається стислий, сконцентрований стиль» / розмовляла А. Костовська. URL: <http://litakcent.com/2017/06/12/askold-melnichuk-meni-podobayetsya-stisliyi-skontsentrovaniy-stil/>

4. Нарівська В. *Пасторально-ідилічне переживання світу (про роман М. Левицької «Коротка історія тракторів по-українськи»).* Літературна компаративістика. Вип. IV : Імагологічний аспект сучасної компаративістики: стратегії та парадигми. Ч. II. Київ : ВД «Стилос», 2011 С. 258–273.

5. Kurkov, A. «Human Traffic. Review of A Short History of Tractors in Ukrainian by Marina Lewycka». URL: <https://cutt.ly/tfUoiIS>

6. Дроздовський, Д. «Трактори» з невдалої історії не по-українськи. URL: <http://www.vsesvit-journal.com/old/content/view/179/41/>

7. Левицька М. *Коротка історія тракторів по-українськи / пер. з англ. О. Негребецького. Київ : Темпора, 2013. 301 с.*

8. Марина Левицька: «Чомусь існує очікування, що українські автори мають бути страшенно серйозними» / розмовляла С. Пиркало URL: <https://www.umoloda.kiev.ua/number/1353/164/47703/>

2.2. ХРОНОТОПНА СТРУКТУРА ГОТИЧНОГО РОМАНУ В ЛІНГВОПОЕТИЧНОМУ АСПЕКТІ (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ Е. РЕДКЛІФФ «THE ROMANCE OF THE FOREST»)

Наприкінці XVIII століття внаслідок кризи раціоналізму у філософії й класицизму як художнього стилю у багатьох видах мистецтва відбулась кардинальна зміна естетичних ідеалів. Як зазначає О. Григор'єва, раціоналістичні принципи класичного художнього канону – гармонічність, впорядкованість, ясність, співмірність – поступово втратили свій нормативно-обов'язковий характер, їм на зміну прийшли культ природи, почуття, уяви, тяга до «мальовничого» й «романтичного» [1, с. 89]. У цей період спостерігається зростаючий інтерес до історичного минулого, зокрема до епохи Середньовіччя, колориту цієї доби й готичного мистецтва. Зазначені фактори дали поштовх виникненню нового романного жанру – готичного роману.

Визначальною жанровою характеристикою готичного роману є створення атмосфери «паралізуючого страху» [2, с. 51], що супроводжує усвідомлення героєм свого трагічного безсилля і виступає головним фактором емоційного впливу на читача [1, с. 89]. Важливу роль у створенні атмосфери таємниці й жаху відіграє хронотоп готичного роману, втілений здебільшого в таких топосах, як готичний замок, монастир, підземелля, руїни тощо. У виборі місця дії з самого початку закладений певний емоційний заряд, оскільки старовинні, напівзруйновані споруди, що несуть на собі відбиток часу, навіть поза контекстом постають як знак певного змісту й викликають у більшості людей схожу емоційну реакцію. Особливий хронотоп дослідники відносять до жанротворчих ознак готичного роману [2, с. 50–51; 3, с. 46; 4, с. 322].

Дослідження хронотопу готичного роману, зокрема топосу замку і пов'язаних з ним мотивів вже довгий час знаходиться в полі уваги літературознавців, які розглядають, головним чином, його змістові аспекти, взаємозв'язок з іншими художніми системами твору. Зокрема відзначається, що готичний замок як місце дії всіх головних подій сюжету реалізує характерний мотив передчуття, концентрує в собі сюжетно-тематичне й

ідейне завдання готичного роману [5, с. 198]; створює необхідну емоційну атмосферу оповіді [1, с. 90]; уособлює ідею знаходження героя під владою фатуму, надприродних сил [4, с. 322]; відображає час історичного минулого [6].

Оскільки хронотоп готичного роману розглядається переважно в літературознавчому аспекті, поза увагою дослідників залишаються мовні ресурси його створення. На нашу думку, більш об'єктивних результатів дослідження можна досягти, застосувавши лінгвопоетичний підхід, в рамках якого словесно-художній твір усвідомлюється як цілісне утворення, в процесі аналізу враховується зв'язок мовних засобів та художньо-естетичного змісту.

Мета дослідження – виявити лінгвопоетичні особливості хронотопу в готичному романі «The Romance of the Forest» Е. Редкліфф. Поставлена мета передбачає дослідження функціональних і структурно-семантичних параметрів зображення ключового топосу твору, аналіз використаних в описах лінгвістичних засобів.

Е. Редкліфф є однією із засновників готичного роману. Традиції, започатковані письменницею, лягли в основу різновиду готичної літератури, який зберігає зв'язок з естетикою сентименталізму й отримав у сучасному літературознавстві назву «сентиментальна готика». Як зазначають дослідники, в «сентиментально-готичному» романі втілюється помірний варіант жаху, який визначається як *terror* і протиставляється шокуючому й відразливому *horror* [2, с. 50], «солодкий жаж» поєднується з меланхолією [7, с. 16], стає стимулом і джерелом естетичного почуття [5, с. 193].

Дослідники готичного роману відносять творчість Е. Редкліфф до так званої «школи напруги й неясної тривоги» та відзначають її вплив на подальший розвиток літературного саспенсу [4, с. 324]. Своєрідність поезики творів письменниці, на думку науковців, полягає в тому, що в них відсутнє нагромадження жахливого й надприродного, натомість створюється ефект напруженого очікування, відчуття неясної загрози й небезпеки [1, с. 91]. Психологічне передчуття страшних подій, як зазначають дослідники С. Тузков та І. Тузикова, відіграє важливішу роль, ніж зображення жахливого, в результаті чого читач отримує більше

враження не від зображеного в романі, а від того, що породила його власна уява [7, с. 18].

Центральне місце дії роману «The Romance of the Forest» – напівзруйноване абатство Сен-Клер, в якому знаходять притулок головні герої, чиї долі за збігом обставин перетинаються. Аристократ П'єр де Ла Мотт, якого супроводжують дружина та вірні слуги, переховується від правосуддя, проте змушений опікуватися долею випадкової знайомої – Аделіни де Монталь, якій загрожує смертельна небезпека.

Розгорнуте ініціальне зображення Сен-Клерського абатства, розміщене на початку розділу, виконує функцію експозиції, занурює читача в художній світ твору [9, с. 88]. В описі представлено типові елементи поетики готичного хронотопу, які створюють вражаючий і водночас жахаючий предметний фон. Так, монастир постає на фоні величної й сурової природи («... *it stood on a kind of rude lawn, overshadowed by high and spreading trees, which seemed coeval with the building, and diffused a romantic gloom around*»), що поступово поглинає його залишки («*The lofty battlements, thickly entwined with ivy, were half demolished, and become the residence of birds of prey*») [8, с. 14]. Виокремлюються ознаки руйнування споруди під впливом часу («*The greater part of the pile appeared to be sinking into ruins... the remaining features of the fabric more awful in decay. Huge fragments of the eastern tower, which was almost demolished, lay scattered amid the high grass*»), а також деталі, що нагадують про минулу велич абатства («*A Gothic gate, richly ornamented... the vast and magnificent portal of this gate... a window... whose pointed arches still exhibited fragments of stained glass, once the pride of monkish devotion*») [8, с. 14]. Філософська символіка даного опису приводить читача до думки про тлінність земного існування.

У подальшому спостерігається розосередження структури зображення абатства, яке в сукупності складається із багатьох різних за обсягом фрагментів. Така структура зображення зумовлена реалізацією мотиву «дослідження руїн» – заглиблення героїв у лабіринти й потаємні закутки замку, що призводить до подальшого розвитку сюжетних ліній. Як зауважує О. Разумовська, герой занурюється у багаторівневий лабіринт

готичного топосу, що веде його до розкриття таємниці й одночасно до пізнання себе – свого походження і справжнього характеру [2, с. 50–51]. Основною технікою зображення абатства стає показ з динамічної точки зору безпосереднього спостерігача, який, переміщуючись у просторі, споглядає своє оточення з різних ракурсів. Це уможливлює постійне розгортання топосу, підтримує інтригу й емоційне напруження оповіді.

Розосередження структури описів спричинено також тим, що зображення предметного оточення перемежовується із зображенням емоційного стану героя та його роздумами. Експлікація внутрішнього стану реалізується переважно шляхом прямої номінації емоцій, таких як:

тривога, жах: «... *half demolished walls and gloomy desolation had struck her mind with the force of melancholy and dismay*» [8, с. 25]; «... *he saw the remains of a human skeleton. Horror struck upon his heart*» [8, с. 36]; «... *she proceeded over fragments of the ruin, looking anxiously around*» [8, с. 42];

здивування, зацікавленість: «*They... expressed their surprise at the incongruous appearance of this part of the edifice*» [8, с. 16]); «*La Motte gazed with a mixture of wonder and curiosity*» [8, с. 19]);

поєднання захвату й страху: «... *he felt a sensation of sublimity rising into terror – a suspension of mingled astonishment and awe!*» [8, с. 14]); «*Adeline... uttered an exclamation of mingled admiration and fear*» [8, с. 15]); «*Shocked and surprised, she looked round the room*» [8, с. 73]).

В описи місця дії вбудовані численні фрагменти, що передають рефлексію героя. Так, споглядання стародавніх споруд спонукає героя до роздумів про минулість буття («... *as he contemplated its ruins, fancy bore him back to past ages. «And these walls... now tremble over the mortal remains of the beings who reared them!»* [8, с. 14]) та до усвідомлення скінченності власного життя: «*The comparison between himself and the gradation of decay, which these columns exhibited, was but too obvious and affecting. «A few years... and I shall become like the mortals on whose reliques I now gaze, and, like them too, I may be the subject of meditation to a succeeding generation»* [8, с. 14–15]).

У зображенні абатства певні просторово-предметні образи набувають особливого смислу й функціонального значення.

Серед них, передусім, атрибути типового готичного антуражу – лабіринти коридорів і сходів, потаємні кімнати, підземелля, келії тощо («*a winding passage*», «*a door barred with iron*», «*a vaulted room*» [8, с. 17]; «*a chain of low vaults, or rather cells*» [8, с. 36]). Завдяки цим елементам створюється вузький, затемнений і заплутаний простір, що викликає емоційну реакцію страху. По-друге, наявність таких елементів просторового континууму виконує важливу фабульну функцію – заглиблення героя у потаємний простір призводить до виявлення прихованих таємниць або слідів злочину: «*Upon the ground within it, stood a large chest, which he went forward to examine, and, lifting the lid, he saw the remains of a human skeleton*» [8, с. 37]. Варто також зазначити, що входження героя у невідомий і небезпечний простір експлікує такі риси його характеру, як мужність і допитливість: «*She observed a door on the opposite side of the apartment; and after some moments of hesitation, gained courage, and determined to pursue the inquiry*» [8, с. 73].

Окремі елементи головного топосу твору стають відбитком внутрішнього психологічного стану героїв і допомагають реалізувати один із основних мотивів готичного роману – страждання героя внаслідок непереборних обставин долі. Так, кімната стає місцем, в якому герой усамітнюється, щоб дати волю почуттям: «*Adeline had retired to her chamber to weep*» [8, с. 51]; «*She retired to her chamber, where... her oppressed heart found relief from tears*» [8, с. 71]; «*When she reached her chamber, she... yielded to the sorrow that pressed at her heart*» [8, с. 75]. Вікно у кімнаті, через яке герой вдивляється в навколишній світ, стає засобом вираження почуття суму й туги, відчуття несвободи: «*... her tears flowed silently and fast... she went to a window that looked upon an open part of the forest*» [8, с. 17]; «*... she watched from her window, with a still and melancholy pleasure, the setting sun, the fading splendour of the western horizon, and the gradual approach of twilight*» [8, с. 141]. Крім того, цей просторовий образ дозволяє розширити межі локально обмеженого простору, з'єднуючи його з оточуючим світом [10, с. 483], а також реалізувати контрастне зіставлення картин мальовничої природи й гнітючої атмосфери всередині монастиря.

Описи абатства побудовано на виділенні семантичних ознак, завдяки яким створюється величний і водночас жахаючий образ. Автор зображає старовинні монументальні споруди, що руйнуються під впливом часу, дуже влучно характеризуючи їх вигляд виразом «*sinking greatness*» – велич, що занепадає: *Several of the pillars... remained the proud effigies of sinking greatness*» [8, с. 141].

Домінуюча ознака «величний» виражена епітетами, що характеризують великі розміри, масивність споруди та її частин: *lofty battlements, huge fragments, the vast and magnificent portal, the great church, a massy knocker, lofty part of the building, the great hall, a spacious apartment, the great door, a spacious and lofty room*. Монументальний образ створюють також такі елементи інтер'єру, як колони, вежі, спіральні сходи, великі дверні отвори, стрілчасті арки тощо (*pillars, columns, tower, spiral staircase, gallery, the vast and magnificent portal of this gate, pointed arches*), що відображають характерне для готичної архітектури домінування вертикальних ліній.

Маркованою зображальною деталлю в описі інтер'єру є готичні вікна із загостреними стрілчастими арками, які надають приміщенню урочистого вигляду: «... *its large Gothic window, that descended almost to the floor, admitting a prospect of the lawn... the room had still a solemn aspect, from its spaciousness and the narrowness of the windows*» [8, с. 24]. Підкреслюється оздоблення вікон вітражами – характерним декоративним елементом архітектури готичних соборів – функція яких полягала у досягненні особливого світлового ефекту: «... *a window of the same order, whose pointed arches still exhibited fragments of stained glass, once the pride of monkish devotion*» [8, с. 14]. Вітражі створювали піднесену містичну атмосферу, що було пов'язано з поширеними в готичному мистецтві метафізичними уявленнями про світло як символ Божественного.

Інша домінантна характеристика готичного абатства – його страхітливий, моторошний вигляд – виражається вербальними засобами, що містять семантичні ознаки «запустілий», «темний», «безлюдний».

Ознака «запустілий» передана експліцитно завдяки багаторазовому повтору лексем *decayed, ruined, shattered,*

demolished, broken, scattered, tattered, desolate, forlorn, mouldering, ruins, decay. Опосередковане імпліцитне вираження даної ознаки реалізується через низку предметних деталей, які зображають перетворення споруд на руїни, наприклад: «*The windows... almost without glass*»; «*remains of furniture*»; «*an iron grate almost consumed by rust*» [8, с. 19]; «*The tapestry... hung loosely from the walls*» [8, с. 24]; «*feeble doors*» [8, с. 72]; «*covered with dust and cobwebs*»; «*rusty bolts*» [8, с. 73]. Символічного значення набувають зображальні деталі, завдяки яким показано перемогу вічної Природи над витвором рук людини: «*the main body of the edifice... was now obstructed with brush-wood*»; «*The lofty battlements, thickly enwreathed with ivy ... become the residence of birds of prey*»; «*the area was overgrown with brambles and nettles*» [8, с. 14–16]. Ці деталі виражають марність зусиль людини увіковічнити своє існування в матеріальних цінностях.

Декорація жаху твориться також за допомогою вербального відтворення ефекту затемнення. Будівля абатства оповита темрявою («*overshadowed by high and spreading trees*», «*diffused a romantic gloom around*», «*lost in gloom*» [8, с. 14–15]), що посилює відчуття небезпеки, наводить жах на героїв: «*La Motte shuddered as she surveyed the gloomy abyss*» [8, с. 38]; «*the passage was so gloomy and dark, that she feared to enter it*» [8, с. 42]. Темрява надає простору невизначеності й заплутаності, тому використовується в сценах, важливих для розгортання сюжету навколо таємниці, з метою підсилення емоційної напруги: «*The obscurity of the place prevented her discovering what it was... but having brought the light forward, she perceived on the floor an old dagger*» [8, с. 73].

Безлюдність місця передають акустичні образи, як то гулки звуки, свист вітру, скрегіт дверей: «*The hollow sounds rung through the emptiness of the place... the gate... creaked harshly on its hinges*» [8, с. 15]; «*The wind... whistled through the desolate apartment*» [8, с. 72]. Зображення звуків забарвлено емоціями спостерігача, є проекцією його внутрішнього психологічного стану. Засобом психологізації стають метафори й метафоричні порівняння, що передають асоціації звуків неживої природи з людськими голосами: «*... the sound of his steps ran in echoes*

through the place, and seemed like the mysterious accents of the dead» [8, с. 15]; «... he... started and listened to the hollow sighings of the blast» [8, с. 141]. Персоніфікація відображає внутрішнє напруження персонажа, його страхи, викликає відчуття присутності ірреальних сил, очікування зустрічі з ними.

Як показав аналіз, загальний стильовий колорит зображення готичного топосу в романі «The Romance of the Forest» Е. Редкліфф визначається прагненням автора створити атмосферу напруженого очікування, навіть відчуття загрози. В описах центрального місця дії роману – старовинного абатства – домінують семантичні ознаки «великий», «запустілий», «безлюдний», «темний», завдяки яким створюється образ величного й водночас жахаючого місця. Зображення характеризується розосередженою структурою, оскільки тісно переплітається з подієвими лініями твору, зображенням емоційної реакції героя та його роздумами. Описи виконують ряд важливих контекстуальних завдань, серед яких центральними є реалізація сюжетної функції, створення емоційного фону дії, вираження внутрішнього стану героя.

Перспективи подальшого дослідження пов'язані з лінгвопоетичним аналізом зображення інших компонентів просторово-темпорального континууму роману, зокрема урбаністичного й пейзажного топосів.

Джерела та література

1. Григорьева Е. В. «Ужас – главное орудие автора» («готический» роман в европейском художественном дискурсе). *Научная мысль Кавказа*. 2009. №4. С. 89–94. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/uzhas-glavnoe-orudie-avtora-goticheskiy-roman-v-evropeyskom-hudozhestvennom-diskurse/> (дата останнього звернення: 29.01.21).

2. Разумовская О. В. Понятие о готическом и неоготическом стиле в контексте истории литературы. *Вестник РУДН, серия Литературоведение. Журналистика*. 2014. №4. С. 48–53. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/ponyatie-o-goticheskom-i-neogoticheskom-stile-v-kontekste-istorii-literatury/> (дата останнього звернення: 29.01.21).

3. Напцок Б. Р. Роман Хореса Уолпола «Замок Отранто»: архитектурная и литературная репрезентация английской

«готической» традиции XVIII в. Мир науки, культуры, образования. 2009. № 7 (19). С. 43–47. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/romanhoresa-uolpola-zamok-otrant-arhitekturnaya-i-literaturnaya-reprezentatsiya-angliyskoy-goticheskoy-traditsii-xviii-v/> (дата останнього звернення: 29.01.21).

4. Пушкина А. А. Готический роман и зарождение неоготического направления в культуре. Вестник Ленинградского государственного университета им. А. С. Пушкина. 2015. Т. 2, №. 2. С. 319–330. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/goticheskiy-roman-i-zarozhdenie-neogoticheskogo-napravleniya-v-kulture/> (дата останнього звернення: 29.01.21).

5. Вацуро В. Э. Литературно-философская проблематика повести Карамзина «Остров Борнгольм». XVIII век. Сб. 8. С. 190–209. URL: http://www.lib.pushkinskijdom.ru/Portals/3/PDF/XVIII/08_tom_XVIII/Vacuro/Vacuro.pdf (дата останнього звернення: 29.01. 21).

6. Бахтин М. М. Формы времени и хронотопа в романе. URL: <https://philolog.petrstu.ru/filolog/lit/bahhron.pdf> (дата останнього звернення: 29.01.21).

7. Тузков С., Тузкова И. Мотивы тайны и ужаса в английском готическом романе XVIII века (на материале произведений Г. Волпола и А. Радклиф). Наукові записки. Серія: філологічні науки. Вип. 89 (5). URL: <https://docplayer.ru/27990356-Naukovi-zapiski-seriya-filologichni-nauki-vipusk-89-5.html> (дата останнього звернення: 01.01.21).

8. Radcliffe A. The Romance of the Forest. Florianópolis : UFSC, 2016. 223 p. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/78554212.pdf> (дата останнього звернення: 04.02.21).

9. Бірюкова Д. В. Інтратекстові описи інтер'єру в англомовному художньому дискурсі (на матеріалі прозових творів XIX – XX ст.) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / Запор. нац. ун-т. Запоріжжя, 2016. 255 с. URL: <http://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/14921/> (дата останнього звернення: 04.02.21).

10. Бібік В. Б. Локус кімнати як складова хронотопної структури роману В. Підмогильного «Місто». Актуальні проблеми слов'янської філології. 2010. Вип. XXIII, Ч. 2. С. 478–485. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/38079/60-Bibik.pdf?sequence=1> (дата останнього звернення: 08.02.21).

2.3. РЕАЛІЗАЦІЯ КАТЕГОРІЇ ВВІЧЛИВОСТІ У КОНТЕКСТІ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ: ЛІНГВІСТИЧНИЙ АСПЕКТ (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКОЇ ТА АНГЛІЙСЬКОЇ МОВ)

В умовах глобалізації міжкультурні контакти стають невід'ємною частиною життя багатьох людей, що зумовлює необхідність вивчення іноземних мов. Володіння іншою мовою, відкриває нові горизонти, нові можливості як для особистісного, так і для професійного зростання, але загальноновизнаним є той факт, що для успішної міжкультурної комунікації лише знання мови недостатньо, незнання особливостей комунікативної поведінки, мовленнєвого етикету певної лінгвокультури може стати причиною комунікативних невдач. У розвитку комунікативної компетентності важливе місце відводиться ввічливості, яка є невід'ємним складником успішної комунікації, але при цьому «не є універсальним явищем, а може виявляти етнокультурну специфіку» [1, с. 114], внаслідок чого вимагає особливої уваги при вивченні іноземної мови та культури.

Проблемі ввічливості присвячені праці численних зарубіжних та вітчизняних науковців, однак особливості реалізації категорії ввічливості під час комунікації між представниками української та англо-американської лінгвокультур ще не знайшли достатнього висвітлення. Дослідженням категорії ввічливості займалися такі зарубіжні вчені: Дж. Ліч, Е. Гофман, П. Браун і С. Левінсон, К. Щелчкова, Т. Ларіна, О. Воевода, Й. Паужа, І. Романова, Й. Стернін, Д. Пуфалт та ін. Серед українських дослідників варто згадати Л. Гнатюк, І. Корольова, С. Форманову, Н. Кислицину, В. Старка.

Мета дослідження – виявити потенційно складні для представників української лінгвокультури лексико-граматичні явища англійської мови, пов'язані з реалізацією категорії ввічливості, та запропонувати можливі способи уникнення помилок при міжкультурній комунікації.

Основою для дослідження стали фрази, які при дослівному перекладі з української мови на англійську, звучать неввічливо, грубо, недоречно або навіть образливо у певній ситуації.

Труднощі, пов'язані з вираженням ввічливості при спілкуванні англійською мовою, можуть виникати в першу чергу при формулюванні прохання або наказу, питання, звертання тощо.

При вивченні особливостей українсько-англійської комунікації варто пам'ятати про більшу важливість для представників англо-американської лінгвокультури поняття «обличчя», яке П. Браун і С. Левінсон визначають як певний соціальний імідж людини; «обличчя» може бути втрачене, збережене або покращене. В англійських лінгвокультурах велика увага приділяється саме «збереженню обличчя» при комунікації, й оскільки кожен комунікант зацікавлений у збереженні свого обличчя, яке у свою чергу залежить від його зусиль зі збереження обличчя інших, в інтересах усіх комунікантів взаємодія повинна відбуватися так, щоб не ставити під загрозу соціальний імідж учасників комунікації [2, с. 61]. Отже, поняття збереження обличчя тісно пов'язане з реалізацією категорії ввічливості.

Для опитування були відібрані українські фрази, при дослівному відтворенні яких англійською мовою високою є доля ймовірності недоречного вживання тих чи інших лексико-граматичних засобів, внаслідок чого такі фрази можуть звучати неввічливо, образливо, недоречно. В анкетуванні взяли участь 33 студенти спеціальності «Філологія» різних курсів бакалаврату та магістратури. Респондентам було запропоновано найбільш точно та адекватно передати англійською мовою зміст 10 речень, які вживаються у щоденному спілкуванні, що супроводжувалися описом комунікативної ситуації. При аналізі вони були розподілені на групи: 1. Прохання/пропозиції. 2. Питання. 3. Звертання. 4. Привертання уваги. 5. Перевірка зворотного зв'язку. 6. Вираження власного ставлення до предмету розмови. Враховувалися також використані студентами англійські лексичні відповідники українських слів, вживання яких часто демонструвало недотримання лексико-стилістичних норм англійської мови, зумовлене лексичною інтерференцією, а саме вживанням слів у невласливих їм значеннях, нерозрізненням значень багатозначного слова однієї мови під впливом іншої [3, с. 136].

Прохання/пропозиції. Висловлення прохання може становити труднощі, оскільки для української лінгвокультури імперативні форми дієслова зі словами ввічливості є прийнятним засобом, тоді як представники англо-американської культури намагаються уникати використання прямого наказу, замінюючи його умовним способом та такою побудовою речень, яка має пом'якшити вимогу або наказ [4, с. 81]. Респондентам було запропоновано надати відповідники таких фраз: 1) «Дайте мені, будь ласка, 2 кг апельсинів»; 2) «Роздягайтеся, будь ласка, і проходите у вітальню»; 3) «Водію, зачиніть двері!»; 4) «Вийди на вулицю, подихай свіжим повітрям».

Фразу «Дайте мені, будь ласка, 2 кг апельсинів» 69% респондентів переклали, використавши вислів «*give me, please*», що з точки зору носіїв мови є неввічливим, оскільки таке формулювання асоціюється з розпещеною дитиною, яка вимагає чогось від батьків. 9% респондентів використали фразу «*can I get*», яка також звучить недоречно, характеризуючи мовця як людину недостатньо освічену. Ще 9% вжило варіант «*2 kilos of oranges, please*», який теж не є ввічливим. У даній ситуації найбільш доцільними є фрази «*could I have / may I please have*» або «*I would like*», які використало 13% респондентів.

Речення «Роздягайтеся, будь ласка, і проходите у вітальню» теж виявило неточності як у структурі утвореної опитуваними англійської фрази, так й у використанні лексики. 100% респондентів використали прямий імператив, хоча, як уже було зазначено, такі конструкції носії англійської мови вважають неввічливими. Зазвичай гостю навіть не пропонують роздягнутися, а показують йому, де можна залишити верхній одяг, вважаючи очевидним той факт, що відвідувач знає, що потрібно його зняти, приходячи в гості. Таким чином, щоб зберегти обличчя гостя, краще уникати ситуацій, що можуть бути розцінені, як натяк на недостатню повагу до господаря. 90% респондентів у значенні «роздягнутися» вжили слово «*undress*» або фразу «*take off your clothes*», що означає «повністю зняти весь одяг». Звісно, у подібній ситуації таке слововживання є неправильним і може спричинити комунікативну невдачу. 10%

студентів запропонували варіант «*take off your coat*», що лексично є більш доречним у даній комунікативній ситуації. Як найбільш прийнятну для англо-американської культури можна запропонувати фразу: «*You may leave your coat here (while gesturing to the place) and come into the living room*».

Речення «Водію, зачиніть двері!», яке досить часто можна почути в українському транспорті, 100% респондентів переклали за допомогою прямого імператива «*Driver, close/shut the door!*». 10% опитаних додали слово «*please*». Однак у такому вигляді ця фраза звучить досить грубо. Таким чином, це коротке речення демонструє кілька типових помилок: по-перше, носії англійської мови ніколи не звертаються до водія «*driver!*», замість цього використовується звертання «*sir*» або «*ma'am*»; по-друге, вважається неввічливим просити водія зачинити двері, оскільки це може бути сприйняте, як вказівка на недостатню професійну компетентність, у зв'язку з чим більш тактовним буде запитати його, чи усвідомлює він, що двері відчинені; по-третє, як уже було зазначено вище, для пом'якшення значення імператива та для того, щоб водій міг зберегти обличчя, бажано перефразувати речення. Отже, у такому випадку один із можливих варіантів, який відповідає комунікативним нормам англомовного дискурсу, звучить так: «*Excuse me sir/ma'am, but did you know the door is open?*».

Фразу «Ти погано себе почуваєш? Вийди на вулицю, подихай свіжим повітрям» більшість респондентів (86%) передали за допомогою прямого імператива «*go out(side)*» або не зовсім вірного лексичного відповідника «*come outside*», що звучить дуже неввічливо, 10% додали при цьому слово «*should*», яке дещо пом'якшує значення імператива, 3% використали ще більш пом'якшену форму – «*You better go outside*», хоча для англо-американської лінгвокультури більш характерним є перефразований варіант цього речення – «*Are you feeling ok? Maybe you would like to go outside for some fresh air?*».

Принагідно варто відзначити ще одну типову помилку. Часто, говорячи про самопочуття, українці дослівно перекладають вираз «погано почуватися» – «*to feel bad*», хоча в англійській мові цей вислів має інше значення – «шкодувати», а коли йдеться про здоров'я, то для опису загального стану

здоров'я вживається слово «*poor*» (*to have poor health*) [5, с. 11], а для опису самопочуття в певний момент – «*unwell*» (*to feel unwell*). Серед опитаних студентів 67% вжили саме варіант «*to feel bad*» у відповідній граматичній формі.

Питання. Спостереження за мовленням українців виявило, що прямі питання англійською мовою майже не становлять труднощів, тоді як питання з часткою «не», які в українській мові вважаються пом'якшеною, більш ввічливою формою питання, при дослівному перекладі можуть стати причиною непорозуміння.

Респондентам було запропоновано перекласти речення «Ви не знаєте, коли прийде директор?». 36% студентів переклали питання як «*Don't you know...?*», що для носіїв англійської мови звучить неввічливо, оскільки таке формулювання свідчить про те, що адресант вважає, що адресат повинен знати відповідь на дане питання, й він незадоволений тим, що адресат її не знає, здивований його необізнаністю [5, с. 81–82]. Таким чином, питання варто передавати за допомогою прямого формулювання, а отже, у даній комунікативній ситуації правильною буде фраза «*Do you know when the director is coming?*».

Фразу «Ти не хочеш піти концерт сьогодні?» 34% респондентів переклали за допомогою вислову «*don't you want...?*», яка в даній комунікативній ситуації є неправильною, оскільки така форма питання вказує на те, що адресантові вже відомо, що адресат не бажає здійснити певну дію, але він бажає змінити своє рішення, викликаючи цим асоціацію з розпеченою дитиною. Нейтральна форма запитання звучить як «*Would you like to go to the concert tonight?*».

Переклад питання «Ви не підкажете, як пройти до бульвару Шевченка?» засвідчив вже описані тенденції: 17% респондентів переклали його, використавши фразу «*can't/won't you tell me*», яка є неприйнятною з точки зору англомовних комунікантів з причин, пояснених вище; 70% використали варіант «*could/can you tell me*», який є достатньо правильним, але варто зауважити, що у подібних ситуаціях англомовні комуніканти припускають, що адресат може не знати відповіді на запитання, тому пом'якшують його: «*I am looking for Shevchenko Boulevard. Do you happen to know where to find it?*», допомагаючи таким чином

адресату зберегти обличчя у випадку, якщо він не може відповісти на питання. 7% респондентів переклали дане питання як «*How can I get to Shevchenko Boulevard?*», що також є доречним у даній ситуації. 6% не переклали питання.

Звертання також є складним моментом у міжкультурній комунікації. Традиційні для однієї культури звертання можуть звучати дивно або навіть грубо для представників іншої культури. Одним із таких випадків є звертання «чоловіче», «жіночко», які можна досить часто почути від носіїв української мови. Проведене опитування виявило, що такі явища також викликають труднощі.

У реченні «Чоловіче, вибачте, Ви не підкажете, як пройти до бульвару Шевченка?» 17% респондентів опустили звертання, 31% вжили цілком коректну форму «*Sir*», 52% – інші варіанти, більшість із яких для носіїв англійської мови звучить досить неввічливо у ролі звертання до незнайомої людини (*Hey body, Man, Young man, Buddy, Dear*). Один зі студентів запропонував варіант «*Mister*», який теж є не дуже доречним, оскільки використовується при офіційному звертанні, наприклад, до вчителя, судді, викладача [5, с. 49] або до людини похилого віку, щоб підкреслити свою повагу до неї.

Привертання уваги. Під час розмови українці часто використовують слова «дивись» або «слухай» для привертання уваги співрозмовника, їх уживання супроводжується певною втратою основного лексичного значення, тобто вони виступають у ролі вступних слів перед основним повідомленням. Але українці, говорячи англійською, фрази з цими словами перекладають дослівно, вводячи «*look*» або «*listen*». Респондентам було запропоновано передати англійською мовою зміст двох речень, що містять ці слова: 1) «Слухай, ти не хочеш піти сьогодні на концерт?»; 2) «Дивись, може цю таблицю краще зробити по-іншому?» 71% переклали перше речення, використавши слово «*Listen*», 29% опустили його при перекладі, і 92% переклали друге речення, використавши слово «*Look*», 8% респондентів використали інші варіанти («*wait*», «*have a look*»). В англо-американській лінгвокультурі «*listen*» у ролі вступного слова може звучати образливо для адресата, оскільки в такому значенні його переважно вживають комуніканти із вищим

соціально-комунікативним статусом по відношенню до комунікантів із нижчим комунікативним статусом (наприклад, мати – дитина, керівник – підлеглий) для того, щоб висловити своє незадоволення діями, поведінкою адресата. У звичайному спілкуванні привертання уваги співрозмовника за допомогою слова «*listen*» є недоречним, оскільки може бути сприйняте як натяк на недостатню увагу до адресанта, а відповідно ставить під загрозу збереження обличчя адресата. Аналогічне вживання характерне для слова «*look*», яке у ролі вступного слова виражає або незадоволення адресанта певними діями, поведінкою, ставленням адресата, наприклад, «*Look, your attitude is terrible!*», або вживається як захисне слово, наприклад, «*Look, I didn't do it!*». Також респондентами були запропоновані варіанти «*See*» і «*Wait*», які не є коректними у даному контексті.

Отже, для передачі значення українських слів «дивись» і «слухай» для привертання уваги в англійській мові використовуються переважно вигуки «*Say*», «*Hey*» або у певних контекстах «*Oh*» на початку речення, але часто вони замінюються іншими вербальними або невербальними засобами: звертанням до співрозмовника на ім'я, контактом очей перед початком розмови, переконанням в тому, що увага співрозмовника звернена на адресанта.

Запропоновані речення можна перекласти таким чином: 1. «*Say/Hey, would you like to go to the concert tonight?*». 2. «*Hmm. I wonder if maybe it would be better to draw this table a different way?*».

Перевірка зворотного зв'язку. Під час спілкування українці досить часто вживають питання, спрямовані на перевірку зворотного зв'язку. Одним із прикладів є дієслово «розумієш?» у кінці речення. В українській мові вживання цього дієслова у такій ролі супроводжується певною втратою лексичного значення, в результаті чого воно використовується саме для перевірки того, чи сприйняте повідомлення адресатом. Але при перекладі на англійську мову мовці часто перекладають його дослівно, що надає висловлюванню невічливої конотації.

Респондентам було запропоновано передати засобами англійської мови зміст фрази «Це складна ситуація, і мені дуже важко прийняти рішення. Я не хочу нікого образити, розумієш?». 35% опитаних вжило різноманітні варіанти

«understand?», «do you understand?», «get it?» і подібні. Однак для носіїв мови це звучить образливо, оскільки таке питання навіює думку про те, що адресант вважає адресата недостатньо компетентним, розумним, здібним, щоб зрозуміти суть повідомлення. 62% вжили вирази «you see?», «you know?», які є доречними у цій комунікативній ситуації. 3% не відтворили «розумієш?» в англійському реченні.

Один із можливих варіантів перекладу цього речення – «*It is a complicated situation and it is hard to make a decision. I don't want to offend anyone, you see.*».

Вираження власного ставлення до предмету розмови інколи теж може становити труднощі при міжкультурній комунікації. Зокрема у діалозі «Яку піцу замовимо? – Мені все одно, обирай ти!» 82% респондентів вжили фразу «*I don't care*», яка звучить неввічливо для носіїв англійської мови, оскільки виражає байдужість мовця до реакції на його дії співрозмовників. 11% обрали прийнятні для англо-американської комунікації варіанти «*it's up to you*», «*whatever you want*», «*it doesn't matter*», хоча останній вислів для більшої точності бажано доповнити «*it doesn't matter to me*». Можливі варіанти передачі змісту цього діалогу англійською мовою: «*What kind of pizza should we order? I like them all, so why don't you pick!*» або «*I don't have a preference, so you can choose.*».

Отже, проведений аналіз виявив, що лінгвістичні розбіжності у прояві ввічливості в українській та англо-американській культурах становлять труднощі для українців, які вивчають англійську мову, і можуть бути причиною невдалої міжкультурної комунікації. Було розглянуто лише декілька потенційно складних у контексті міжкультурної комунікації явищ, але результати дослідження засвідчили низький рівень ознайомленості респондентів з реалізацією категорії ввічливості в англійській мові. Найбільше помилок було виявлено при використанні вставних слів для привертання уваги, при висловленні прохання або пропозиції, власного ставлення до предмету розмови, звертання до незнайомої людини, а також вживанні певних лексем або виразів. Менше неточностей продемонстровано при формулюванні питань та перевірці зворотного зв'язку. Результати експерименту засвідчують, що

при вивченні англійської мови приділяється недостатньо уваги опрацюванню комунікативних норм, мовленнєвого етикету та навичок ввічливого спілкування, яке є дуже важливим для представників англо-американської культури. Це зумовлює перспективність подальших досліджень категорії ввічливості в англійській мові в аспекті виявлення та систематизації труднощів, що виникають у носіїв української мови, а також опису способів їх подолання.

Джерела та література

1. Стратегии позитивной вежливости в дискурсе американцев и русских (на материале речевого акта Отказ от приглашения). Вестник Российского университета дружбы народов. Серия : Лингвистика. 2015. № 2. С. 115–125.

2. Brown P., Levinson S.D. Politeness : Some Universals in Language Usage. Cambridge : Cambridge University Press, 1987. 345 p.

3. Микуляк О. В. Особливості лексичної інтерференції в ситуаціях міжкультурного спілкування. Лінгвістика XXI століття : нові дослідження і перспективи : зб. наук. пр. Нац. акад. наук України, Центр наук. дослідж. та викладання інозем. мов. К. : Логос. 2017. С. 134–140.

4. Воевода Е. В. Проявление вежливости в англо-американском деловом дискурсе // Лингвострановедение : методы анализа, технология обучения. Десятый межвузовский семинар по лингвострановедению. Сб. статей в 2 ч. Ч. 2. Категория вежливости в этнолингвистическом пространстве / Отв. ред. Л.Г. Веденина. М. : МГИМО-Университет, 2013. С. 81–86.

5. Puffalt D., Starko V. Speak Authentic English! A handbook for Ukrainians : Second edition. Lutsk. 2012. 168 p.

2.4. СПЕЦИФІКА НОВОВВЕДЕНЬ М. МЕТЕРЛІНКА-ДРАМАТУРГА У П'ЄСАХ «МОННА ВАННА» ТА «ЧУДО СВЯТОГО АНТОНІЯ»

Моріс Метерлінк – яскрава постать у світовому мистецтві. Значення його творчості, – як справедливо вважають дослідники, – можна розглядати у двох планах. «По-перше, він – видатний поет і драматург символізму, теоретик цього літературного напрямку, розробив досить ґрунтовну концепцію протиставлення матеріального світу і «світової душі», котру людина пізнає через любов, долю і смерть (звідси – головні мотиви його ранніх творів), і фіксує все це у символах. По-друге, він – яскравий представник так званої «нової драми», і його відкриття у створенні «атмосфери», передачі «стану», «відтворенні «трагедії кожного дня» подібні до творчих знахідок, здобутків таких видатних європейських драматургів, як Г. Ібсен, Г. Гауптман, В. Винниченко, О. Олесь, А. Чехов, Л. Андрєєв» [1, с. 34].

Словесне мистецтво М. Метерлінка настільки всеосяжне й багатогранне, що природнім видається прагнення літературознавців і критиків розкрити його тайну. І хоча в наш час уже існує ряд наукових розвідок, присвячених огляду-аналізу творчого шляху М. Метерлінка (праці В. Богословського, З. Гражданської, О. Ніколенко, С. Рудаківської, Ю. Еткінда та ін.), відчувається потреба у дослідженні драматичних принципів його театральної системи, над оновленням якої митець працював усе життя.

Мета дослідження: розкрити багату палітру нововведень М. Метерлінка-драматурга у романтичних п'єсах «Монна Ванна» й «Чудо святого Антонія».

Творчість М. Метерлінка, лауреата Нобелівської премії (1911), яку він одержав за багатосторонню літературну діяльність, і особливо його драматичні твори, що відрізняються багатством уяви і поетичною фантазією, неоднорідна. Дослідники (В. Богословський, Ю. Еткінд та ін.) умовно поділяють її на два періоди: песимістичний (1886 – 1896), що

пов'язаний із формуванням символістської концепції світу і людини, символістської поетики, і оптимістичний (1896 – 1918), який позначається поглибленим психологізмом, розкриттям складної суперечності людських почуттів, загальним оптимістичним тоном.

Перший період розвитку метерлінкового таланту тривав під знаком символізму та декадансу. Звідти до його драм «Сліпі» (1890), «Неминуча» (1890), «Там, усередині» (1894) приходять вельми характерні для літератури межі XIX-XX ст. теми смерті, мовчання, людської безпорадності, сліпоти (декаданс), а також тенденція до зображення фактів і явищ буття крізь призму символів (символізм). У ранніх своїх п'єсах митець прагнув насамперед передати через «словесну матерію» світ «ідей», містичну таїну буття, невидимі «вищі» сили, що керують долею людей.

Послугуючись теоретичними принципами нового театру, розробленими у трактаті «Скарб смиренних» (1896), порушуючи метафізичний конфлікт (людина – доля), М. Метерлінку вдалося у ранніх п'єсах досягти статичності і слова, і дії, яка повністю переноситься у сферу підсвідомого. За зовнішньою статикою у творах чітко вимальовується внутрішня напруга: «спілкування» душі з таємничою сферою духа. Душевне збентеження героїв, їхній наростаючий страх перед Невідомим відбиває безладна, розірвана мова, яка переривається стогами, окликами, вигуками. Недомовленість, підтекст і «мовчання» – виражальні засоби театру бельгійського драматурга.

Нова філософська позиція М. Метерлінка чітко вимальовується у другий період творчості і в узагальненій формі виражається у трактаті «Таємний храм» (1902). Зокрема, в статті «Еволюція таємниці» митець висловлює думку про те, що можливі дві протилежні істини. Одна з них – вічна, космічна, яка стверджує, що життя людини – лише невловима мить у порівнянні з вічністю, а сама вона – піщинка у всесвіті. Якщо заглибитися розумом на цій істині, людина неминуче прийде до трагічної бездіяльності, до заперечення сенсу існування. Але існує інша істина – «істина і те, що наше життя і наша планета для нас найважливіші і навіть виключно важливі явища в історії світів» [2, с. 19]. І саме ця, друга істина, на думку М. Метерлінка,

невимірно суттєвіша в житті людини. Але відмовлятися від першої істини, вважає митець, не варто, однак «нехай вона не паралізує нашої діяльності, наших прагнень» [2, с. 19]. Метерлінк, з цієї точки зору, спростовує ранішню свою драматургію, рушійною силою якої був страх людини перед Невідомим. Водночас він, не заперечуючи містичного дуалізму, переглядає і естетику свого театру, яка будувалася на ідеї Фатума.

На передні позиції тепер висувається інтерес митця до дійсності, до суспільних питань, що отримав найбільш ґрунтовне втілення у творчості 1900-х років – у романтичних драмах «Монна Ванна» (1902) й «Чудо Святого Антонія» (1904), у яких відчувається відхилення митця від своїх попередніх філософсько-естетичних принципів.

У психологічній драмі «Монна Ванна» М. Метерлінк вже чітко конкретизує місце і час зображуваного: події в ній розгортаються у місті Піза та її околицях наприкінці ХУ століття. Герої твору стикаються з реальними суспільними відносинами, розв'язують складні життєві питання. У драмі знайшли відгук реальні історичні події: жорстока боротьба поміж Флоренцією, яка не мала виходу до моря, і морським портом Пізою, що закінчилася у 1406 р. перемогою Флоренції. Водночас зазначимо, що на відміну від ранніх п'єс, зокрема «Принцеси Мален», де помітні були традиції В. Шекспіра, у драмі «Монна Ванна» М. Метерлінк віддає данину театру французького класицизму.

Конфлікт драми будується на протиставленні двох концепцій моралі, логіки, життя. XV століття Метерлінк обирає не випадково. Саме на зламі між середніми віками та епохою Відродження можливо було показати два різних відношення до життя і суспільства – старе, догматичне, і нове, гуманістичне.

Сюжет п'єси обіграє епізод старовинної хроніки. Начальник гарнізону міста Піза Гвідо Колонна впевнений в тому, що його місто і мешканці на межі загибелі. Місто оточено ворожими флорентійськими військами. Батько Гвідо, Марко Колонна, побувавши у стані ворога, приносить сину звістку про те, що м. Піза може бути врятоване у тому випадку, якщо Гвідо відправить свою дружину Монну Ванну до табору ворога. Вона повинна перебувати там протягом однієї ночі. Спираючись на

філософську думку минулого (праці Платона, М. Фічіно), власний життєвий досвід, Марко Колонна радить синові виконати божевільну умову голови ворожого війська пана Принчивалле. Звертаючись до сина, він говорить: «... Любовь к одному человеку блаженна, похвальна, но любовь ко всем людям прекрасней стократ... А здесь речь идёт о тысячах жизней, о соратниках, женщинах, детях... Исполни просьбу безумца – и люди, которые будут жить после нас, вменяют тебе в доблесть именно то, против чего сейчас восстаёт всё твоё существо. Наши потомки взглянут на твой поступок взором спокойным, справедливым и человеческим... Спасти чью-нибудь жизнь – это самый высокий подвиг, поверь мне... Все добродетели, все человеческие совершенства, всё, что зовём мы верностью, честью, чем хочешь ещё, – всё по сравнению с этим пустая игра... Ты хочешь остаться чистым, ты хочешь из страшного испытания выйти героем, но напрасно ты думаешь, будто у героизма нет, кроме страха, других вершин. Самый доблестный подвиг – это наитруднейший, а жизнь нередко тяжелее, чем смерть» [3, с. 310].

Гвідо – людина пасивна. Це персонаж класицистичної трагедії, котрий має своє уявлення про події, які відбуваються навколо. Прийдешня загибель міста, на його думку, – фатум, проти якого боротися марно. Він і уявити собі не може, як можливо пожертвувати щастям своєї родини, хоча б і заради порятунку цілого міста. Відкидаючи пропозицію батька, Гвідо каже: «Довольно! Я не хочу больше слушать. Ты только подумай, ты только представь себе, на что ты меня толкаешь. Это тебе изменил твой высокий и благородный разум; страх смерти помрачил твою мудрость. Я же смотрю в лицо смерти спокойно... Наша смерть не за горами. Итак, нам предстоит последний бой...» [3, с. 311-312].

Монна Ванна, не поділяючи погляди чоловіка, погоджується піти до табору ворога, щоб врятувати мешканців Пізи. Принчивалле також знаходиться у незвичайному положенні. Він – найманий полководець флорентійського війська. Флоренція сплачує йому за його військовий талант. Висуваючи свою умову, Принчивалле йде на зраду Флорентійській республіці. Але зрадою свій вчинок не вважає. Дізнавшись із

перехоплених листів сановників про те, що Флоренція шпигує за ним і готова знищити, якщо його популярність перевищить популярність корінних флорентійських військових, він був змушений прийняти крайнє рішення.

Отже, перший парадокс Принчивалле – його зрада виявляється не зрадою, а мужнім і справедливим актом.

У той же час Принчивалле кохає Монну Ванну, яку знає з дитинства, і, освідчившись їй у своїх високих почуттях, відпускає полонянку на свободу, дотримуючись свого слова. Після зняття облоги флорентійці готові покарати полководця. Монна Ванна обіцяє захистити його, але Гвідо, зневірившись у невинності Принчивалле, ув'язнює його у темниці. Керуючись аргументами елементарної логіки, яку поділяють Гвідо і темний люд, не маючи змоги довести їм своєї правоти, Монна Ванна вдається до брехні. Тільки це дає можливість одержати перемогу, врятувати кохану людину. Для істинно люблячих людей, вважає М. Метерлінк, зникають усі кордони, що відділяють одну душу від іншої, вони вбирають в себе один одного і далі – увесь світ, на який розповсюджують своє почуття. Усвідомивши усю глибину кохання Принчивалле, Монна Ванна говорить йому: «Мне кажется, что я поступала бы совсем, как ты, любя твоей любовью... Мне вдруг кажется, что это я на твоём месте, что это ты меня слушаешь, а я говорю все, что говоришь ты...» [3, с. 317]. Принчивалле їй відповідає: «И я, Ванна, с первой же минуты почувствовал, что стена, отделяющая нас от других существ, становится прозрачной, я как бы погружал руки и взоры в прохладные волны и вынимал их оттуда сверкающими доверием и искренностью... Мне также казалось, что люди изменились, что я до сегодняшнего дня ошибался в них. В особенности же мне казалось, что я изменился сам, что я вышел, наконец, из долговременного заключения, что оконные решетки пали под напором цветов и листьев, что двери растворяются, что камни исчезли на горизонте, что чистый утренний воздух проник в мою душу и омыл мою любовь...» [3, с. 317-318]. Без перебільшення, ця бесіда душ з третьої сцени другої дії – кульмінація усієї п'єси. Для духовного спілкування двох душ, переконаний Метерлінк, жертва – не головне. Відповідно, й жертва Монни Ванни, й

благородство Принчивалле на багато менше, ніж вселенське кохання, яке їм відкрися.

Марко Колонна, котрому ворог Принчивалле духовно ближче за власного сина (це також один із життєвих парадоксів), усвідомлює мотиви поведінки Монни Ванни і підтримує її. Наостаннє вона забирає ключі від в'язниці, де буде перебувати Принчивалле, щоб втекти разом з коханим.

Отже, драма «Монна Ванна» – «... це п'єса про складність життя, оманлива видимість якого, за Метерлінком, не відповідає сутності. Видимість елементарно логічна, сутність діалектична. Як і в інших творах, Метерлінк протиставляє тут зовнішнє і внутрішнє, явище і сутність» [2, с. 23]. У драмі чітко вимальовується конфлікт між коханням жертвним і егоїстичним, між мудрістю споглядання і сліпотою дії, боротьба різних уявлень про обов'язок і честь у поєднанні з мотивом всеперемагаючої пристрасті, що дає підстави пригадати театр Расіна. На відміну від своїх ранішніх творів Метерлінк повністю залишається на ґрунті реальності і шукає сутність в межах земного буття, уславлюючи активність, самопожертвування і рішуче викриває відсталість і егоїзм. У творі митець подає нову трактовку своєму «театру мовчання». Тепер його тема – духовне творення, сумлінне освоєння істинного світу.

Драма «Чудо святого Антонія», як і «Монна Ванна», позначила прихильність М. Метерлінка до романтизму, проте події у п'єсі «Чудо святого Антонія» (у «сатиричній легенді», за визначенням письменника) відбуваються в майже реальному провінційному містечку, в звичайному буржуазному будинку. Ця п'єса сюжетно пов'язана з новелою Гі де Мопассана «У своїй сім'ї». У Мопассана розповідається про те, як випадково померла жінка поважного віку і спадкоємці, симулюючи тяжке горе, поспішають, випереджаючи один одного, заволодіти її майном – один тягне до себе годинник, інший – шафу... Але раптом – о жах! – стара почала підніматися зі свого ліжка: вона не вмерла, її лише охопив летаргічний сон. Воскресіння призводить родичів до відчаю: вони вже тішалися радіщами від спадщини.

Французький письменник незвичайною сюжетною побудовою викриває лицемірство, святенництво, егоїзм хижаків-власників. Драма М. Метерлінка майже повторює цей сюжет.

Біля ліжка померлої багатой старої Гортензії зібралися родичі, які бажають розділити її спадок. Так, племінник Густав мріє про те, як перебудувати дім померлої тітки. «Надо будет, – каже він, – заменить плиты мозаичным полом... А главное, в новом вкусе. Для этой двери с белыми занавесками я думаю заказать цветные стёкла с изображением охоты, промышленности, прогресса, цветов, дичи...» [3, с.548]. А на питання Ахілла (другого племінника), коли ж Густав збирається переїжджати в цей дім, відповідає: «Через несколько дней после похорон. На следующий же день – неловко» [3, с. 548].

М. Метерлінк, іронізуючи над мораллю, «духовністю» родичів, підкреслює, що на похорон приїхали навіть ті, хто жодного разу не бачив стару Гортензію, але мріє отримати щось у спадок. Окрім розподілу майна, вони зайняті сніданком. «Завтрак большой, на двадцать четыре персоны. Я видела, – каже служниця Вірґінія, – что подавать будут. Сперва устрицы, потом два супа, три закуски, заливное из омаров, форели под соусом Шуберт, шампанского не будет из-за траура, зато все другие вина налицо...» [3, с. 543].

Зав'язка твору – поява у хаті святого Антонія, котрий, почувши молитви відданої служниці, з'являється прямо з раю для воскресіння померлої. «На пороге, – пише автор, – показывается старик, худощавый, высокий, босой, с непокрытой головой, с нечёсаными волосами и бородой; на нём грязный, плохо сшитый, заношенный и во многих местах порванный подрясник» [3, с. 539]. Обурені його появою (жебрак) родичі ставлять йому вселякі перепони, викликають поліцію. Йому усе ж таки вдається воскресити померлу, але вона, побачивши перед собою «жебрака», наказує його негайно вигнати. Поліцейські забирають святого Антонія, надівши наручники. Містика, яка раніше викликала у М. Метерлінка побожність, подається тепер іронічно: у святого вимагають паспорт, запитують його, відкіля він узявся, – виявляється з раю. Так містична легенда перетворюється у гостросатиричну комедію, у викриття бездуховності буржуазії і навіть церкви. Вірґінія, спостерігаючи за тим, як погано зовні виглядає святий Антоній, каже, що «святим подают немало» [3, с. 544]. На що той відповідає: «Подают-то подают, но до неба это не доходит» [3, с. 544].

Заключна репліка Густава: «По правде сказать, мы довольно жестоко поступили с бедным стариком. В сущности, он нам ничего плохого не сделал» [3, с. 565] не вказує на просвітлення душі родичів. На добро у драмі здатна лише служниця Вірґінія (віддана служба в домі, турбота і молитви за померлою, турбота про святого Антонія: вона приносить святому взуття, парасольку і т. ін., коли бачить, як його босого виводять з хати поліцейські на дощ і холод).

Символом добра виступає у драмі святий Антоній. Кожного разу, коли він чує добре слово, навколо голови подвижника спалахує святість.

Філософський конфлікт набуває у творі реалістичних і сатиричних ознак. Фантастика використовується у драмі для того, щоб виявити потаємну істину людських відносин, спростувати завісу «видимості» і показати глядачеві «сутність» у всіх її вадах. Парадоксальність ситуацій і ідей відтворює парадоксальність самого світу, який вже звик до парадоксів та не помічає їх.

Таким чином, філософсько-естетичні погляди М. Метерлінка на початку 1900-х років набувають значної еволюції. Не відмовляючись від містичного світосприйняття, песимістичних роздумів про долю і смерть, він все чіткіше наголошує на активному ставленні до життя, значимості реальних проблем. На передній план висуваються теми духовного творення, сутності буття, пошуку істини, кохання, людської гідності, моралі, людських чеснот, людських прагнень і пристрастей, які вивищують особистість над трагічним становищем сліпої іграшки долі. Поєднуючи елементи попереднього «подвійного» діалогу та живої мови героїв, надаючи перевагу гострому сюжету, активній сценічній дії, звертаючись до виняткових ситуацій і виняткових героїв, широко використовуючи контрасти, парадокси, прийоми комічного (гротеск, сатира), фантастику, інтертекстуальність й підтекст, М. Метерлінк оновлює театральну систему, порушуючи свої попередні драматургічні принципи.

Під час розгляду театральної реформи у європейському мистецтві межі ХІХ – ХХ ст. варто враховувати нововведення М. Метерлінка. В цьому вбачається перспектива для подальших досліджень.

Джерела та література

1. Рудаківська С.В. Вічний пошук щастя. Два уроки по вивченню п'єси-феєрії М. Метерлінка «Синій птах». 11 кл. Зарубіжна література в навчальних закладах. 1996. № 1. С. 31–35.

2. Эткинд Е. Театр М. Метерлінка. М. Метерлинк. Пьесы. М.: Искусство. 1958. С. 5–32.

3. Метерлинк М. Пьесы. М.: Искусство. 1958. 575 с.

2.5. СОЦІАЛЬНО-ПОБУТОВИЙ РОМАН ГЕНРІ ФІЛДІНГА «ІСТОРІЯ ТОМА ДЖОНСА, ЗНАЙДИ»: СЮЖЕТНО-КОМПОЗИЦІЙНІ ОСОБЛИВОСТІ

Просвітництво – важливий етап розвитку європейської ідеології та культури, зокрема, літератури XVIII століття. В епоху Просвітництва переосмислювалися колишні соціальні відносини і висувалися нові концепції подальшого розвитку світу і людства. Просвітники вірили, що, поширюючи знання, просвіщаючи, можна перевиховати бідних і багатих, підлеглих і правителів, перебудувати суспільство на засадах розуму, справедливості та загального добробуту. І літературні твори уважалися одним із рупорів просвітителів. У цей час англійська література домінувала в літературному житті Європи. Нові напрями і течії склалися найраніше в Англії, а далі вже набували розвитку в інших країнах. Найпоширенішим епічним жанровим різновидом був роман. І саме творчість Генрі Філдінга є вершиною англійського роману доби Просвітництва. Найкращим, найяскравішим романом Філдінга вважають «Історію Тома Джонса, знайди», в якому автор зображував реальну людину в реальних обставинах. Він сам себе називав «творцем нового виду літератури». Прославляючи силу волі, розум людини нарівні з щирими почуттями, Філдінг створив живих та наділених свободою героїв. Його роман – це не тільки енциклопедія життя Англії XVIII століття, це також енциклопедія людської природи.

Мета дослідження полягає у розгляді особливостей творчого методу Генрі Філдінга: а саме – у з'ясуванні сюжетно-композиційної своєрідності роману «Історія Тома Джонса, знайди».

«Історія Тома Джонса, знайди» – унікальний твір в історії англійської та світової літератури: «... Яким майстром композиції був Філдінг! Чесне слово, я думаю, що в «Царі Едіпі», «Алхіміці» і «Томі-Джонсі» – три найдосконаліших сюжети з тих, що коли-небудь створювалися...», – захоплено писав Кольрідж.

Досліджуючи сюжетно-композиційні особливості роману, зазначимо, що найпоширенішим визначенням композиції у сучасному літературознавстві є таке: композиція – це побудова літературного твору, «склад та розташування частин у певній значущій послідовності» [1, с. 127], зумовлена його змістом та характером побудова, що надає творові «єдності та цілісності» [2, с. 157]. Оскільки подія чи система подій у творі відбуваються у часі, мають причинно-наслідкові зв'язки, відзначаються відносною завершеністю, то виділяють такі елементи сюжету: експозицію, зав'язку, розвиток дії, кульмінацію, розв'язку. Досліджуючи сюжет як художнє зображення дії, ми у будь-якому випадку простежуємо специфіку художніх форм цього зображення, їх взаємодію, тобто композицію. Тому нам імпонує твердження, що доцільніше не розмежовувати сюжет і композицію, а говорити про «сюжетно-композиційну єдність» [3, с. 97].

Схарактеризуємо сюжетно-композиційні особливості «Історії Тома Джонса, знайди», що має складну структуру. Дія відбувається у 1745–46 рр., тоді, коли був написаний твір: повстання якобитів, реставрація монархії Стюартів опосередковано позначились на романі та його змісті. У романі розгорнуто широку панораму тогочасної Англії: тут наявні всі класи й прошарки суспільства – від аристократії до наймитів і бродяг. Виділяються три основні чинники, що єднають цей великий за обсягом роман з його різнорідними епізодами та надають йому цілісності: бурхлива історія кохання Софії Вестерн і Тома Джонса, на якій здебільшого тримається фабула твору; протистояння Тома і Блайфіла – поєдинок лицемірства й щирості, на якому засновується морально-етична концепція роману; присутність у творі автора, який бере активну участь у спілкуванні з читачами, є їхнім діяльним провідником [4, с. 3]. Письменник уважав за необхідне зображувати події «так, як

вони є», тобто відображати смішне і серйозне, нице і піднесене, прекрасне і потворне (зазначимо, що автор слідує настановам давньогрецького трагіка Евріпіда, котрий у своїх драмах змальовував героїв такими, якими вони є насправді, тобто реальними). Роман побудований як біографія головного героя від народження до 21 року. Його походження довго лишається невідомим для читачів. Том живе і виховується в домі багатого поміщика містера Олверті, де мешкають також сестра містера Олверті Бріджет та її син Блайфіл. Останній ненавидить Тома за те, що той може успадкувати частину майна Олверті. До того ж Том і Блайфіл – суперники в коханні: обидва прагнуть завоювати серце Софії Вестерн, дочки сусіднього багатого поміщика. Блайфіл зводить наклеп на Тома, і містер Олверті виганяє того з дому. Так починаються довгі блукання і поневіряння героя, що дали нагоду письменникові показати все тогочасне англійське суспільство та його вплив на людину. З усього цього гармонійно впливає ускладнена другорядними сюжетними лініями, з численними пікарескними пригодами, подорож до Лондона, в якій беруть участь 5 осіб. Описаний за зразком виховного роману процес змушнення героя відображається в багатоплановій суспільній панорамі, яка знаходить втілення на трьох «сценічних майданчиках»: у селі, по дорозі до Лондона і в самій метрополії. У фіналі роману з'ясовується, що Том – рідний племінник містера Олверті, позашлюбний син його сестри Бріджет, яка підкинула Тома братові, щоб приховати свій гріх. Том одружується з Софією, яка віддано його кохає, і все завершується благополучно.

Роман, що складається з 18 книг, чітко розподілений на 3 частини, кожна з яких має по 6 книг. Кожна з трьох частин певною мірою автономна. Три різнооб'ємні частини роману присвячені трьом етапам (періодам) життя Тома Джонса. Дія першої частини (1-6 книги) охоплює життя героя в маєтку Олверті. Друга частина (7-12 книги) описує його мандри до Лондона, а третя частина (13-18 книги) – лондонське життя.

У побудові твору чітко простежується композиційна симетричність. Так, точно у середині першого «шестикнижжя» з'являється героїня роману Софія Вестерн. І з того часу увага читача розподіляється рівномірно на маєток Олверті і на

симетричний йому (в рамках художнього простору роману) маєток Вестерна. У другому «шестикнижжі» читач поперемінно слідкує за мандрями героя й героїні, що їде окремо, проте тим самим маршрутом. Аналогічна паралель в життєписах Тома і Софії намічається і в лондонських главах. Елтон знаходиться приблизно на половині шляху від Сомерсетшира до Лондона. І саме тут сходяться (але не зустрічаються) герой і героїня.

Аналізуючи співвідношення перших глав з рештою інших в кожній із книг, помічаємо, що на рівні композиції виявляється і закон контрасту. У перших главах, на відміну від інших, відсутні герої роману, і автор тут безпосередньо спілкується з читачем, не маючи потреби в посереднику-оповідачеві. Перші глави в кожній книзі ізольовані (чітко відмежовані) від розповідної частини роману, чого не можна сказати про своєрідні вставні новели – історії Гірського пустельника або історії місіс Фітцпатрік. Глава-пролігомен знаходиться в опозиції до інших, сюжетних глав. Основою опозиції слугує цілісність кожної книги: вступний нарис і розповідні глави змонтовані в одному сегменті тексту. Порівнюючи «Тома Джонса» з першими пам'ятками класичного епосу, бачимо, що моделлю для Філдінга (маємо на увазі сюжетно-композиційну схему роману) слугувала саме «Одіссея» Гомера, про що сам автор говорив у передмові до роману «Девід Симпл» його сестри Сари Філдінг.

Детальніше розглянемо елементи сюжету твору. Експозицією роману є його перша книга, яка містить інформацію про народження знайди. Це вихідна частина сюжету художнього твору. Зав'язка роману відбувається тоді, коли до будинку заможного сквайра Олверті, у якому той жив разом зі своєю сестрою Бріджит, підкидають немовля: *«Олверти готовился уже лечь в постель, как вдруг, подняв одеяло, к крайнему своему изумлению, увидел на ней завернутого в грубое полотно ребенка, который крепко спал сладким сном. Несколько времени он стоял, пораженный этим зрелищем, но так как добрые чувства всегда брали в нем верх, то скоро проникся состраданием к лежавшему перед ним малютке»* [5, с. 40]. Сквайр, який декілька років тому втратив дружину та дітей, вирішив виховати дитину як рідного сина.

Розвиток дії в романі – це епізоди, які розповідають, що з раннього віку Том не відрізнявся зразковою поведінкою, не мав потягу до навчання й своїми витівками постійно змушував переживати за нього Олверті та Бріджет. Не зважаючи на це, всі любили знайду за його доброту та співчутливість. З дитинства Том товаришував із Софією, і вони стали справжніми друзями. Для виховання юнаків Олверті запросив до будинку богослова Твакома й філософа Сквейра, які висували перед своїми учнями єдину вимогу: ті повинні бездумно зазубрювати їхні уроки і не мати власної думки. Том, якому не цікаво повторювати за обмеженими та недалекокими наставниками прописні істини, знаходить для себе інші заняття. Кульмінація, момент найвищого піднесення та мить перелому в сюжеті, відбувається, коли Том із Партріджем прибувають до Лондона. Розв'язка в романі починається з того, що Олверті, дізнавшись всю правду про свого племінника, щиро шкодує про те, що не пробачав йому так довго. Оскільки Фітцпатрік не висунув Тому жодних звинувачень, того випустили із в'язниці. Олверті попросив пробачення у Тома, але благородний юнак ні в чому його не звинувачував. Найтінгейл розповів Софії про те, що Том і не збирався одружуватися із леді Белластон. Том знову попросив руки Софії. Сквайр Вестерн, дізнавшись про намір Олверті зробити Тома своїм спадкоємцем, з радістю дав згоду на їхній шлюб.

Ще у вступній главі до другої книги «Джозефа Ендрюса» Філдінг писав про «мистецтво членування» у письменника. В іронічно-сатиричній манері автор порівнює твори, розділені на книги і глави, з подорожуванням, яке включає зупинки на заїжджих дворах, і навіть з обробкою м'ясної туші на шматки тощо. У главах-пролегоменах Філдінг пише про це саме. У першій главі 4 книги він стверджує, що схильний до орнаментативності своєї прози, і говорить, що його розповідь переривчаста (дискретна). У вступній главі 5 книги письменник заявляє, що функцію переривання в комічній епопеї виконують вступні нариси, які відкривають кожну книгу. Автор наголошує на необхідності і важливості вступних нарисів на початку кожної книги будь-якого прозаїко-комі-епічного твору: жоден з них не може бути вилученим з твору без шкоди композиційній

єдності. Вступні нариси цікаві, адже вони дають додаткові уявлення про літературно-критичні, естетичні, політичні, морально-правові, інші погляди письменника.

Позасюжетні елементи роману у більшості науково-методичних джерел так і називають позасюжетними. До зазначених них відносять портрет (опис зовнішності), пейзаж і обстановку (інтер'єр, опис речей), авторські відступи, вставні епізоди, обрамлення, назву твору, епіграф та присвяту. Портрет сприймається як засіб характеротворення, типізації та індивідуалізації персонажів. Маючи за основний предмет художнього зображення взаємодію людини з довкіллям, письменники описують зміни зовнішнього вигляду персонажів у конкретних ситуаціях, у взаєминах між ними. Тому портрет є засобом психологічного аналізу. Деякі портрети подаються відразу при першому введенні персонажа в сюжет. Наприклад, портрет Софії: *«Итак, Софья, единственная дочь мистера Вестерна, была росту среднего, или, пожалуй, чуть выше среднего. Сложена она была правильно и чрезвычайно изящно; по красивой форме ее рук можно было заключить о стройности всего тела. Ее пышные черные волосы, до того как она их остригла, следуя нынешним модам, доходили до пояса и завивались у нее на шее так грациозно, что с трудом можно было поверить в их неподдельность. Такова была наружность Софьи»* [5, с. 137]. Портрет Софії – один з найкрасивіших у романі: *«Как алая роза, случайно посаженная среди лилий, смешивает в июне свой румянец с яркой белизной; или как резвая телка в прелестный майский день разливает свое благовонное дыхание по цветущим лугам; или как нежная, верная горлица в ясный апрельский день мечтает о своем дружке, сидя на красивой ветке, – Софья (то была она), блистая сотней прелестей, дыша ароматным дыханием, с мыслями, направленными на любезного Томми, и с сердцем, столь же добрым и невинным, сколь прекрасно было лицо ее, лежала, склонив очаровательную головку на руку»* [5, с. 469]. Помітно, що авторові подобається цей персонаж. Майже одразу подається у творі і портрет місіс Міллер. Інші портрети вводяться поступово, з розгортанням сюжету за допомогою виразних деталей: наприклад, портрети Тома, Олверті,

Парtridge, Моллі. Автор часто згадує, що Том не тільки має добре серце, гарячу вдачу та розумний, а він також гарний зовні: *«Право, – заметила миссис Витфільд, – если хоть половина сказанного этим джентльменом правда, то у мистера Джонса самая обманчивая наружность, какую я когда-либо видела; глаза его обещают нечто совсем другое; признаюсь, судя по этой короткой встрече с ним, он показался мне как нельзя более учтивым и благовоспитанным»* [5, с. 376].

Пейзаж – це композиційний компонент художнього твору: опис природи, будь-якого незамкнутого простору зовнішнього світу. Пейзажі значною мірою допомагають розкрити ідейний зміст твору. У романі автор інколи детально описував природу з метою передати певні події, стан; наприклад, цим описом автор повідомив, що прийшла ніч і в готелі майже всі полягали спати: *«Был час, когда по лужайкам шаловливо резвится робкий зайчишка, которого боязнь многочисленных врагов, в особенности человека, этого хитрого, жестокого, плотоядного животного, удерживала целый день в потаенном месте, когда сова, пронзительная певунья ночи, усевшись на дуллистом дереве, издает звуки, способные пленить слух некоторых нынешних знатоков музыки, когда воображению полупьяного мужика, возвращающегося, пошатываясь, домой через погост, или кладбище, страх рисует кровавое привидение, когда бодрствуют воры и разбойники, а честные сторожа спят крепким сном, – говоря попросту, была полночь...»* [5, с. 455]. Як відомо, інтер'єр – вид опису, змалювання внутрішніх приміщень та предметів, що в них знаходяться і безпосередньо оточують персонажів твору. Інтер'єр конкретизує місце подій, допомагає окреслити соціальне становище персонажа, його духовні запити, смаки, професію, вдачу, психологічний стан тощо. Так, «Том, Джонс» рясніє диференційованими описами помешкань, предметів, якими користуються герої, адже Філдінг описує різні верстви населення.

У деяких творах зустрічаються епіграфи – написи, що розташовуються автором перед текстом твору або його частиною; як правило епіграф – це цитата з відомого тексту тощо. Для Філдінга-письменника підбір епіграфу став важливою справою. Запозичений у Горація латинський епіграф для роману

– «Бачив нрави багатьох людей» – можна застосувати до самого автора в більшій мірі, ніж до Тома Джонса. Адже письменник прагне описувати не стільки людей, як їх нрави, не стільки індивідууми, як типи людей. Багатолюдність і багатомірність ситуацій цього твору стала його новою і принципово важливою особливістю.

Роман Філдінга рясніє авторськими відступами, які бувають філософськими, публіцистичними, історичними. Завдяки їм письменник постійно перебуває у діалозі з читачем, виражає своє ставлення до героїв або роздумує про долю людини, про її місце у суспільстві: *«Есть и другой род знаний, который не в состоянии доставить никакое образование, а может дать только общение с живыми людьми. Они в такой мере необходимы для понимания человеческих характеров, что самыми глубокими невеждами в этом отношении являются ученые педанты, всю жизнь свою проводившие в колледжах над книгами: ибо, как бы тонко человеческая природа ни была изображена писателями, настоящие практические сведения о людях мы можем вынести только из общения с ними»* [5, с. 424]. Мають місце у творі і вставні епізоди – позасюжетні чинники композиції (сцена, новела). У романі Філдінга вставні епізоди – це історії Гірського пустельника або історії місіс Фітцпатрік. Зазначені глави-пролігомени знаходяться в опозиції до інших, сюжетних глав. Позасюжетним елементом є й назва твору – заголовок роману утворений за іменем головного героя, а також вміщає тему твору: розповідається про життя і пригоди Тома Джонса, його оточуючий світ та нелегкий шлях від бешкетника до свідомої дорослої людини. Дійсно, саме соціальна детермінація особистої долі Тома Джонса закладена вже в самій назві твору – він знайда, людина без роду-племени, статку і певного суспільного становища, за злим висловом його брата Блайфіла, – «жебрацький байстрюк».

У XVIII столітті саме англійці вперше розробили теорію роману як жанру. Це перш за все стосується сімейного, соціально-побутового роману-виховання Генрі Філдінга «Історія Тома Джонса, знайди», який складається з двох самостійних, але взаємопов'язаних, частин: теоретичних авторських передмов до книг, а також розвитку сюжету про Тома Джонса. Вплив

Г. Філдінга на літературу наступних століть переоцінити важко: техніка його романів у багатьох відношеннях залишається неперевершеною, а характери – взірцем психологічної переконливості і правдивості.

«Історія Тома Джонса, знайди» – це один із небагатьох в англійській літературі романів, які вирізняються неабиякою майстерністю побудови. В сюжетно-композиційному аспекті спостерігаємо розташування матеріалу за принципами симетрії та контрасту. Достатньо чітко виявлено елементи сюжету (зав'язка, розв'язка, кульмінація, експозиція, розвиток дії), а також позасюжетні елементи: портрет, пейзаж і обстановка, авторські відступи, вставні епізоди, назва твору, епіграф. Структура цього роману не відтворювалася ніким із послідовників Філдінга успішно. Такі письменники, як В. Теккереї, Ч. Діккенс, Бальзак, Гоголь, Толстой, Байрон, Гейне, Стендаль, Дж. Мередіт, В. Скотт, Дж. Остін, інші брали роман за зразок. Філдінгову схему зіставлення двох братів (хоча її використовував ще Шекспір: Едгар і Едмунд із «Короля Ліра») запозичили Шерідан (у «Школі лихослів'я») і Шіллер (у «Розбійниках»). Саме творчість Генрі Філдінга є вершиною англійського роману доби Просвітництва: «Який талант! Яка сила! Він спостерігає, роздумує, виношує, творить! Як багато правди залишила по собі ця людина! Скільки поколінь навчив він сміятися розумно й справедливо!» (В. Теккереї).

Джерела та література

1. Бахтін М. М. *Литературно-критические статьи*. Москва : Художественная литература, 1986. 543 с.
2. Тимофеев Л.И. *Основы теории литературы: уч. пособие для студ. пед. ин-тов.* – изд. 5-е, искр. и доп. Москва : Просвещение, 1976. 548 с.
3. Бахтин М. М. *Эстетика словесного творчества* / [сост. С. Г. Бочаров]. Москва : Искусство, 1979. 424 с.
4. Генрі Філдінг (до 300-річчя від дня народження). *Світогляд*. 2007. №2. С. 2–3.
5. Филдинг Г. *История Тома Джонса, найденыша*; [пер. А. Франковского, вступ. ст., примеч. Ю. Кагарлицкого]. Москва : Эксмо, 2008. 896 с.

РОЗДІЛ 3

СОЦІОКУЛЬТУРНА ТА ПСИХОЛОГІЧНА ПАРАДИГМИ МІЖКУЛЬТУРНОГО СПІЛКУВАННЯ

3.1. НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМУНІКАЦІЇ У ДІЯЛЬНОСТІ ПЕДАГОГА

Сучасний стан вітчизняної освіти характеризується значними змінами й проведенням освітніх реформ. З урахуванням цього, пріоритетними завданнями навчальних закладів залишаються: удосконалення і модернізація змісту освіти, впровадження оновлених, інноваційних педагогічних технологій, сучасних методик компетентісного навчання, створення освітнього середовища для гармонійного розвитку кожної особистості як активного учасника освітнього процесу. Успішність розв'язання цих завдань у закладах освіти забезпечується висококваліфікованими педагогами, які здатні до творчого пошуку, саморозвитку та самовдосконалення, володіють професійними компетентностями: психолого-педагогічними, предметними, інформаційними, продуктивними, моральними, соціальними, мовними й мовленнєвими тощо.

Важливою складовою професійних компетентностей сучасного педагога є комунікативна компетентність, що є основою педагогічної взаємодії і взаємовідносин, побудови освітнього середовища, і забезпечує ефективне спілкування суб'єктів навчально-вихованої діяльності, сприяє якісному засвоєнню результатів навчання. Тому, питання сутності, ролі та формування педагогічної комунікації, викликані процесами перебудови в освітній галузі, розглядаються у новому ракурсі й не втрачають своєї актуальності.

Мета дослідження полягає у висвітленні науково-теоретичних засад професійної комунікації педагогічних працівників, її сутності, функцій, особливостей для ефективного спілкування суб'єктів навчальної діяльності та якісної організації освітнього середовища.

Відповідно до мети було визначено наступні завдання: здійснити аналіз теоретико-методологічної і наукової психолого-педагогічної літератури з обраної проблеми; проаналізувати поняття «комунікація», «професійна комунікація», «комунікативна компетентність», «педагогічне спілкування» та їх основні компоненти, що мають бути сформовані у педагогічних і науково-педагогічних працівників.

Комунікація як форма зв'язку, акт спілкування між людьми, процес передачі інформації емоційного та інтелектуального змісту, залишається об'єктом дослідників у галузі семіотики, соціології, педагогіки, психології, політології, риторики, менеджменту й інших наук. Так, актуальні питання досліджуваної проблеми висвітлюють у своїх працях як вітчизняні, так і зарубіжні науковці: Г. Андрєєва, А. Брудний, В. Буряк, Л. Виготський, В. Вишняков, Н. Єрастов, В. Іванов, М. Каган, Г. Ласуелл, О. Леонтьєв, М. Молоканов, Л. Ситниченко, А. Соколов, Р. Якобсон і багато інших. Ними визначені поняття комунікації, основні її складові, особливості організації та управління, обґрунтовані базові закономірності та принципи комунікації, яких слід дотримуватися людині у професійній діяльності та житті загалом.

Поняття «комунікація» затвердилося у науці на початку ХХ ст. і тлумачиться науковцями по-різному, а саме як:

1) інтерактивна міжсуб'єктна діяльність (мовленнєва і немовленнєва), змістом якої є встановлення спільних орієнтирів у життєвому просторі на підґрунті вироблення спільних смислів [1, с. 35];

2) тип взаємодії між людьми, що передбачає інформаційний обмін, своєрідну «інформаційну кооперацію» у різноманітних процесах спілкування [2, с. 97];

3) взаємодія людей за допомогою мовних і немовних засобів спілкування з метою передавання інформації про будь-які об'єктивні відомості про навколишній світ, людей, події, утілені в повідомленні [3, с. 220];

4) інформаційний зв'язок суб'єкта з тим чи іншим об'єктом (людиною, машиною, твариною) [4, с. 145] тощо.

Основними складовими комунікативної компетентності є: орієнтація у різноманітних ситуаціях спілкування, спираючись на знання і життєвий досвід; здатність ефективно взаємодіяти з оточуючими, розуміти себе та інших, будувати міжособистісні відносини, умови соціального оточення; готовність та уміння контактувати з людьми, конструктивно спілкуватися; уміле використання внутрішніх і зовнішніх засобів регуляції комунікативних дій [5].

Більшість науковців ототожнюють поняття «комунікація» з категорією «спілкування», і визначають їх як сукупність комунікативних здібностей, якостей, умінь і навичок, що спрямовані на передачу, отримання і перетворення інформації у процесі міжособистісних стосунків, а також здатність встановлювати і підтримувати контакти між людьми [6, с. 101]. Однак окремі вчені, зокрема Є. Жарков, К. Дмитренко та інші, розмежовують дані поняття і пояснюють комунікацію як засіб зв'язку будь-яких об'єктів, а спілкування розглядають як міжособистісну взаємодію людей під час обміну інформацією пізнавального або афективно-оцінного характеру [7].

Таким чином, поняття «спілкування» і «комунікація» мають як загальні ознаки (співвіднесеність із процесами обміну й передачі інформації, зв'язок з мовою як засобом передачі інформації), так і відмінні (розходженням в обсязі змісту цих понять). Це пов'язано з тим, зазначає К. Дмитренко, що «комунікація» і «спілкування» використовуються в різних науках, які на перший план досліджують різні аспекти даних понять. За спілкуванням, в основному, закріплюються характеристики міжособистісної взаємодії, а за комунікацією – додаткове значення – інформаційний обмін у суспільстві. На цій підставі спілкування представляє собою соціально обумовлений процес обміну думками й почуттями між людьми в різних сферах їх пізнавально-трудової й творчої діяльності, що реалізується, в основному, за допомогою вербальних і невербальних засобів [7].

Умовою успішної, якісної та ефективної професійної діяльності є професійна комунікація, яка, ґрунтуючись на загальних нормах

спілкування, часто має індивідуальний характер і виявляється у способах і діях, з використанням засобів, що їх вибирає суб'єкт у певних комунікативних ситуаціях.

У науковій літературі професійна комунікативна компетентність визначається як сукупність знань, умінь і навичок, що забезпечують ефективне спілкування у професійній діяльності, здатність фахівця змінювати глибину і коло спілкування, встановлювати і підтримувати необхідні контакти з оточуючими людьми, розуміти й бути зрозумілим для партнера у процесі спілкування [8, с. 28].

Дослідженню актуальних питань професійної комунікації, особливостей її формування у педагогів присвячені праці багатьох науковців: В. Куніцина, С. Кондратьєв, В. Роздобудько (сприймання й розуміння у системі взаємовідносин вчитель–учень), М. Страхов, І. Синиця (проблеми педагогічного такту в процесі спілкування), О. Леонтьєв, В. Кан-Калик, Н. Кузьміна (закономірності формування комунікативних навичок у педагогів), В. Іванишин, Я. Радевич-Винницький, В. Кочетова, В. Пасинок (професійна комунікація як компонент мовленнєвої культури), Г. Балл, І. Гапійчук, О. Грейліх, Я. Коломинський, Л. Кондрашова, Г. Микитюк, І. Шитова, Є. Юрківський (комунікація як основа педагогічної взаємодії, побудова педагогічних взаємовідносин), В. Абрамян, Н. Барахтян, Н. Тарасевич, І. Кривонос, І. Зязюн, В. Моргун (професійно-педагогічна комунікація і комунікативна компетентність як складові педагогічної майстерності вчителя). Аналіз психолого-педагогічної літератури показав, що професійна комунікація є основою успішної педагогічної діяльності, сприяє ефективному розв'язанню освітніх завдань.

Професійна комунікація педагога – це комунікація під час навчально-вихованої діяльності, що організована на основі сприйняття, засвоєння, використання й передачі інформації з різних джерел учасниками освітнього процесу. Її ефективність залежить від чіткого уявлення і розуміння суб'єктами педагогічної діяльності сутності та структури педагогічної комунікації, сформованих комунікативних умінь і навичок, здатностей і можливостей вимірювання, дозування й оцінювання синтаксичної, семантичної та прагматичної інформації.

Сучасні науковці визначають основні компоненти професійної комунікації педагога, а саме: наявність стійкої потреби в систематичному спілкуванні між учасниками освітнього процесу в найрізноманітніших ситуаціях; взаємодія загальнолюдських та професійних показників комунікативності; емоційне задоволення на всіх етапах спілкування; наявність здібностей до педагогічної комунікації, набуття комунікативних навичок і вмінь [9, с. 16].

Важливими компонентами професійно-педагогічної комунікації також залишаються: уміння слухати, ставити запитання, аналізувати відповідь, розуміти іншого, бути уважним, спостережливим, встановлювати контакт, бачити і розуміти реакцію аудиторії, передавати власне ставлення до того, про що йде мова, уміння зацікавити, захопити поясненням, орієнтуватися в обстановці.

Функціями педагогічної комунікації є:

- інформаційна, що реалізується в навчально-вихованому процесі та взаємодії між педагогом та вихованцем;
- пізнавальна, що допомагає розумінню і вивченню навколишнього світу, особливостей особистості інших людей, колективу, себе;
- експресивна, що дає змогу доступно, цікаво й емоційно-виразно передавати знання, формувати уміння й навички;
- управлінська, що допомагає керувати власною поведінкою і впливати на вихованців вмінь [9, с. 15].

Отже, професійно-педагогічне спілкування як система прийомів органічної соціально-психологічної взаємодії педагога і вихованців, змістом якої є обмін інформацією, пізнання один одного, організація діяльності і стимулювання діяльності вихованців, організація і корекція взаємин у колективі вихованців, обмін ролями, співпереживання і створення умов для самоствердження особистості вихованця, є особливим видом педагогічної майстерності й творчості.

У професійному спілкуванні педагога науковці виділяють два взаємопов'язаних компоненти: 1) загальні основи спілкування, що закладаються характером суспільного ладу, наслідуванням цінностей минулого, сучасного, в яких реалізується професійна діяльність педагога, єдина мета і задачі

навчання і виховання; 2) індивідуальні основи спілкування, громадянська позиція, стиль спілкування – сукупність конкретних прийомів і засобів, які педагог доцільно, залежно від конкретних умов і можливостей навчання і виховання, реалізує у професійній діяльності на основі власних знань, досвіду, здібностей, умінь і навичок.

Аналіз психолого-педагогічної літератури показав, що основними функціями професійно-педагогічного спілкування є:

- проєктивна – забезпечує формулювання цілей спілкування, композиційну побудову змісту спілкування, прогнозування способів і видів комунікації;

- пізнавальна – передбачає пізнання особистості в процесі спілкування;

- інформаційна – полягає у зберіганні та передаванні інформації, обміні думками, індивідуальним досвідом тощо;

- контактна, оскільки спілкування побудоване на емоційному контакті (встановлення єдності емоційних позицій педагога й вихованців щодо змісту спілкування) та пізнавальному (розуміння суб'єктів спілкування індивідуальних особливостей і мотивів поведінки один одного, схожості поглядів на предметний аспект спілкування);

- мотиваційно-спонукальна – полягає у стимулюванні суб'єкта до активного спілкування, спрямування його на певні дії;

- соціально-перцептивна – розкривається у сприйнятті, пізнанні і розумінні партнера по спілкуванню;

- інтерактивна, оскільки в процесі спілкування встановлюються відносини, виробляються спільна стратегія взаємодії, відбувається реалізація соціальних ролей;

- регулятивна або управлінська – пояснює спілкування як засіб регулювання поведінки вихованців та педагогів;

- самопрезентаційна – полягає у демонструванні індивідуально-психологічних і соціально-психологічних властивостей педагога;

- емоційно-ціннісна – пояснює емоційно-виразне передавання знань, прояв оцінних ставлень один до одного, переживання ситуації спілкування та реагування на емоційну напругу, викликає у суб'єктів спілкування адекватні емоційні переживання;

- рефлексивна – полягає в оцінюванні поведінки учасників спілкування, аналізі вербальної і невербальної інформації та процесу спілкування загалом.

Тому, професійно-педагогічна комунікативність педагога, що характеризується комунікативними якостями, які забезпечують успішну інформаційну взаємодію в навчальній діяльності, сприяє вирішенню конкретних освітніх завдань і є значущою за своєю роллю.

Педагогічна комунікація формується під впливом багатьох як зовнішніх, так і внутрішніх чинників, при чому, у даному процесі переважають більше індивідуально-психологічні якості особистості педагога, які й визначають модель комунікативності:

- 1) загальні універсальні якості: педагогічна спрямованість, психологічна готовність, почуття колективізму, врахування індивідуалізму, доброзичливе ставлення до вихованців, активність у суспільно-корисній і педагогічній діяльності, дисциплінованість, організованість тощо;

- 2) спеціальні якості, що характеризують внутрішню структуру комунікативності педагога:

- пізнавальні, які допомагають сприймати, розуміти і вивчати навколишній світ, зацікавити до пізнання оточуючого, прагнення розвивати і удосконалювати себе;

- експресивні, що надають емоційної виразності особистості педагога, підтримують його прагнення до правдивості й щирості в стосунках з вихованцями;

- імпресивні, що допомагають педагогу розуміти і впливати на вихованців, незалежно від того, як вони його сприймають;

- управлінські, що допомагають впливати на інших людей і здійснювати самоконтроль [10].

Як зазначають Н. Волкова, Л. Поперечна та інші науковці, важливими професійними якостями комунікативності сучасного педагога також є:

- комунікативні знання – узагальнений досвід людства в комунікативній діяльності, відображення у свідомості комунікативних ситуацій в їх причинно-наслідкових зв'язках і відношеннях;

- комунікативні навички – автоматизовані свідомі дії, що сприяють швидкому відображенню у свідомості комунікативних

ситуацій, визначають успішність сприйняття, розуміння об'єктивного світу й відповідного впливу на нього в процесі педагогічної комунікації;

- комунікативні вміння – комплекс дій, які базуються на теоретичній і практичній підготовленості, і дають змогу творчо використовувати комунікативні знання та навички для відображення й перетворення дійсності;

- комунікативні звички – доведені до автоматизму комунікативні дії;

- комунікативний характер – головні якості, властивості особистості, що виявляються в типовій для неї активності в комунікативній діяльності й у ставленні до навколишнього світу, до інших людей, до себе [10].

- Відповідно сформованих індивідуальних якостей і компонентів комунікативної компетентності у педагогів виділяють такі найпоширеніші рівні спілкування у професійно-педагогічній діяльності:

- примітивний, в основу якого покладено примітивні правила і реакції поведінки вчителя (амбіції, самовдоволення, зловтіха, зверхність) у ставленні до вихованців, який виступає для педагога засобом досягнення мети;

- маніпулятивний, коли взаємини між педагогом і вихованцями будуються на грі, маніпуляції, іноді залякуванні, суть яких полягає у бажанні вчителя будь-що виграти, використовуючи різні прийоми;

- стандартизований, де домінує формальна структура спілкування, для якої характерні слабка орієнтація на особистість вихованця, дотримання стандартів етикету;

- діловий, коли спостерігається орієнтація на навчання, педагог бере до уваги особистісні характеристики вихованця лише в контексті ефективності діяльності, дотримуючись стандартів етикету, визнає за вихованцем право на самостійність;

- особистісний, коли спілкування базується на глибокій зацікавленості до вихованця, визнанні його самостійності і діяльності педагога спрямована на розвиток духовності вихованців, стосунки є довірливими, а вчитель є авторитетом і найкращим посередником між ним і знаннями про навколишній світ, людей, себе.

Набуття педагогом особистісного рівня спілкування є необхідною умовою високої культури взаємодії суб'єктів комунікативної діяльності. Саме цей рівень потребує від нього великої самовіддачі і притаманне лише тим, для яких професія є покликанням.

Учені також вирізняють негативні індивідуально-психологічні якості педагога, що можуть ускладнювати процес професійного спілкування, зокрема: агресивність, конфліктність, боязкість, сором'язливість тощо.

Правильно побудоване професійно-педагогічне спілкування можливе лише при засвоєнні педагогом основних компонентів професійної комунікації, знімає у вихованців негативну емоційну напругу (страх, невпевненість), викликає позитивні емоції, бажання до спільної діяльності, сприяє якісному засвоєнню програмних результатів навчання.

Отже, професійна комунікація у діяльності педагога це складний багатоплановий процес встановлення і розвитку взаємовідносин між учасниками освітнього процесу; це готовність і вміння педагога використовувати особистісні та професійні якості, системні комунікаційні компоненти для реалізації навчально-виховних завдань. Важливим є те, що на вихованців впливають не лише знання, але й сама особистість учителя, який повинен розуміти та пам'ятати, що ефективність спільної діяльності суб'єктів освітнього процесу у будь-яких формах залежить від взаєморозуміння між ними. Грамотне професійно-педагогічне спілкування створює сприятливий, здоровий психологічний клімат у колективі, допомагає побудувати доброзичливі ділові взаємовідносини між педагогом і вихованцями, попереджує створення психологічних бар'єрів. Таке спілкування створює найкращі умови для розвитку мотивації до навчання і саморозвитку вихованців, реалізації творчого характеру процесу навчання, оптимізує навчально-пізнавальну діяльність учасників освітнього процесу, сприяє формуванню гармонійно розвинених особистостей.

Джерела та література:

1. Мартинюк А.П. Словник основних термінів когнітивно-дискурсивної лінгвістики. Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2011. 196 с.

2. Іщук Н., Іщук С. *Поняття комунікації : множинність конотацій. Філософські науки. № 1 (147) січень-лютий, 2017 р. С. 97.*
3. Бацевич Ф.С. *Філософія мови : Історія лінгвофілософських учень. К. : ВЦ «Академія», 2008. 240 с.*
4. Каган М.С. *Мир общения : Проблема межсубъектных отношений. М. : Политиздат, 1988. 319 с.*
5. Вторникова Ю.С. *Комунікативна компетентність у структурі ключових компетентностей громадян Європи. Витоки педагогічної майстерності : збірник наукових праць. Полтава, 2011. С. 88 – 94.*
6. Жирун О.А. *Педагогічна комунікація в аспекті професійної ідентичності. Вісник НТУУ «КПІ». Філософія. Психологія. Педагогіка. 2010. № 1. С. 100 – 104.*
7. Дмитренко К. А. *Сутність професійної комунікації у педагогічній освіті. URL: file:///C:/Users/admin/Downloads/Nzspp_2012_7_4%20(2).pdf*
8. Жуков Ю.М., Петровская Л.А., Растянищев П.В. *Диагностика и развитие компетентности в общении. М., 1990. С. 28.*
9. Волкова Н.П. *Педагогічні комунікації : Навч. посіб. Д. : РВВ ДНУ, 2002. 92с.*
10. Поперечна Л.Ю. *Комунікативні здібності вчителя як одна з важливих складових його професіограми. Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. Педагогічні науки. 2012. С. 3 – 4.*

3.2. КУЛЬТУРНЕ РІЗНОМАНІТТЯ І СОЦІОКУЛЬТУРНІ СТЕРЕОТИПИ В МІЖКУЛЬТУРНІЙ КОМУНІКАЦІЇ

Початок ХХІ сторіччя можна справедливо характеризувати як період світового визнання важливості культурного різноманіття. Починаючи з Загальної декларації ЮНЕСКО про культурне різноманіття (2001) та продовжуючи Конвенцією ЮНЕСКО про захист і сприяння різноманітності культурних виразів (2005) та Рекомендаціями ЮНЕСКО з міжкультурної освіти (2006), явище культурного різноманіття розглядається як «спільна спадщина людства», а її захист – як «етичний імператив, невіддільний від поваги до людської гідності» [1].

Водночас існування сучасного світу в умовах активізації концептів «культурне різноманіття», «мультикультурність»,

«міжкультурне спілкування» неминуче супроводжується порівнянням різних культур, зіткненням чи навіть конкуренцією різних соціокультурних орієнтирів і світоглядних цінностей. Подолання певної емоційної напруженості, яка виникає при цьому, вочевидь, не може відбуватися в термінах альтернативного вибору «або/або», проте часто супроводжується спрощенням узагальненого сприйняття, класифікації й оцінки соціальних об'єктів (груп, подій, поведінкових моделей тощо), притаманних іншій культурі, і призводить до утворення соціокультурних стереотипів.

Під поняттям «соціокультурний стереотип» у цій статті розуміються узагальнюючі, спрощені, емоційно забарвлені, стійкі оціночні судження про особливості матеріальної і нематеріальної культури (побут, традиції, мислення, поведінка, переконання, цінності тощо) певної соціальної групи, які спираються не стільки на об'єктивні аргументи, скільки на суб'єктивні уявлення про цю групу, і поширюються на всіх її представників. Включення до поняття «соціокультурний стереотип» елементу «соціо-» викликано тим, що такі стереотипи є проявом не індивідуального мислення, а поділяються певною групою людей, характеризують певну суспільну свідомість. Це поняття є синонімічним до термінів «соціальний стереотип», «етнокультурний стереотип», «національний стереотип», «етнічний стереотип», «етнічні уявлення», «національний образ», які використовуються іншими авторами. Утім, на нашу думку, соціокультурні стереотипи не обмежуються етнічною приналежністю і стосуються значно різноманітніших соціальних груп з різними об'єднуючими чинниками: расою («Азійці успішні в математиці»), віком («Сучасна молодь не має «гальм»»), гендерною («Жінки – погані водії»), політичною («Представники Республіканської партії США багаті, а демократи бідні») чи релігійною («Мусульмани – терористи») приналежністю, професією («Таксисти завжди намагаються обдурити пасажирів»), уподобаннями («Байкери віддають перевагу шкіряному одягу»), інтересами («Навчання в музичній школі – то для дівчат»), стилем життя («Вегани – активісти і захисники прав тварин»), поведінковими моделями («Пити багато соків корисно для здоров'я») тощо.

Відомо, що розбіжності у мовних і мовленнєвих нормах, які супроводжують міжкультурну комунікацію, частково можуть створювати ґрунт для помилкового сприйняття комунікативного наміру співрозмовника через відмінності у комунікативних стратегіях, функціях різних мовленнєвих дій, вербальних і невербальних засобах спілкування та інших вимірах міжособистісної взаємодії, які вважаються доречними у конкретному комунікативному контексті. Водночас незнання соціокультурних відмінностей, нехтування культурними особливостями, небажання уважно поставитися і виявити повагу до культурних норм, властивих представникові іншої культурної групи, швидше за все, призведе до неправильного тлумачення його/її намірів і поведінки і може стати поштовхом до виникнення «взаємних негативних стереотипів» [2].

Якщо у західній науковій літературі домінує думка, що стереотипи є негативним явищем, яке слід коректувати, що стереотипізація чинить негативний вплив на соціальні стосунки, створює проблеми у ділових стосунках, то в публікаціях українських науковців у галузі філософії, соціології, психології, педагогіки нерідко обґрунтовуються тези, які наголошують на конструктивній ролі стереотипів у процесі розвитку свідомості, соціалізації та виховання індивіда. Саме у вигляді стереотипів, на думку деяких авторів, фіксуються «сталі компоненти свідомості індивіда, котрі проявляються у формі уявлень чи оцінних суджень про об'єкт чи групу об'єктів, клас чи явище» [3, с. 40], а становлення особистості відбувається шляхом її ««обростання» набором стереотипів, що в подальшому складає її світогляд» [4, с. 58]. Тому цими авторами інколи випускаються з наукової дефініції терміну такі його характерні ознаки, як суб'єктивність, упередженість, емоційна забарвленість, спрощення реального образу. Зокрема, можна зустріти визначення на зразок «під соціальним стереотипом можна розуміти переконання та уявлення людини, які сформовані конкретним соціумом у конкретний історичний період» [4, с. 57] чи «стереотип – структурна частина свідомості індивіда, яка відображається у формі оцінних суджень та уявлень про соціальні об'єкти чи явища та реалізується шляхом вчинкових або дієвих актів суб'єкта» [3, с. 41], в яких

фіксуються важливі, але не ключові риси соціального стереотипу.

З огляду на різні підходи до поняття стереотипу та розбіжності в його трактуванні можна стверджувати, що тема стереотипізації в контексті міжкультурного спілкування набуває сьогодні все більшого інтересу. Втім вона далека від повного висвітлення й постійно доповнюється новими відтінками. Метою дослідження є вивчення впливу соціокультурних стереотипів на успішність міжкультурного спілкування.

Вводячи у публічний обіг термін «стереотип», американський письменник, репортер і політичний коментатор У. Ліппман (1922) акцентував неспроможність людини конструювати об'єктивний образ реального середовища, особливо за відсутності безпосереднього знайомства з ним, бо реальне середовище є занадто великим, складним і швидкоплинним. Тому людині притаманне створення так званого «псевдосередовища», яке є суб'єктивним, упередженим і обов'язково скороченим образом світу, вигаданим самою людиною або нав'язаним їй кимось [5]. Тобто термін «стереотип» з першого моменту своєї сучасної ужиткової історії пов'язувався з браком достовірної інформації, обмеженістю суджень людини власними уявленнями, тенденційністю й детермінованістю поглядів людини інтересами і досвідом тієї групи, до якої вона належить.

Крім того, У. Ліппман підкреслював і інші аспекти стереотипів, які сприймаються швидше негативно, ніж позитивно:

- 1) стереотипи набуваються не стільки через особистий досвід спілкування з групою, якої вони стосуються, скільки за посередництва навколишнього соціального середовища (сім'я, знайомі, засоби масової інформації тощо);

- 2) усі стереотипи є більшою чи меншою мірою хибними і, що навіть більш важливо – шкідливими, бо намагаються утвердити нас у думці, що кожна людина-представник певної групи має риси, які приписуються всій групі;

- 3) стереотипи дуже стійкі і довговічні, важко піддаються змінам;

- 4) стереотипи, безумовно, спрощують реальність і часто узагальнюють її лише двома-трьома реченнями.

У вимірах міжкультурного спілкування ці аспекти мають особливо сприятливе середовище для втілення, оскільки й досі існуючі перешкоди у вільному пересуванні світом (геополітичні, юридичні, фінансові, географічні, ментальні тощо) обмежують особистий доступ людей до знайомства з іншими культурами і їх представниками, у результаті чого уявлення про ці культури створюються на підставі опосередкованих чужим суб'єктивним досвідом і намірами розповідей, переповідань, публікацій, шоу-програм, блогів, інтернет-ресурсів тощо. Відповідно, з отриманої таким чином інформації робляться тенденційні висновки, які узагальнюються, переносяться на всю культурну групу і формують особистісне ставлення до неї в цілому. Показово, що ці висновки не орієнтуються на жодні критерії істинності. Слушним у цьому стосунку видається міркування, що «головним у стереотипі є не сама істинність, а впевненість у ній» [6, с. 7].

Крім того, одержані з опосередкованих інформаційних джерел уявлення про іншоземні культурні прояви проєктуються на індивідуальний культурний досвід реципієнта і за відсутності мотивів чи умов для уточнення, витлумачення, підтвердження чи спростування фактів вони накладаються на систему його особистісних цінностей та отримують індивідуалізовану позитивну чи негативну оцінку і з цією оцінкою передаються далі як цеглинка у фундамент існуючого чи майбутнього соціокультурного стереотипу. При цьому, з одного боку, схильність людини сприймати іншу культурну практику, спираючись на свій культурний досвід і шкалу цінностей, провокує виникнення й утвердження стереотипів. З іншого боку, створені таким чином чи підхоплені у соціальному оточенні соціокультурні стереотипи мають негативні наслідки у процесі подальшого міжкультурного спілкування, бо заважають правильному розумінню мотивів поведінки співрозмовника навіть за умов достатнього рівня мовної підготовки.

Небезпечною для розвитку міжкультурних контактів є ситуація коли соціокультурні стереотипи виступають своєрідними фільтрами у виборі суб'єктів комунікації і впливають на готовність індивіда до відторгнення чи порозуміння з представниками іншої культурної групи. Бажання відсторонитися від незрозумілих чи несхожих культурних

проявів ускладнює зближення культур, а упереджене ставлення до носіїв іншої культури свідчить про соціальну незрілість і низький рівень міжкультурної комунікативної компетентності.

Соціокультурним стереотипам притаманне маркування певної якості як позитивної чи негативної. Тому може здатися, що суспільно небезпечними є лише негативні стереотипи, які демонструють певну рису соціальної групи як огидну, небажану чи навіть небезпечну. А позитивні стереотипи мають право на існування, бо оцінюють якусь рису з позитивного боку, як привабливу чи варту наслідування. Проте навіть стереотипи з позитивною конотацією можуть чинити негативний вплив на індивіда, змушуючи його відповідати завищеним очікуванням і викликаючи в нього психологічний дискомфорт.

Як влучно підкреслює В. Манакін, соціальна психологія тлумачить стереотип як складник групового антагонізму [7, с. 45], що, за визначенням, дає підстави вважати стереотипізацію іншості психологічно негативним явищем, незалежно від того, як маркується ця іншість: позитивно чи негативно. Отже, робимо висновок, що створення чи наслідування соціокультурних стереотипів не є конструктивним способом міжкультурного спілкування.

Проте не все так однозначно. Чи є бодай якийсь сенс в існуванні культурних, національних, етнічних тощо стереотипів? Справді, кожній культурній групі притаманна власна своєрідність, певний набір упізнаваних ознак, що вирізняють її з-поміж інших. Західні дослідники говорять про виникнення стереотипів як про «один з основних шляхів вираження соціальних та культурних ставлень» [8, с. 1]. На думку Секорда і Бекмена, «типізація людей майже неминуча через її функціональну корисність» [9, с. 20].

З позицій соціально-когнітивного підходу («social cognition approach»), котрий розвинувся в 1980-х роках на ґрунті соціальної психології (Schneider 1979; 2004), соціальні стереотипи набувають когнітивної функції і розглядаються як особливі випадки когнітивних схем або ідей. Вони є інтуїтивними узагальненнями, які люди регулярно використовують у своєму повсякденному житті з міркувань економії на когнітивних ресурсах. Хілтон і Хіппел (1996)

підкреслюють, що стереотипи виконують «функцію когнітивної ефективності, оскільки дають змогу без зусиль швидко оцінити об'єкти стереотипізування й подальші дії щодо них» [10, с. 240]. При цьому стереотипи є вибірковими узагальненнями, оскільки вони виокремлюють ті особливості групи, які є найбільш виразними і демонструють найбільшу диференціацію між групами та найменші варіації всередині групи («Шведи – блондини»). Суголосно цим міркуванням звучить висловлена у вітчизняній науковій літературі думка, що «можливість зберігати у пам'яті узагальнені характеристики й актуалізувати їх у відповідних обставинах», економити зусилля людини при сприйманні складних соціальних об'єктів є головною позитивною функцією соціальних стереотипів [3, с. 38]. Стверджується також, що соціальні стереотипи як «упорядковані, детерміновані культурою «картинки світу» у голові людини ... захищають цінності, позиції і права людини». На підставі чого робиться висновок, що «стереотипи орієнтують людину у морі соціальної інформації і допомагають зберегти високу самооцінку» [3, с. 39].

Утім, з точки зору гуманістичної парадигми виховання загалом і, зокрема, аксіологічного підходу, характеристика властивостей людей як об'єктів ціннісного ставлення полягає у виявленні особливого, що властиве індивіду. Тому уніфікування певної якості як типової для групи може мати зворотній ефект виключення людини з групи, якщо вона не володіє цією якістю («Якщо ти не блондин, то ти не швед»). А самоутвердження однієї людини, яка послуговується у сприйманні навколишнього світу набором стереотипів, може повернутися до інших людей, котрі оцінюються нею у процесі міжкультурного спілкування крізь призму стереотипів, упередженням, не виключено, що навіть дискримінаційним ставленням, здатним занизити їхню самооцінку.

Інша західна гіпотеза «ядра істини» («kernel-of-the-truth») стверджує, що стереотипи базуються на деякій емпіричній реальності і, як такі, вони корисні, але можуть містити певні неточності, які Джуд та Парк класифікують як неточності, пов'язані із самими стереотипами, їх валентністю і дисперсією [11]. Польська дослідниця проблем міжкультурної комунікації

А. Вежбицька також вважає, що завдяки акумулюванню деякого стандартизованого колективного досвіду стереотипи допомагають індивіду орієнтуватися в житті і певним чином спрямовують його поведінку [12, с.180].

Спрямованість соціокультурного стереотипу на полегшення сприйняття, розуміння й оцінки культурних якостей чи явищ задовольняє буденне прагнення людини спростити навколишню дійсність і звести її різноманіття до менш чисельних категорій шляхом об'єднання подібностей у більш абстрактивізовані групи з більш стертими індивідуальними рисами. У цьому сенсі стереотипи виконують свого роду регулятивну функцію – групування однорідних явищ у окремі категорії. Як відомо, категоризація як дослідницька методика широко використовується в науковому дискурсі. Крім того, когнітивна здатність людини до розпізнавання подібних або відмінних рис між елементами групи та класифікації груп на основі критерію схожості є загальновизнаною ознакою критичного мислення. Широко визнана точка зору в соціальній психології, що впливає з робіт Г. Ташфеля, полягає в тому, що стереотипізація є прикладом процесу категоризації [8]. Ми не можемо скласти враження про групу, якщо не зможемо визначити різницю між цією групою та якоюсь іншою групою. Категоризація – це когнітивний процес, за допомогою якого ми виявляємо такі відмінності та подібності.

Разом з тим стереотипізація є не тільки когнітивним, але й комунікативним процесом, що супроводжує міжкультурну взаємодію. В умовах міжкультурного спілкування розуміння того, представником якої соціокультурної групи є співрозмовник, теж може стати в нагоді – воно дає змогу зорієнтуватися на певні загальні уявлення про цю групу і обрати адекватний мовленнєвий реєстр. Утім успішною і тривалою міжкультурна комунікація буде тоді, коли наявні у комунікантів соціокультурні стереотипи стануть лише вихідною точкою руху від загального до конкретного образу співрозмовника і сприйматимуться як припущення, а не як єдино вірна інформація про нього. Особливо важливою ця теза є в контексті широкого тлумачення актуального сьогодні поняття міжкультурного діалогу як взаємодії представників різних

культур, які готові слухати один одного, розуміти і поважати різноманітність культурного досвіду й культурної практики один одного, навіть якщо не у всьому погоджуються з цією практикою. У такому разі забезпечується право кожного комуніканта не тільки висловитися, а й бути почутим і прийнятим, можливість почуватися рівноправним учасником спілкування та обов'язок співпраці у досягненні порозуміння.

Ще наприкінці XX ст. фахівці Центру розвитку дитини при Джорджтаунському університеті (м. Вашингтон, США) уклали неперервну послідовність (континуум) з шести етапів досягнення культурної компетентності, у складі якої використання стереотипів у стосунках з людьми розцінювалося як «культурна недієздатність» [11]. У контексті проблеми ефективної міжкультурної комунікації в XXI столітті важливо усвідомлювати, що спілкування на основі соціокультурних стереотипів радикально обмежує здатність чути і розуміти конкретного співрозмовника, поважати його індивідуальність, вести взаємотолерантний міжкультурний діалог. Проблема діалогу між представниками різних культур полягає, на наш погляд, не стільки в існуванні соціокультурних стереотипів як таких, а у їх застосуванні як поведінкових орієнтирів, путівників у веденні цього діалогу. Тому головним висновком міркувань, викладених у статті є те, що, незалежно від позитивної чи негативної конотації існуючих соціокультурних стереотипів, стереотипне сприйняття й оцінювання будь-якої соціальної групи є невиправданою і неконструктивною стратегією у побудові міжкультурної комунікації.

Спілкуючись з представниками інших культур, важливо розуміти, що їх поведінка може суттєво відрізнятися від наших особистих, часом стереотипізованих, уявлень про культурні норми, крізь призму яких ми намагаємося тлумачити їхні дії і слова.

Перспективи дослідження впливу соціокультурних стереотипів на міжкультурну комунікацію лежать у площині розроблення шляхів і способів подолання існуючих стереотипних уявлень та запобігання утворенню нових.

Джерела та література

1. UNESCO Convention on the Protection and Promotion of the Diversity of Cultural Expression. 2005. URL: <https://en.unesco.org/creativity/convention>
2. Tannen, D.(1989). *He said /she said: Gender differences in conversational style*. Plenary address at the Applied Linguistics Winter Conference, La Guardia Community College, New York.
3. Блинова О.Є. Роль соціальних стереотипів у регуляції поведінки особистості. Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В.О.Сухомлинського. Серія: Психологічні науки. 2013. Т.2, Вип. 10, с. 37-42. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmdups_2013_2_10_8.
4. Роєнко В.О. Усвідомлення соціальних стереотипів як умова гармонійного розвитку особистості. Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Філософія. Психологія. Педагогіка. 2012. № 1. С.56-59. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKPI_fpp_2012_1_11.
4. Lippmann, Walter.(1922). *Public Opinion*. New York: Harcourt, Brace & Co.
6. Нечаева С.А. Роль культурних стереотипів в ситуації міжличностного конфлікту. Автореферат дисс. кандидата культурології. Волгоград. 2004. 24 с.
7. Манакін В.М. Мова і міжкультурна комунікація: навч. посібник. К. : ВЦ «Академія», 2012.
8. McGarty, Craig & Yzerbyt, Vincent & Spears, Russell. (2002). *Social, cultural and cognitive factors in stereotype formation. Stereotypes as explanations: The formation of meaningful beliefs about social groups*. 1-15. 10.1017/CBO9780511489877.002.
9. Stewart, R. A., Powell, G. E., and Chetwynd, S. J. (1979). *Person Perception and Stereotyping*, Saxon House, Westmead, Farnborough, Hants, England.
10. Hilton, J., and William Von Hippel. (1996). "Stereotypes." *Annual Review of Psychology* 47 (1): 237 – 271.
11. Judd, C. M., & Park, B. (1993). *Definition and assessment of accuracy in social stereotypes*. *Psychological Review*, 100 (1), 109–128. <https://doi.org/10.1037/0033-295X.100.1.109>
12. Вежицкая А. Сопоставление культур через посредство лексики и прагматики. – М. : Языки славянской культуры, 2001. 262 с.
13. Cross, T., Bazron, B., Dennis, K., & Isaacs, M. (1989). *Towards a Culturally Competent System of Care, Volume 1*. Washington, DC: CASSP Technical Assistance Center, Center for Child Health and Mental Health Policy, Georgetown University Child Development Center.

3.3. МІЖДИСЦИПЛІНАРНИЙ ПІДХІД ДО ТРАКТУВАННЯ ПОНЯТТЯ «КОМУНІКАТИВНА ТОЛЕРАНТНІСТЬ»

Глобальна інтеграція, асиміляція культур, моральні якості і здатність до взаєморозуміння з іншими людьми набувають у сучасному суспільстві все більшого значення. Однією із важливих проблем є формування цивілізованих форм співіснування та співжиття на планеті та розвитку толерантної свідомості у різних народностей.

Для України увага до питання толерантності набуває особливого значення з огляду на поліетнічність і поліконфесійність нашого суспільства.

До вивчення проблеми толерантності взагалі та комунікативної толерантності зокрема зверталися багато науковців: В. Бойко (який, власне ввів у науковий обіг поняття «комунікативна толерантність»), С. Братченко, І. Стернін, К. Шиліхіна, Т. Шаповалова, О. Ковтун, В. Погодіна, В. Гришук, О. Кочергіна, К. Шамсутдінова, Б. Могілевич, Ф. Бацевич, О. Селютин, З. Агєєва, О. Данченко, Я. Фруктова, Г. Солдатова, О. Зебрєва, Т. Маслова, А. Сукачева, Т. Маслова, О. Костюшина, Є. Касьянова, Г. Жигунова, В. Павленко, М. Мельничук, І. Белашева, К. Рибаченко та ін. Проте велика кількість різних тлумачень поняття «комунікативна толерантність» не завжди сприяє поглибленню розуміння цього терміну, тому потрібно виявити узагальнений зміст цих визначень феномену толерантності у спілкуванні.

Сьогодні потреба в толерантності вважається однією з ключових компетенцій людини, оскільки від її готовності жити й працювати залежить майбутнє як конкретної особистості, так і всього людства. Толерантність – це досить містке та глибоке поняття, зміст якого трактується по-різному. Воно стосується і міжнародних відносин, і діалогу культур, і міжетнічних, і міжконфесійних стосунків, тому все частіше використовується в науці, політиці та культурі. Різноманіття трактування терміна «толерантність» пов'язане з різними міждисциплінарними підходами, оскільки розробляли та тлумачили це поняття науковці різних галузей знань, зокрема соціальної філософії,

культурології, політології, соціології, психології тощо. Єдність і розмаїття сучасного світу актуалізують питання теоретичних та практичних механізмів знаходження злагоди у співіснуванні всіх народів.

Мета дослідження полягає у аналізі поняття «комунікативна толерантність» у контексті міждисциплінарних підходів. Вивчення рівня комунікативної толерантності у здобувачів вищої освіти.

Досліджуючи поняття «комунікативної толерантності» в психології, варто звернутися до аналізу більш загального поняття «толерантності», яку більшість науковців вважають умовою ефективної взаємодії людей.

Поняття «толерантність» походить від лат. «tolerantia» – терпимість, стійкість, витривалість. Виокремлення поняття толерантності уперше знаходимо у працях філософів стародавнього світу. Епоха Середньовіччя характеризується проявами релігійної нетерпимості. Подальше розкриття теми терпимості/нетерпимості постає у працях філософів Дж. Локка, І. Канта, Г. Гегеля та ін. Сучасні дослідження проблеми толерантності мають новий зміст у зв'язку з поширенням етнічної, культурної та расової нетерпимості.

Дослідження даної категорії має довгу історію, що бере початок від часів античності (Арістотель, Геракліт, Перікл, Платон, Сократ, Фулідід й ін.), упродовж століть незмінно вказуючи на глибокий інтерес до проблеми видатних представників соціально-філософської думки.

Сучасні дослідження толерантності в західноєвропейському руслі наукової думки ґрунтуються на локківській концепції «терпимості», укладаючи стійку традицію дослідження цього феномену (А. Шефтсбері, Ф. Хатчесон, А. Сміт, Д. Юм). Здійснений аналіз широкого кола соціально-філософських джерел дав змогу виявити раціоналістичну (Т. Гоббс, К. Гельвецій, Ф. Вольтер, Д. Дідро, П. Гольбах, Ж.-Ж. Руссо й ін.), персоналістичну (Б. Боун, У. Джеймс, Ш. Ренув'є, Ф. Шиллер та ін.), психоаналітичну версії толерантності (З. Фрейд, Е. Фромм). Серед сучасних вітчизняних науковців, що долучились у своїх працях до розробки теми толерантності, відзначимо С. Кримського, М. Култаєву, В. Лекторського,

М. Поповича, І. Степаненко, О. Троїцьку, М. Хом'якова, В. Шкоду, Н. Хамітова [1, с.43].

У літературних та наукових джерелах існує низка підходів до трактування поняття «толерантність». Згідно з Філософським енциклопедичним словником «толерантність» – це термін, котрим позначають доброзичливе або, принаймні, стримане ставлення до індивідуальних та групових відмінностей (релігійних, етнічних, культурних, цивілізаційних) [2, с. 642]. Інша інтепретація поняття «толерантності» в природничих науках. У психофізіологічному та екологічному контекстах під толерантністю розуміють стійкість організму до впливу несприятливих факторів.

У суспільних науках толерантність розглядають як філософську категорію (В. Лекторський) установку (А. Реан), соціальну цінність (О. Олексюк), психологічну стійкість (Л. Почебут), здатність (А. Скок), толерантну свідомість (О. Асмолов), особистісну якість (А. Ремньова, Ю. Яценко) [3, с.78].

У вивченні поняття толерантності виокремлюють такі головні теоретичні підходи як: смисловий, ціннісний, соціально-психологічний, когнітивний, функціональний та об'єктний [5].

Смисловий підхід полягає у вивченні поняття «сенсу». Багато науковців, вивчаючи феномен сенсу, зазначали про його позитивний вплив на життя та розвиток людини. Дослідження Б. Братуся, Ф. Василюка, А. Маслоу, В. Франкла та інших науковців визначає те, що змістовна сфера людини неодмінно пов'язана з її толерантністю. Осмислення своєї поведінки та себе як суб'єкта комунікацій і діяльності дає змогу людині робити вибір у характері своєї життєдіяльності.

Ціннісний підхід (О. Асмолов, Б. Братусь, С. Бондарева, Р. Мей, А. Погодіна) вбачається у толерантній, ціннісній позиції у ставленні до себе та інших. Таким чином, толерантні відносини між людьми характеризуються сприйняттям індивідуальності (своїєї чи іншого) як цінності. Толерантною людиною інший сприймається як цінність.

Соціально-психологічний підхід спирається на природню потребу людини в контактах з іншими людьми, у спілкуванні та взаємодії. Толерантне спілкування характеризується ознаками

діалогу, який має на увазі рівність позицій тих, хто бере в ньому участь. Учасники діалогу мають право на вираження власної індивідуальності та на сприйняття індивідуальності іншого. Тому діалог, на думку деяких вчених (В.Біблер, Т.Флоренська та ін.), є найбільш продуктивною основою для взаємодії людей.

Когнітивний підхід до поняття толерантності пов'язаний з когнітивною складністю (Дж. Келлі, Д. Бірі), яка стає базисом для можливості людини сприймати світ та явища у їх розмаїтті. Оскільки знайомство людини з різними культурами, проявами різних людей та сприйняття їх як тих, що мають право на існування та розвиток, стає невід'ємною складовою формування толерантності людини. Розглядаючи толерантність з погляду означених підходів, можна виділити такі критерії толерантності: достатній рівень культури та освіти; достатній рівень розвитку мислення; терпимість; емпатійність; комунікативність; емоційна стабільність; соціальна активність [4, с. 125].

Філософський аспект пропонує розгляд толерантності як терпимість, витримка, примирення. Толерантність у політичній науці трактується як сприйняття, визнання й повага конкурентів, їхніх поглядів, програм, прагнення суб'єктів політичної взаємодії реалізувати свої інтереси та цілі, якщо це не суперечить ідеям безпеки й демократії (Мириманова, 2004). Побудова чіткого зв'язку у свідомості людей між їхньою особистою безпекою, безпечним і стабільним суспільством та толерантністю є важливим викликом. Формування толерантного середовища не призводить до безпечного суспільства автоматично, але його відсутність майже завжди призводить до насильства (Культура, 2018). У соціальному контексті толерантність розглядається більш широко, як здатність людини, спільноти, держави чути й поважати думку інших людей, невороже ставитися до думок, що відрізняються від власної (Компанієць, Убейволк, 2017). Сучасна соціологія розглядає толерантність як соціальний феномен і виявляє його взаємозв'язок з умовами ситуації (об'єктивна реальність) і суб'єктивними чинниками (суб'єктивна реальність), а також належність усіх компонентів системи соціальної дії, що об'єднує такі підсистеми, як особистість, ситуація дії, самі акти соціальної дії та взаємодії. Розмаїття суспільних сфер зумовлює різні підходи до розгляду деяких типів толерантності: повагу до

іншого, що розуміється як рівноправність культур і відсутність привілейованої системи поглядів та переконань; терпимість до слабкості іншого (слабкість, зневажливість й окремі привілеї в системі привілеїв і переконань); розширення власного досвіду й критичний діалог, що спирається на діалогічність природи розуму (Троїцька, 2017) [1, с. 45].

Поняття «толерантності», яка виявляється в спілкуванні з оточуючими людьми, науковці визначають як комунікативну толерантність. На думку В. Гришука, «комунікативна толерантність – це психосоціальна характеристика особистості з домінантною спрямованістю свідомості на терпиму, безконфліктну комунікативну поведінку, на особливий, доброзичливий тип взаємодії індивіда з іншими людьми». Л. Яцевич зазначає, що «комунікативна толерантність являє собою професійно важливу якість особистості, яка забезпечує цілісність особистісного і професійного розвитку майбутнього фахівця». С. Толстикова вказує на те, що «комунікативна толерантність є інтегральним утворенням, що є однією із системоутворюючих характеристик особистості». О. Скрябіна вважає, що «комунікативна толерантність – це стійкий особистісний стан, що визначає особливий тип взаємодії індивіда з іншими людьми і характеризується наявністю в свідомості суб'єкта успішного, особистісно-значущого зразка терпимої комунікативної поведінки і домінантною спрямованістю свідомості на її виконання». В. Бойко трактує дане поняття як «характеристику ставлення особистості до людей, що демонструє ступінь переносимості нею неприємних або неприйнятних, на її думку, психічних станів, якостей і вчинків партнерів по взаємодії» [3, с.78].

Комунікативну толерантність В. Бойко розглядає як характеристику ступеня вразливості особистості до неприємних або неприйнятних, на її думку, психічних станів та вчинків партнерів по взаємодії.

Комунікативна толерантність виступає як систематизуюча характеристика, яка узгоджує психологічний «ансамбль» особистісних якостей. Явище комунікативної толерантності, на думку В. Бойка, обумовлене як свідомими, так і несвідомими реакціями людини на відмінності між її особистісними

підструктурами та елементами особистісних підструктур партнера або «збірних типів людей», що сформувалися в її свідомості [4, с. 143].

Явище комунікативної толерантності з'являється у тих випадках, коли людина не бачить особливих відмінностей між підструктурами своєї особистості та особистості партнера або не відчуває негативних переживань з приводу цих відмінностей. Відсутність же комунікативної толерантності або її низький рівень можна пояснити негативними реакціями індивіда на виявлені ним відмінності між підструктурами власної особистості та особистості партнера. Відтак специфічні риси комунікативної толерантності можуть свідчити про внутрішню гармонію або дисгармонію особистості, про здатність самоконтролю і самокорекції, про ступінь професіоналізму, якщо професійна діяльність спрямована на взаємодію з іншими, і навпаки.

За В. Бойком, комунікативну толерантність обумовлюють такі підструктури особистості:

1. Інтелектуальна підструктура – відображає парадигму мисленнєвої діяльності людини, до якої входять принципи розуміння нею діяльності, звичні для неї стереотипи осмислення проблем, ідей, прийняття рішень.

2. Ціннісно-орієнтована – це основні світоглядні ідеали певної людини, її життєві ближні й віддалені цілі, прагнення, оцінки того, що відбувається.

3. Етична виражає моральні норми, котрих дотримується людина. Партнери, що володіють різними етичними нормами, майже несумісні й тривала взаємодія негативно відображається на рівні їх толерантності.

4. Естетична охоплює область переваг, смаків та почуттів, особливості сприйняття людиною прекрасного й потворного, трагічного й комічного, піднесеного й низького.

5. Емоційна підструктура – безтурботність чи тривожність, миролюбність чи агресивність.

6. Сенсорна підструктура фіксує особливості чуттєвого сприйняття світу індивідом на рівні зорового, слухового, нюхового, смакового, тактильного та рухового відчуттів.

7. Енергодинамічна підструктура відображає енергетичні властивості людини, а саме – якість і силу її енергетичного поля.

8. Алгоритмічна підструктура особистості об'єднує різні особистісні якості, в яких є дещо спільне, а саме – одноманітність відтворення. Їх складають звички, вміння, стиль діяльності, різні ритуали, включаючи побутові, родинні, релігійні тощо.

9. Характерологічна підструктура – це стійкі, типоутворюючі риси особистості, що є вродженими чи набутими.

10. Функціональна підструктура закріплює різні системи життєзабезпечення і підтримки комфорту особистості – це передусім потреби, на основі яких виникають переваги й бажання, які особистість активно заявляє й захищає [6, с.133–135].

Наше дослідження комінюкативної компетентності полягало у вивченні толерантний та не толерантних установок індивіда, які проявляються у спілкуванні з іншими. Проводилося на базі Полтавської державної аграрної академії зі здобувачами вищої освіти спеціальностей 035 Філологія та 052 Політологія (40 – 20. 20).

Для дослідження була використана методика В. Бойко «Діагностика загальної комунікативної толерантності». Вона складається із 45-ти тверджень, які групуються в наступні 9 шкал:

1. Нерозуміння і неприйняття індивідуальності інших;
2. Сприйняття себе як еталону при здійсненні оцінки поведінки та образу думок інших.
3. Консерватизм і категоричність в оцінюванні інших.
4. Невміння приховувати або згладжувати неприємні почуття при спілкуванні з партнерами, що має низький рівень некоммунікабельності.
5. Прагнення змінити, перевиховати партнерів.
6. Бажання «підігнати» партнера під себе, зробити його «зручним».
7. Невміння вибачати інших, якщо вони заподіяли вам шкоду без наміру це зробити.
8. Нетерпимість до психічного чи фізичного дискомфорту, що спричинено іншими.
9. Невміння пристосовуватися до звичок, потреб інших, їх особливостей характеру.

Згідно автора методики, комунікативна толерантність, або інтолерантність в спілкуванні, підрозділяється на ситуативну, типологічну, професійну і загальну. Рівень ситуативної толерантності визначається ставленням людини до конкретного партнера по спілкуванню (колезі, випадковому знайомому), типологічної – ставленням до збірного типу або групи людей (представникам будь-якої національності, професії і т.п.). Професійна комунікативна толерантність проявляється в робочій обстановці, у взаємодії з тими людьми, з якими доводиться мати справу за родом діяльності (клієнтами). Загальна комунікативна толерантність обумовлена життєвим досвідом, властивостями характеру, моральними принципами і значною мірою зумовлює інші форми комунікативної толерантності.

Аналіз за шкалами методики «Діагностика комунікативної толерантності» за В. Бойко показав, що найбільші труднощі у здобувачів вищої освіти виникають з такими проявами як: прагнення переробити партнера по спілкуванню, перевиховати його; прагнення підлаштувати учасників комунікації під себе та невміння пробачати помилки інших.

Серед здобувачів вищої освіти спеціальності Філологія, за методикою дослідження загальної комунікативної толерантності В. Бойко, 45 % осіб мають високий рівень розвитку комунікативної толерантності, 47 % осіб – середній, 6 % осіб – низький і 2 % осіб – дуже низький рівень розвитку комунікативної толерантності.

Здобувачі вищої освіти спеціальності Політологія: 38 % – мають високий рівень розвитку комунікативної толерантності, 55 % – середній, 5 % – низький і 2 % – дуже низький рівень розвитку комунікативної толерантності.

Загалом рівень загальної комунікативної толерантності дає можливість прогнозувати тенденції відношення до людей загалом, тенденції, обумовлені життєвим досвідом, установками, якостями характеру, моральними принципами, станом психічного здоров'я особи. Крім того, загальна комунікативна толерантність значною мірою передбачає прояви інших її форм – ситуативну, типологічну, професійну. Слід зазначити, що низькі показники проявів таких основних характеристик толерантності як неупередженість, прийняття особливостей різних субкультур у респондентів може

компенсуватися загальною увагою до почуттів і дій інших, вмінням адаптуватися до оточуючих. Встановлено, що є менш комунікативно толерантними. Частково це можна пояснити гендерним фактором та наявним у суспільстві стереотипом «чоловічої» поведінки та поблажливостю до високої інтолерантності у чоловіків.

Отримані результати свідчать про те, що в переважаючих рівнях виявлені відмінності показників між групою філологів та політологів: У філологів терпимість до дискомфортних станів, адаптаційні здібності, схильність переробляти і перевиховувати партнера, схильність підганяти партнера під себе, а у політологів більш виражені такі шкали як схильність підганяти партнера під себе, схильність переробляти і перевиховувати партнера, вміння згладжувати неприємні враження при зіткненні з іншими людьми та категоричність.

Аналіз наукових підходів міждисциплінарного характеру щодо визначення поняття комунікативної толерантності демонструє недостатню вивченість даного феномену. В той же час, більшість досліджених варіантів свідчать про спорідненість наукових поглядів та підходів: розглянуті підходи до трактування комунікативної толерантності мають багато спільних компонентів. Таким чином, даний рівень дослідженості поняття залишає науковцям можливість вибору такого наукового підходу, який більш відповідає меті конкретного дослідження. Так, в ракурсі перспективи дослідження аспектів комунікативних установок та розробки тренінгу для формування комунікативної толерантності у здобувачів вищої освіти.

Джерела та література

1. Глинська Л., Склярів Р. Феномен толерантності в соціальнофілософських інтерпретаціях. Соціологічні студії, 2 (15). 2019. С. 42–47.
2. Філософський енциклопедичний словник / за редкол. В. І. Шинкарук. К. : Абрис, 2002. 742 с.
3. Зарицька В. В., Лапа В. М. Структура комунікативної толерантності: аналіз наукових підходів. «Молодий вчений» № 2 (42) лютий, 2017 р. С. 77–81. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2017/2/19.pdf> (дата звернення: 17.02.2021).

4. Солдатова Г. У., Шайгерова Л. А., Прокофьева Т. Ю., Кравцова О. А. *Психодиагностика толерантности личности* М. : Смысл, 2008. 172 с.

5. Бойко В. В. *Энергия эмоций в общении: взгляд на себя и других*. М.: «Филин», 1996. 472 с.

6. Панасенко Е. *Формування комунікативної толерантності в майбутніх практичних психологів: теоретикоприкладний аспект. Професіоналізм педагога: теоретичні й методичні аспекти. Вип. 10. Слов'янськ, 2019. С. 127–140.*

3.4. ЗОВНІШНЯ АКАДЕМІЧНА МОБІЛЬНІСТЬ СТУДЕНТІВ ТА ВИКЛАДАЧІВ В УМОВАХ СУЧАСНОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВИЩОЇ ОСВІТИ

У контексті розбудови української вищої школи не втрачає актуальності питання поглиблення культурних та наукових зв'язків із зарубіжними закладами освіти. Міжнародне співробітництво сприяє об'єктивності, прозорості, конкурентоздатності освіти, де навчальний заклад має забезпечити належне навчання та сприяти ефективному використанню студентського творчого та наукового потенціалу.

Академічна мобільність – це можливість учасників освітнього процесу (студентів, викладачів та ін.) навчатися, викладати, стажуватися чи проводити наукову діяльність у іншому закладі вищої освіти або науковій установі на території України чи поза її межами (ст.1 Закону України «Про вищу освіту»).

Право студентів на академічну мобільність регулюється Законом України «Про вищу освіту», Положенням про порядок реалізації права на академічну мобільність, затвердженим постановою КМУ від 12 серпня 2015 р. № 579. Окрім цього, заклади вищої освіти приймають внутрішні правові акти щодо реалізації права на академічну мобільність. Такі акти діють у провідних (Київському національному університеті імені Тараса Шевченка (КНУ), Київському національному лінгвістичному університеті (КНЛУ), Національному університеті «Львівська політехніка») та інших навчальних закладах [1].

Відповідно до Закону України «Про вищу освіту», студенти мають право на академічну мобільність (в межах України та за її

межами). Студенти, які реалізують це право, не відраховуються з університету, за ними зберігається місце та стипендія (ст. 46, 62). Виплата стипендії зберігається у повному обсязі, якщо студент не отримує фінансування в межах програми мобільності або отримує лише частково (програма покриває вартість проживання, а кошти на дорожні витрати не передбачено).

Положенням про порядок реалізації цього права визначено наступні форми академічної мобільності: навчання за програмами академічної мобільності; мовне стажування; наукове стажування. Академічна мобільність може бути внутрішньою та зовнішньою, коли обраний університет чи установа знаходяться за кордоном. Об'єктом нашого дослідження є саме зовнішня академічна мобільність.

Академічна мобільність може бути також ступеневою, якщо студент навчається у закладі вищої освіти, аби здобути освітній ступінь (бакалавра або магістра), або кредитною, коли в результаті навчання студент вивчає певні навчальні дисципліни або набуває компетентностей та інших результатів (які не оцінюються в кредитах ЄКТС, проте можуть бути визнані закладом постійного місця навчання).

Формування єдиного світового освітнього простору, на думку філологині Гришук Ю., відбувається через зближення підходів різних країн до організації освіти, а також через визнання документів про освіту інших країн [2]. І саме академічна мобільність і є однією з необхідних умов формування спільного освітнього простору [2].

Аналіз наукових джерел свідчить, що дослідження академічної мобільності стало предметом детального вивчення українських та зарубіжних науковців: Я. Болюбаш, С. Вінсент-Ланкрін, Б. Герасимів, В. Гришак, Ю. Гришук, Г. Лаурейс, С. Маргінсон, Ф. Мюхе, Дж. Найт, Х. Ріддер-Сімоенс, О. Співаковського, М. Степко, Л. Сушенцевої, У. Тайхлер та інших. На необхідності подальшої співпраці університетів із зарубіжними організаціями та освітніми установами наголошують: І. Мінгазутдінов, С. Тютченко, С. Шмельова та О. Шнирков.

Метою нашого дослідження є пошук ефективних шляхів стимуляції міжнародної академічної мобільності серед студентів та викладачів вищих закладів освіти.

Результати нашого дослідження можуть стати у нагоді працівникам МОН, керівникам навчальних закладів освіти, викладачам та студентам.

Відповідно до мети ми визначили кілька завдань:

- дослідити стан академічної мобільності в умовах сучасного освітнього простору;
- схарактеризувати основні недоліки та проблеми академічної мобільності в Україні;
- окреслити перспективи та оптимальні засоби їх мінімізації.

У світі академічна мобільність має системний, організований на рівні державної політики характер, а в Україні вона залишається спонтанним та індивідуальним явищем. Проте кількість іноземних студентів, що їдуть на навчання до України, зростає.

З 2010 року іноземні студенти мають право обирати мову навчання, частіше обирають англійську, проте не всі вищі навчальні заклади мають можливість забезпечити навчання англійською мовою (подекуди викладаються англійською лише окремі предмети, а здобувачі освіти зацікавлені у вивченні цілої програми за певною спеціальністю). виправдано змістовий компонент професійної освіти передбачає збільшення годин на опанування іноземної мови, адже одна із проблем полягає у браку різногалузевих спеціалістів, здатних викладати свій предмет іноземною мовою.

Також постійно збільшується кількість українців, що їдуть на навчання за кордон (найчастіше – до Польщі, Німеччини, Росії, Чехії, Італії, США, Іспанії, Франції, Канади та Австрії).

Одним із чинників, що приваблюють українського студента (окрім перспективи працевлаштування за межами України в подальшому, можливості отримання стипендії, безпеки та забезпечення особистих прав та свобод, відсутності корупції, якості і сучасний контент освітньої програми та можливість вибору дисциплін) є доступність реальної академічної мобільності в рамках певної програми, фінансованої ВНЗ або іншими організаціями.

В найближчій перспективі перед нашим суспільством постане вкрай серйозна проблема: на українському ринку праці

(який вже потерпає) критично бракуватиме висококваліфікованих конкурентоспроможних фахівців, здатних адекватно реагувати на виклики сьогодення.

В усіх європейських країнах спостерігається тенденція до погіршення демографічної ситуації. Населення старіє, більша кількість людей помирає, аніж народжується (для порівняння: в Уганді більше 50% населення складають діти віком до 14 років).

Тому світові фахівці в галузі міграційної політики, працевлаштування та торгівлі включилися в процес регламентації, організації та фінансування академічної мобільності (ЮНЕСКО, ОЕСР, ЄБРР, Світовий Банк тощо), адже вони усвідомлюють виклики та цілеспрямовано намагаються подолати наслідки за рахунок створення привабливих умов для освіти і проживання молоді з інших країн.

Сьогодні за кількістю студентів, які навчаються за кордоном, попереду азіатські країни – Китай, Індія та Південна Корея (що не тільки фінансують академічні обміни студентів, але і активно залучають закордонних фахівців до викладання у своїх вищих навчальних закладах). Після навчання за кордоном студенти з цих країн, здебільшого, повертаються працювати на батьківщину, де їм гарантоване визнання диплома міжнародного зразка (на відміну від України) та гідна платня за кваліфіковану працю.

Українське ж суспільство, на нашу думку, недостатньо переймається збереженням генофонду та створенням умов для освіти і працевлаштування прогресивної молоді та кваліфікованих спеціалістів.

За міжурядовими та міжвідомчими угодами, щорічно їде вчитися за кордон близько двох сотень осіб. У рамках прямих угод між українськими та закордонними освітніми закладами щорічно кілька тисяч осіб стажуються за кордоном.

Закордонне навчання й стажування за кошти держави або Євросоюзу становить лише кілька відсотків від офіційно оголошеної кількості. Затвердження низки документів та положень про академічну мобільність студентів вищих навчальних закладів не сприяє академічній мобільності.

Стажування викладачів українських вищих навчальних закладів обов'язково відбивається на рейтингу, проте здійснюється, здебільшого, коштом викладачів, не

координується і не фінансується закладом або державою. В окремих ВНЗ тривале стажування за кордоном навіть не зараховується як підвищення кваліфікації, що, в свою чергу, негативно відбивається на мотивації викладача до участі у програмах академічної мобільності.

Спільні наукові проекти із провідними європейськими університетами мають поодинокий характер. Укладання договорів про обмін кадрами часто має однобічний характер: іноземні університети можуть профінансувати своїх фахівців, а вітчизняні – ні. Фінансування академічної мобільності МОН України пропонує здійснювати за рахунок коштів ВНЗ, фондів підтримки та розвитку вищої освіти, грантів, тощо [3]. Отже, фінансовий чинник – суттєва перешкода розбудови вітчизняної освіти.

Стосовно проблем також варто відзначити, що на тлі пандемії COVID-19 спостерігаємо зменшення кількості стажувань за межами України. Значно сприяло б академічній мобільності (в умовах пандемії) створення інформаційної бази даних щодо світових університетів, інтернаціоналізація навчальних планів, розробка мережевих ресурсів, організація служб для адаптації студентів у новому середовищі, підвищення кваліфікації та перепідготовки для викладачів.

Освітню мобільність у світі забезпечує низка спеціальних програм із багатомільйонними бюджетами. Щороку спостерігаємо збільшення академічної співпраці за рахунок участі українців у таких програмах: «ЄС Темпус», «Стипендіальна програма фонду Фулбрайта», «Програма імені Жана Моне», «Seven Framework Programme for Research», «Erasmus». Наприклад, за останні два десятиліття програмою «Erasmus» скористалися понад 1,7 мільйонів (!) громадян ЄС, і поодинокі ВНЗ України, які мають реальні партнерські зв'язки.

Загалом по Україні за 2019 та 2020 роки за напрямом «Розвиток потенціалу вищої освіти Програми Європейського Союзу «Erasmus+» схвалено 19 проектів. В 2020 році виграно було 10 проектів, в 2019 році – 9 проектів.

Збільшення ефективної академічної мобільності можливе лише за умови створення цілісної системи національної академічної мобільності, що включає розробку нормативно – правового та економічного механізмів.

Професійна мобільність студентів, викладацького та адміністративного складу сприятиме конкурентноспроможності національної освітньої системи та залученню іноземних студентів до навчання в Україні.

Академічна мобільність сприятиме інтеграції майбутнього спеціаліста у міжнародну академічну спільноту в рамках глобального професійного простору, що відіб'ється на розвитку інтеркультурної компетентності та збільшить шанси на творчу та професійну самореалізацію [2].

Отже, варто розробити механізми та сприяти мотивації викладачів та студентів до участі у проектах, що передбачають академічну мобільність як у межах України, так і за кордоном.

Вітчизняним закладам освіти також варто поглиблювати співпрацю із закордонними освітніми та неурядовими установами з метою уможливлення академічного обміну, проведення наукових досліджень та стажування.

Наразі, в умовах світової пандемії освітяни мають посилити роботу із популяризації міжнародних навчальних платформ, он-лайн курсів та ресурсів, дискусійних клубів, участь у яких дозволяє дистанційно підвищувати професійний рівень.

Джерела та література

1. Освіта. URL: https://osvita.ua/vnz/high_school/71057/ (дата звернення: 17.02.2021).

2. Грищук Ю.В. Міжнародна академічна мобільність в Україні: проблеми та перспективи. URL: <http://education.unian.net/ukr/detail/1915562.2> (дата звернення: 17.02.2021).

3. Урядовий портал. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/gumanitarniy-rozvitok/akademichna-mobilnist-yak-faktor-integracii-ukraini-u-svitovi> (дата звернення: 17.02.2021).

4. Гуляєва Н. М. Мобільність викладачів і студентів: проблеми та орієнтири. Матеріали VI щорічної міжнародної конференції «Розбудова менеджмент-освіти в Україні» (17–19 лютого 2005 року м. Дніпропетровськ). К.: Навч.-метод. центр «Консорціум із удосконалення менеджмент-освіти в Україні», 2005. С. 76–81.

5. Освітологічний дискурс, 2014, No 2 (6) 38. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/33686818.pdf> (дата звернення: 17.02.2021).

6. Освітний портал Педпреса 24.05.2013 р. URL: <http://pedpresa.com.ua/blog/inozemni-studenty-prynesly-ukrajini-ponad-4-milyardy-hryven.html> (дата звернення: 17.02.2021).

7. Карпенко М. М. *Пріоритети розвитку вищої освіти в Україні в руслі загальноєвропейських тенденцій*. URL: www.niurr.gov.ua (дата звернення: 17.02.2021).

8. Федорова І. І. *Академічна мобільність українських студентів сучасного освітнього простору*. URL: http://osvita.ua/abroad/higher_school/39508/ (дата звернення: 17.02.2021).

3.5. ФОРМУВАННЯ ПОЛІКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ У ПРОЦЕСІ ГУМАНІТАРНОЇ ПІДГОТОВКИ АГРАРНОГО ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ

У ХХІ столітті вища освіта постає перед новими викликами щодо підготовки майбутнього фахівця до ефективної професійної діяльності в епоху глобалізації полікультурного світу. Одним із актуальних напрямів є розвиток таких якостей як, уміння успішно спілкуватися та співпрацювати з колегами з різних країн світу. Сучасні фахівці працюють в полікультурному середовищі, не втрачаючи національну ідентичність, з одного боку, а з іншого – формуючи транснаціональну свідомість в межах світового співтовариства. Сьогодні комунікативні уміння в сфері міжкультурних відносин стають складовою професіоналізму фахівців аграрного профілю. Отже, нині формування полікультурної компетентності майбутнього фахівця аграрного профілю є одним із необхідних завдань вищої аграрної освіти України .

Питання формування полікультурної компетентності майбутніх фахівців різного профілю висвітлено у сучасних педагогічних дослідженнях С. Авхутської, Л. Гончаренко, М. Гулич, Д. Коврей В. Кузьменко (формування полікультурної компетентності вчителів); Л. Мелько (формування полікультурної компетентності студентів-міжнародників); О. Зеленської (формування полікультурної компетентності курсантів вищих військових навчальних закладів); М. Моцар (формування полікультурної компетентності майбутніх перекладачів); О. Біди, В. Дзямко, Н. Маринець (формування полікультурної компетентності майбутніх фахівців

соціономічної сфери); Р. Кравець (формування полікультурної компетентності майбутніх фахівців аграрної галузі) та ін.

У контексті вирішення досліджуваної проблеми особливого значення набувають гуманітарні дисципліни. Аналіз науково-педагогічної літератури дозволив встановити, що потребують обґрунтування питання ролі гуманітарної підготовки щодо формування полікультурної компетентності в освітньому процесі аграрного ЗВО.

Мета дослідження – обґрунтувати актуальність питання полікультурної компетентності в процесі фахової підготовки майбутніх магістрів аграрного профілю; проаналізувати поняття «полікультурна компетентність» на основі сучасних наукових досліджень; визначити роль ділової іноземної мови як гуманітарної складової освітнього середовища магістратури аграрних закладів вищої освіти щодо формування полікультурної компетентності у майбутніх магістрів аграрного профілю.

Для того, щоб розкрити поняття «полікультурна компетентність майбутнього фахівця», доцільно звернутися до поглядів авторів, які з'ясовували загальні ознаки досліджуваного феномену (таблиця 1).

Таблиця 1.

Аналіз підходів до визначення поняття «полікультурна компетентність» майбутнього фахівця

Автор	Зміст
С. Авхутська	– професійно значуща інтегративна якість особистості студента, системне новоутворення, що забезпечує мотиви пізнання і прийняття загального і специфічного в кожній із культур як цінності, знання законів та способів життєдіяльності в полікультурному середовищі та вміння їх використовувати на практиці виховання майбутнього учня як – людини культури [1];
Л. Гончаренко	– це не лише здатність до життєдіяльності в багатокультурному середовищі, а ще й теоретична та практична готовність до здійснення професійної діяльності в такому суспільстві [2];
О. Зеленська	– комплекс знань і способів полікультурної комунікативної діяльності в сукупності з особистісною готовністю до здійснення цієї діяльності [3];

С. Клане (Clanet, С.)	– здатність успішно розвиватися і захищати власні інтереси в іншій культурі, яку можна здобути лише при безпосередньому контакті з іншою культурою [4];
Л. Мелько	– здатність особистості гармонійно реалізовувати полікультурні компетенції, володіючи сумою полікультурних знань та мовленнєвими навичками, адекватно і дипломатично налагоджувати процес міжкультурної взаємодії, толерантно ставитись до людей різних національностей з метою кваліфікованого вирішення завдань у сфері міжнародних відносин [5];
Л. Перетяга	– складне багатокomпонентне особистісне утворення, що є результатом полікультурної освіти та ґрунтується на засадах теоретичних знань та об'єктивних уявлень про етнокультурне різноманіття світу, що реалізується через уміння, навички й моделі поведінки, які забезпечують взаємодію із представниками різних народів і культур на основі позитивного (толерантного) ставлення до них, а також у процесі набуття досвіду міжкультурної взаємодії, що, у свою чергу сприяє ефективній міжетнічній взаємодії в сучасному полікультурному середовищі [6, с. 102];
Б. Татохов, Н. Богатих	– усвідомлення людиною культурного розмаїття світу, доброзичливе, відкрите й неупереджене ставлення до будь-якої культури та її носіїв. Полікультурна компетентність особистості передбачає такі положення: кожна культура має свій контекст і логіку; жодна культура не краща за іншу, тому що кожна має власну систему взаємодіючих елементів; будь-яка культура життєздатна доти, доки вона функціонує та розвивається [7];
Н. Ткачова	– особистісне утворення, що об'єднує в собі відповідні знання, уміння, якості, цінності. Саме ці компоненти, забезпечують здатність людини успішно взаємодіяти з носіями інших культур на основі прояву толерантності та взаємоповаги, готовність докладати активні зусилля для розвитку розмаїття форм культурного самовираження в сучасному глобалізованому суспільстві [8];

А. Томас (Thomas, A.)	– здатність «допомогти формувати процес міжкультурної взаємодії таким чином, щоб уникнути або контекстуалізувати непорозуміння, й в той же час створювати можливості для вирішення спільних проблем таким чином, щоб це було прийнятним і продуктивним для всіх учасників» [9, с.141].
--------------------------	--

Проведений аналіз підходів до визначення поняття «полікультурна компетентність» українськими та іноземними науковцями свідчить про те, що трактування означеного феномена включає досить широке коло понять: мотиви, сприйняття, знання, уявлення, усвідомлення, норми, комунікативна діяльність, співдія, взаємодія, взаємний розвиток тощо.

Таким чином, полікультурна компетентність є важливим складником професіоналізму майбутнього фахівця аграрного профілю, який включає здатність успішно співпрацювати й розвиватися під час контакту з представниками інших культур.

У контексті вирішення досліджуваної проблеми, гуманітарний блок навчальних дисциплін магістратури аграрного ЗВО відіграє особливу роль. На нашу думку, найпотужніший потенціал для формування полікультурної компетентності майбутніх фахівців аграрного профілю має навчальна дисципліна «Ділова іноземна мова».

Пропонуємо у зміст програми навчальної дисципліни «Ділова іноземна мова» включити тему «Національні та полікультурні особливості ділового спілкування / National and multicultural aspects of business communication», яка передбачає загальну характеристику типів ділових культур. Основна увага студентів націлена на організацію ділового спілкування у міжнародному аспекті з урахуванням специфіки комунікативної поведінки ділових людей різноманітних національних культур.

Під час вивчення цієї теми студенти розглядають такі питання: «Важливі елементи іміджу сучасного фахівця аграрного профілю / Basic elements of an image of a modern agricultural specialist» та «Значення зовнішнього вигляду у створенні іміджу сучасного фахівця аграрного профілю /

Importance of appearance in creating an image for a modern agricultural specialists» студенти знайомляться з компонентами іміджу ділової людини, аналізують зовнішні та внутрішні чинники його формування. Окремим питанням розглядається вплив якостей ділової людини на формування іміджу як одного із компонентів культури ділового спілкування в міжнародному середовищі.

Розширення теоретичних знань ділового етикету та важливих факторів іміджу сучасного фахівця аграрного профілю більш доцільно організувати у формі міні-конференції на тему «Імідж ділової людини сучасного світу / Image of businessman/lady of modern world». Підготовка і проведення такого заняття здійснюється поетапно. Міні-конференція передбачає попередню підготовку студентами доповідей і організацію подальшої дискусії з обговорюваних проблем. Добираються питання, які стосуються іміджу ділової людини. Теми доповідей: «Діловий одяг та аксесуари / Business attire and accessories», «Діловий чоловік (жінка) на Заході (Сході) / Businessman(lady) in the West (East)», «Етика ділового спілкування чоловіків та жінок різних країн / Ethics in business communication for men and women of different countries» та інші. Для обговорення в процесі цієї конференції пропонуються такі питання: чи варто чоловікам / жінкам в ситуаціях ділового спілкування носити дорогі аксесуари? Чи впливають зовнішні дані ділової людини на «просування» по службі? Які якості цінуються у діловій людині? Як діловому чоловіку (діловій жінці) поєднувати роботу, сім'ю, виховання дітей і в усьому бути «на висоті»? Застосування міні-конференції допомагає урізноманітнити навчальний процес, зробити його більш цікавим для студентів, полегшити засвоєння матеріалу, сформувати вміння висловлювати власну думку, аргументувати її та дискутувати, а також залучити студентів до активної, вмотивованої, самостійної навчальної діяльності.

На нашу думку слід приділити значення використанню ігрових методів, сюжетно-рольових та ділових ігор, характерною особливістю яких є імпровізаційне розігрування учасниками процесу заданої проблемної ситуації професійної взаємодії, в ході якої вони виконують ролі різних персонажів. Предметом

подальшого обговорення виступають не ситуації самі по собі, а ігрова взаємодія учасників: їх моделі спілкування, способи вирішення проблемних ситуацій і конфліктів, їх ефективність, позиції, соціальні та міжособистісні ролі тощо [10].

Згідно з принципом професійної спрямованості тематика ігор визначається з врахуванням особливостей професійної діяльності фахівців аграрного профілю.

На практичному занятті доречно провести ділову гру «Крос-культурна ділова зустріч / Cross-cultural business meeting» з метою формування мовленнєвої, іноземної та полікультурної комунікативної компетентностей. Орієнтуючись на мотиви навчання зазначена ділова гра дозволяє максимально активізувати професійну зацікавленість студентів та задовольнити їх потреби у оволодінні мовою.

Таким чином, можна зробити висновок про те, що поняття «полікультурна компетентність» є багатогранною категорією гуманітарних наук, які розкривають й допомагають досягнути особливості й закономірності людської комунікативної взаємодії у полікультурному середовищі. Полікультурна компетентність є обов'язковою складовою професіоналізму сучасного фахівця, що забезпечить успішний розвиток культурного самовираження у сучасному глобалізованому суспільстві.

У процесі гуманітарної підготовки навчальна дисципліна «Ділова іноземна мова» відіграє вагомий роль щодо формування полікультурної компетентності майбутніх фахівців аграрного профілю. Застосування таких форм та методів організації навчального процесу, як міні-конференції та ділові ігри, сприяють розвитку інтересу до різних ділових культур, формують уміння й навички продуктивного спілкування в полікультурному середовищі та у сфері міжнародних відносин.

У контексті дослідження проблеми формування полікультурної компетентності подальших напрацювань потребує удосконалення гуманітарної складової професійної підготовки майбутніх фахівців аграрного профілю.

Джерела та література

1. Авхутська С. О. Полікультурна компетентність як необхідна складова професійної компетентності майбутнього учителя. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 16 : Творча особистість учителя: проблеми теорії і практики. 2011. Вип. 14. – С. 4–7. URL:<http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/10085/1/Avhutska.pdf> (дата звернення: 01.03.2021).
2. Гончаренко Л. А. Полікультурна освіченість педагога: теорія і практика : монографія. Херсон : РІПО, 2009. 136 с.
3. Зеленська О. М. Аналіз результатів пілотажного дослідження щодо визначення рівня сформованості полікультурної компетентності курсантів ВВНЗ. Проблеми інженерно-педагогічної освіти: зб. наук. пр. Харків : УПА, 2010. Вип. 26–27. С. 236–241.
4. С. Клане (Clanet, C.) Clanet C. L'interculturel : introduction awe approches interculturelles en education et sciences humaines. PUM. Toulouse, 1990. 87 p.
5. Мелько Л. Ф. Полікультурна компетентність студентів як фактор інтеграції. Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди». Додаток 1 до Вип. 5, Том IV (55): Тематичний випуск «Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору». К. : Гнозис, 2014. С. 282–290.
6. Перетяга Л. Є. Дидактичні умови формування полікультурної компетентності молодших школярів : дис. ... докт. пед. наук : 13.00.04. Харків, 2008. 175 с.
7. Татохов Б., Богатых Н. Поликультурная компетентность – фактор развития толерантности студентов. Высшее образование. 2008. № 3. С. 24–26.
8. Ткачова Н. О. Нормативно-правова база для формування полікультурної компетентності студентів в університетах. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Педагогіка. Соціальна робота». Ужгород : Говерла, 2019. Вип. 2 (45). С. 196–199.
9. Thomas, A. (2003). Intercultural competence: Princilpes, problems, concepts. Erwagen, Wissen, Ethik, 14 (1), 137 – 150.
10. Адлер А. Практика и теория индивидуальной психологи : пер. с англ. М. : Прагма, 1993. 123 с.

3.6. МЕЖКУЛЬТУРНАЯ КОММУНИКАЦИЯ В УСЛОВИЯХ КОРОНАВИРУСА: СОЦИОКУЛЬТУРНЫЙ, ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ И ЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ АСПЕКТЫ

2020 год вошел в историю как год, кардинально изменивший мир, беспрецедентно перестроив общение в целом и межкультурную коммуникацию в частности. Охватившая человечество «коронавирусная пандемия» с почти глобальным карантином и периодическим локдауном на первый план вывела безопасность коммуникации. Дата 11 марта 2020 года, когда ВОЗ объявила пандемию, стала одновременно и точкой невозврата к прежней жизни, и точкой отсчета нового мира, подчиненного законам выживания в условиях перманентной опасности, что в свою очередь обуславливает изучение особенностей межкультурного общения в сложившихся обстоятельствах.

Кроме того, в рамках изучения курса МК студентам – магистрам образовательной программы «Русский язык и зарубежная литература. Второй иностранный язык» было предложено выполнить самостоятельную работу – эссе «Как коронавирус/карантин сказались на межкультурных коммуникациях». Мы позволим себе процитировать некоторые интересные высказывания, как, например, очень меткое замечание студентки З.: «Один вирус поставил на паузу всё межкультурное общение».

Цель исследования – рассмотреть особенности социокультурной, психологической и лингвистических парадигм межкультурной коммуникации в условиях коронавирусной пандемии.

Изложение основного материала исследования. Межкультурное общение – сложный многослойный социальный конструкт. В теории межкультурной коммуникации к основным аспектам исследования относят культурологический, психологический, этический, языковой (или лингвистический), социально-коммуникативный, профессионально-прикладной. Однако на практике четких границ между ними нет: они

миксируются, интегрируются, фиксируя и отображая разнообразие общения этносов с их авто- и гетеростереотипами и ментальными шаблонами, социальных групп, представителей оппозиционных типов культур и стилей коммуникации и т.д.

Ключевым в межкультурной коммуникации, по мнению В. Н. Манакина, является культурологический аспект. Культура охватывает весь спектр достижений человечества в историческом развитии цивилизации – от фольклорно-мифологических представлений и национальных обычаев до произведений искусства и особенностей жизни разных народов [1]. Главную роль в МК играет «диалог» или «полилог» культур. Приостановившийся из-за изоляции и закрытых границ, диалог культур, тем не менее, не прекратился. Появились новые формы и новые «площадки»: видеоэкскурсии по знаменитым музеям мира в реальном времени и в записи; ZOOM-песни, веб-спектакли лучших постановок лучших театров, хотя актеры и отмечают нехватку энергетики зала при игре перед веб-камерами. Многие деятели культуры уходят в скайп- или ZOOM-коммуникацию, например, писательница Татьяна Толстая организывает лекторий «Белый шум» – «первое культурно-сумасбродное zoom-шоу, созданное во время всемирного карантина». Начавшая 1 апреля 2020 года ежедневное скайп-вещание «Изолента live» сплотила десятки тысяч единомышленников по всему миру.

Как отметила студентка Д.: «Мир «реала» с двойной скоростью стал поглощаться виртуальным пространством, объединяясь там и раскалываясь в действительности».

Психологический аспект межкультурной коммуникации предполагает главным образом изучение психологической реакции людей в условиях общения с представителями других государств и этносов [1]. Пандемия же вывела коронафобию в главные психологические проблемы человечества, приведя в некоторых случаях к межкультурной «раскоммуникации», «расчеловечиванию». Не вполне адекватной была реакция людей, предполагавших на первых этапах появления коронавируса, что это «расовая» инфекция и что она касается только Китая. (Впоследствии это сведется к несколько некорректному шутливому прецедентному тексту «Созрели

мышь в саду у Си Цзиньпина»). Потом «раскоммуникация» пошла по возрастной дифференцирующей: во многих чатах молодежь иногда весьма цинично обсуждала опасность инфекции только для «60+». Можно говорить о проявлениях своеобразного буллинга разных групп людей в масштабах всего человечества. Апофеозом ненависти было «побивание» камнями автобуса с прибывшими из Китая соотечественниками в Санжарах.

Коронавирус изменил взгляды на мир, отношение жителей многих стран к другим народам, внес коррективы во внешнеполитические приоритеты. Так, на фоне пандемии COVID-19 почти три четверти жителей Германии стали хуже относиться к США, 36% – к Китаю. 70 % опрошенных полагали, что масштаб пандемии был бы меньше или ее удалось бы предотвратить, если бы китайское руководство проводило более прозрачную политику и своевременно делилось информацией.

О психологической поддержке в условиях пандемии написала студентка К., постоянно контактировавшая со своими проживающими в других странах родственниками: «Хочу отметить, что в Израиле в обычные жилые дворы во время карантина регулярно приезжала машина, из которой звучала национальная и современная музыка. Люди имели возможность выйти на балконы или выглянуть в окно, дети весело танцевали с родителями... Так психологическое напряжение, вызванное пандемией, могло быть разряжено, люди хотя бы на небольшой промежуток времени отвлекались от своих будничных «карантинных» мыслей».

Лингвистический аспект МК в условиях коронавируса охарактеризовался появлением так называемых ковид-неологизмов, или «короналогизмов», многие из которых достаточно быстро становились интернационализмами, большим количеством мемов, анекдотов. Например, «ковидиот» (англ. «covidiot») – человек, который недооценивает опасность коронавируса, игнорируя требования самоизоляции и социального дистанцирования. «Да что вы знаете о самоизоляции!!!» – кричал Робинзон Крузо.

Студентка М. вспомнила о «новом виде поэтического творчества – стишатах-карантятах. Большинство из них написаны в стиле известных в соцсетях «стишков-порошков».

«Олег решил пойти за хлебом.

Проверил пропуск в магазин,

Талон на выход из подъезда

И разрешение ходить».

Коронавирус внес коррективы и в невербальное общение, наполнив новым содержанием такие понятия, как такесика, проксемика, ольфакция.

Такесика, которая предполагает тактильную коммуникацию и отличается у представителей таких типов культур, как дистантные и контактные, получила новый тип приветствий – через прикосновения локтями, кулаками, каблуками. СМИ насыщены фото- и видеоматериалами встреч самого высокого международного уровня с демонстрацией «коронавирусных» приветствий лидеров ведущих стран: А. Меркель, Э. Макрона и др. Сложился даже шуточный ритуал, включающий вместо троекратных поцелуев последовательное троекратное прикосновение. К новому этикетному ритуалу относится и приспускание маски, что отмечено в шутке: «раньше при встрече снимали шляпу, сейчас – приспускают маску». Как-то актуально, по-новому звучит сейчас фраза из Екклезиаста «Время обнимать, и время уклоняться от объятий».

Фатическая, или контактоустанавливающая функция, которая предполагает также невербальные способы выражения, обогатилась новыми речевыми формулами. Помимо традиционных при встрече, стандартных, не требующих пространного ответа вопросов и банальных сентенций («*Ты (Вы) как?*», «*Как дела?*», «*Как здоровье?*», «*Как настроение?*», «*Ну сегодня и погода*» и т.п.), получили широкое распространение в основном в молодежной среде шуточные приветственные формулы, связанные с одним из ставших почти главным диагностических признаков ковида – потерей обоняния: «*Запах ещё слышишь?*», немного грубоватое «*Нюх не потеряли?*» (актуализация прямого значения фразеологизма из молодежного жаргона *потерять нюх* – «перестать понимать

что-либо, разбираться в чём-либо, не чувствовать ситуацию, опасность»).

Если ранее для ольфакции (науки о запахах) было важным определение социальных функций приятных и неприятных запахов в невербальном межкультурном общении, то сейчас коммуникативно значимым становится само наличие обоняния. (Сравните в связи с этим появление многозначно ироничного прецедентного текста «Мой нюх – моё богатство»).

Проксемика также имеет отношение к невербальной коммуникации. Являясь компонентом невербальной ситуации, она предполагает наличие пространства для общения. Термин в теорию МК был введен Эдвардом Холлом, который в своей работе «Безмолвный язык» («The Silent Language») выделил четыре дистантных зоны межличностных коммуникаций: интимную, личную, социальную и публичную. Еще не так давно социальная дистанция понималась как «зона деловых контактов, когда речь идет о вопросах, не затрагивающих личности собеседников. Она включает в себя расстояние от 120 до 350 сантиметров. Социальное поле общения также делится на дальнее и ближнее. В зоне до 210 сантиметров могут находиться деловые партнеры, с которыми доводится общаться свыше одного раза. Дальняя дистанция предназначена для переговоров с незнакомыми людьми» [2].

В «коронавирусное» время в понятии *социальная дистанция* актуализировалось «медицинское» содержание (*«сохранение определенного физического расстояния (сейчас это полтора метра) от других людей или ограничение контактов между людьми с целью избежать заражения или передачи инфекционной болезни»*); это словосочетание вошло в число самых употребительных выражений года. Более того, по мере изучения инфицирования коронавирусом термин *социальная дистанция* стали применять не только к людям, но и к домашним животным(!) на прогулках [3], несколько нивелировав тем самым понятие социума.

Студентка К. поделилась информацией о том, как решали проблему социального дистанцирования в Париже: «В кафе на летних площадках на один из стульев садили большого мягкого

медведя и тем самым уменьшали количество посетителей за столиком».

Помимо соблюдения социальной дистанции, постоянным компонентом жизни при ковиде-19 стало ношение сначала медицинских, а потом чуть ли не дизайнерских масок. Появились маски как атрибуты униформы военных и распорядителей в театре, статусные маски на официальных встречах, торжественных мероприятиях, таких как инаугурация американского президента Д. Байдена, даже на похоронах.

Одной из постоянных примет городского ландшафта стали обязательные объявления о запрете посещения учреждений без маски. Отсутствие маски ограничивало возможности живой коммуникации, получение необходимых услуг, в то время как самая непрезентабельная псевдомаска возвращала владельцу потерянный статус.

Анализ объявлений на входных дверях офисов, магазинов и других подобных учреждений, расположенных в Запорожье на одном из самых длинных в Европе проспектов – Соборном (Ленина) дал интересные результаты. Объявления написаны на государственном языке, хотя есть и на русском. Большая часть их содержит жесткий императив безапелляционно запрещающего характера, что, на наш взгляд, психологически некомфортно: *«Без маски не входить!»*, *«Вхід без маски заборонено!»*, *«Стій! Вдягни маску!»* (обращение на *ты* представляется нам непозволительно грубо-фамильярным), *«Входить без маски заперещено!»*, *«Заходити без маски недозволено!»*, *«Обслуговування тільки у масках!»*. Лишь небольшая часть объявлений строится с учетом категории вежливости и показывает хотя бы вербальную заботу о клиенте: *«Мы заботимся о Вашем здоровье! Пожалуйста, не забудьте надеть при входе маску!»*, *«Извините за беспокойство! Мы просим надеть маску!»*, *«Будь ласка! Вдягніть маску! Дякуємо за розуміння»*, *«У нас Ви можете придбати маску. Зверніться, будь ласка, до касира»*. Необходимость унификации такого рода официальных документов очевидна.

Изучение межкультурной коммуникации в условиях пандемии ковид-19 дает возможность сделать вывод о появлении новых правил общения, нивелирующих в определенной степени коммуникативное разнообразие этносов, в частности на

невербальном уровне, беспрецедентно быстро, масштабно и, возможно, безвозвратно меняющих социокультурные, психологические и даже лингвистические парадигмы межкультурной коммуникации. Разъединив народы карантинном, локдауном, изоляцией и самоизоляцией, коронавирус вынудил их объединяться виртуально, искать и развивать новые коммуникационные модели и системы. Одним из лингвистических итогов пандемии было невероятно стремительное проникновение в национальные лексиконы «ковид-неологизмов» с дальнейшим их использованием в языковой игре, способствующей развитию креативной лингвистики. Перспективным видится исследование этических, профессионально-прикладных аспектов межкультурной коммуникации, что позволит составить более полное представление о межкультурном общении в условиях, детерминированных пандемией.

Источники и литература

1. Манакін В. М. Мова і міжкультурна комунікація : навчальний посібник. Київ : ВЦ «Академія», 2012. 288 с.
2. Проксемика: общение с помощью расстояния. URL: <https://constructor.ru/samorazvitie/proksemika.html> (дата обращения 13.02.21)
3. Медики посоветовали социальную дистанцию для собак на прогулках. URL: <https://www.rbc.ru/society/11/11/2020/5fac11649a7947976029bdf4> (дата обращения 06.02.21)

РОЗДІЛ 4

ПЕРЕКЛАД У КОНТЕКСТІ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ: ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА

4.1. SEMANTIC DERIVATIVES IN ENGLISH ECONOMIC TERMINOLOGY: DERIVATIONAL AND TRANSLATION ASPECTS

Globalization of social, political and economic relations, the dynamics of information and communication technologies, professional mobility of the population requires the development of terminological systems. The growing role of terminological systems, including the English economic system, which serves for the complex of economic sciences, influences the vocabulary of modern languages greatly.

Semantic derivation which is “the result of functional mobility of vocabulary, its movement from the periphery of the system (from languages for special purposes, sociolects) to its core – common language, from the core – to the periphery (from common language) to the languages for special purposes, sociolects), as well as movement within the periphery” [1, p. 58] is characterized by a high productivity in modern English in general and English economic terminology in particular.

The peculiarities of semantic economic derivatives have attracted the interest of Ukrainian and foreign linguists (K. V. Zhitnikova, M. V. Belozarov, Yu. A. Zatsniy, M. O. Kosteva, L. P. Naumenko, I. V. Izvolska, O. O. Klimenko).

Functional transorientation of the language units addresses the needs of the English economic terminology in naming new special concepts. The analysis of terminology research within the context of this trend has shown that the problem of translation of semantic

derivatives performing the function of economic terms is especially relevant, as overcoming semantic inconsistencies in the process of their translation into Ukrainian requires additional consideration on specific language material (O. I. Bilodid, L. P. Bilozerska, O. M. Vakulenko, O. I. Duda, V. I. Karaban).

The given paper is aimed at analyzing the mechanisms of economic semantic derivatives formation and the peculiarities of their translation into Ukrainian. Therefore, the tasks of this work are the following:

- to identify terminological derivatives which are formed by means of semantic derivation and to determine their types;
- to find out the peculiarities of semantic neologisms formation;
- to describe the basic translation techniques necessary for adequate translation of semantic derivatives functioning as economic terms;
- to identify the main difficulties while translating English economic terms, which are the result of semantic derivation.

Lexical-semantic way of word formation, which implies giving new lexical meanings to existing words in the language while preserving their original meanings, largely satisfies the needs of modern terminology in a way of naming new special concepts. Semantic word formation is a gradual change of the meaning of a word, and “semantic term formation is “giving” a clear definition to a commonly used word” [2, p.110], which leads to the loading of the semantics of the word with a separate meaning or loading with another meaning. Unlike semantic word formation in literary language, semantic adaptation of commonly used words in term formation occurs without long-term evolution [3, p.145–146]. Terms that are the result of semantic derivation are those lexical units that are formed by obtaining a new lexical meaning or specializing the semantics of commonly used lexical units. Semantic word formation is a source of polysemy, because the meaning of polysemantic units appears on the basis of various mechanisms of semantic derivation, namely: metaphORIZATION, metonymization, semantic narrowing (specialization or specification) and semantic widening (generalization) of word meanings. Most often, terms are formed by

means of language internal resources, i.e. terminologization of common language units and transterminologization [4, p.79].

The study of English economic terminology revealed derivative terminological units that are the result of the following types of semantic derivation: metaphors, metonymy, specialization, and generalization of a word meaning.

Metaphorization is a productive method of semantic derivation in the English economic sublanguage. Metaphoric transfer is based on the association of similarity in shape, colour, function, etc. between different referents.

In English economic terminology, the basis of metaphoric transfer is usually functional similarity of nomination objects or similarity of the general characteristics associated with a referent. For example, the term *money laundering* – *відмивання грошей (маскування незаконно одержаних коштів шляхом проведення їх через ряд законних фінансових операцій)* is formed from the lexical unit of the literary language *launder* – *прати (білизну)* which is based on functional similarity by means of metaphoric transfer of the meaning; the term *teller* – *касієр у банку* is formed from the lexical unit of the literary language *teller* – *оповідач* (from *to tell* – *communicate information to someone in spoken or written words*) which is based on functional similarity by means of metaphoric transfer of the meaning. The basis for the formation of the term *spearhead* – *ініціативна група; ініціатор (an individual or group chosen to lead an attack or movement)* from a literary word *spearhead* – *вістря, наконечник списа (spearhead – the point of a spear)* was a functional transference of the meaning.

Metaphorization is based on the idea of transterminologization, i.e. terms existing in the boundaries of different terminologic systems transfer to the English economic system with the different (complete or partial) interpretation. Below some examples are given. The economic term *occupation* – *перебування на посаді* was formed by means of metaphoric transference of the meaning from the word *occupation* – *заняття; рід або вид діяльності, занять; професія*; this word also functions as a legislative term and political one with the meanings «*володіння; період користування (землею, власністю); оренда; захоплення (території)*». The terms functioning in English terminological systems of politics, economics,

education, history and technology with the meanings «губернатор» (pol.), «член правління» (ec.), «завідувач (школою, лікарнею)» (edu.), «лоцман; керманич» (hist.), «регулятор, керівний пристрій, регулювальний реостат» (tech.) come from a word *governor* – *правитель*.

The metonymic transfer in the English economic terminology is based on the transference of the name of an object to another one or a class of objects to another one on the basis of an association by contiguity. Metonymy demonstrated high productivity among nouns, for example: *leadership* – *керівництво*; *управління* → *керівництво*, *керівники*; *chair* – *стілець* → *головуючий (на зборах)*; *shirtsleeve* – *рукав піджака* → *посадові особи*.

Synecdoche (quantitative metonymy) is a special kind of metonymy, which is based on the interaction of the names of a part and the whole: *brain* – *розум, розумові здібності*; *інтелект* → *висококваліфіковані працівники*, *head* – *голова* → *голова, головуючий, завідувач, керівник, начальник*, *office* – *офіс, контора* → *офісні службовці, співробітники, колеги*.

Metonymy appeared to be less productive in the English economic terminological system compared to metaphorization.

Semantic narrowing (specialization or specification) and semantic widening (generalization) of word meaning are connected with metaphoric and metonymic types of transfer. Semantic narrowing is a process by which the meaning of a word shifts from a general definition to a specific one. Semantic widening is a process by which the meaning of a word becomes broader or more inclusive than its earlier meaning. Semantic narrowing is represented by a number of economics terms: *quit* – *звільнення (робітника з посади за власним бажанням)* → *робітник, котрий звільняється*, *skill* – *майстерність*; *досвід*; *спритність*, *уміння* → *кваліфікація, професія*, *complement* – *додаток (до чого-небудь)* → *штат (співробітників організації)*, *longevity* – *довговічність* → *стаж роботи*.

Semantic widening is less productive in the English economic sublanguage than semantic narrowing because specialization, from a cognitive point of view, is a less labor-intensive cognitive process than generalization. For example, *monitoring* – *моніторинг, перевірка*, *interview* – *співбесіда (бесіда роботодавця з*

кандидатом на посаду), *brainstorming* – колективний метод вирішення складних проблем.

Lexical units of literary language representing the most significant objects and phenomena of life are used for the nomination of scientific concepts of economic sphere. The image underlying such nominations indicates certain integral features of the named object. As a rule, when forming a new term, the most typical feature is chosen, which becomes the basis of a new concept. Usually the term has a transparent motivation and clear semantic processes of transformation, which it has undergone in the course of terminologization. However, when the motivation of a term is unclear, one should turn to its etymology.

Complex semantic processes of terminologization and transterminologization affect the peculiarities of rendering semantic derivatives of English economic terminology into Ukrainian. Adequate translation requires a comparative analysis of the word in the source language and the target one in order to identify regular correspondences between them. In addition, professional translation is aimed at accurate conveying the information. Overcoming semantic inconsistencies during the translation of semantic derivatives depends on the type of semantic term formation [5, p.163].

The first type of semantic derivatives functioning as economic terms includes the words of common language, which have undergone the terminologization process by enriching the everyday concept with a new terminological meaning through scientific concretization of the semantic structure of a commonly used word (usually with an abstract meaning) within the same denotation. As a rule, due to the high degree of semantic correspondence, economic terms of this type do not cause any difficulties when translating. The examples involve such terms as *payment, worker, market, amortization, balance, bank, borrowing, cash, money, price, place, stock* etc.

The second type of semantic term-formation is based on rethinking the meaning of words in common usage for denoting special economic concepts. In this case, the meaning of a semantic derivative comes from one of the meanings of a commonly used word; while the nature of the relationship between objects or

phenomena of extralinguistic reality is changed. For example, the terminological meaning «синдикат, консорціум» (IMF) of the word *pool* is formed from the semantics of the commonly used word «об'єднання». Translation of terminologized units of the second type causes some difficulties, because such terms give the economic text a certain imagery.

According to the research results, the translation of the semantic derivatives of English economic terminology is carried out through calque (loan translation), descriptive translation, transcoding, concretization, and generalization of meaning. Calque is the transfer of a combinatorial syllable of the word, when each part of a word or phrase is translated with the help of the relevant elements of the target language. In loan translation, foreign words are tried to be avoided so it contributes to the richness of the target language. It is a common way of translating English semantic derivatives used as economic terms, for example: *black-holed* – *затягнутий у чорну діру* (позначений як джерело небажаних електронних повідомлень), *economic bubble* – *ринковий (спекулятивний, фінансовий, ціновий) пузир*, *opportunity cost* – *альтернативна вартість*.

Descriptive translation is also often employed to render the sense/meaning of semantic derivatives, especially innovations of English economic terminology. The descriptive way is conveying the meaning of terms by a phrase with more components, which adequately expresses their meanings. Descriptive translation ensures the achievement of a more transparent meaning of the concept by accurate reflection of the basic features of the concept in source language, for example: *campus* – *територія, яку займає підприємство чи організація*, *sunlighting* – *виконання додаткової оплачуваної роботи в неробочий час*, *torpedo* – *некомпетентний працівник, якого звільняють для того, щоб він пішов працювати до фірми-конкурента*.

Descriptive translation is usually used together with loan translation. Translation dictionaries first provide calque translation, then descriptive translation or interpretation is given: *ecological footprint* – *екологічний слід (наслідки життєдіяльності людини)*, *doughnut economics* – *«економіка пончика» (економічна модель, спрямована на забезпечення потреб всього населення в межах*

наявних світових ресурсів), *wardrobing* – «гардеробінг» (покупка одягу для того, щоб поносити її, а потім повернути назад в магазин). At present, there is a tendency to preserve the metaphoric term – a calque term, which over time due to its frequency becomes clear not only to professionals in the field of economics, but to the majority of people as well.

Transcoding is one more way of translating semantic derivatives used as economic terms. It is a translation method, in which the pronounced and/or a graphic form of the source language is completely or partially conveyed by means of the alphabet or sounds of the target language. It is usually accompanied by a descriptive translation, for example: *farm* – місце масового виробництва, яке прагне збільшити прибуток за рахунок якості або етичних питань.

Concretization and generalization of meaning are also applied for translation of semantic derivatives of English economic terminology. Concretization is a process in which a source language word of broader specific content is rendered in the target language by a word of specific content. Since English words are characterized by a more branched semantic structure than their Ukrainian equivalents, their translation hides certain possibilities of making mistakes, as an English word may be used in a different sense that can cause large distortion of meaning [6, p. 76]. Concretization is often used for translating semantic derivatives, for example: *cookie-cutter* – стандартний, шаблонний → притаманний масовому виробництву, *obligation*–зобов'язання → грошове зобов'язання, *облігація*, *push* – «поштовх, удар, натиск → звільнення (з роботи). Translation of metaphoric terms by concretization and calque explains their thematically referent relations.

Generalization of the initial meaning of a semantic economic term occurs in cases where the degree of information ordering of the source language term is higher than the order of its equivalent in the target language, for example: *interview* – інтерв'ю → снівбесіда, *bank* – банк → запаси, фонди.

Sometimes it is necessary to replace a word or phrase that has a wider range of meanings in English with a Ukrainian equivalent that specifies the meaning according to the context. Such a replacement involves the search for a synonymous equivalent in the target language; it should more specifically and adequately convey the

economic concept expressed by the term, for example: *balance* – *сальдо, різниця між дохідними (кредит) й видатковими (дебет) статтями балансу*.

The translator doesn't only has to possess the knowledge of translation principles; he must understand cultural subtleties in the translation of economic vocabulary, both in scientific texts and in the texts of other styles. There are a number of difficulties the translator faces when rendering the semantic derivatives of the English economic terminology into Ukrainian.

First, the difficulties raise during the translation of lexical and semantic variants of words, the correlation of the meaning of which with the sphere of economics is not fixed in dictionaries, but at the same time it has become part of the semantic structure of the word. The examples of words that have another meaning in economic texts are the following: *philosophy* – *концепція, концептуальні засади (company philosophy)*, *treatment* – *режим, умови (tax treatment)*, *proife* – *графік (payment profile)*, *health* – *безпека, стабільність (economic health)*, *vocabulary* – *класифікатор (Common Procurement Vocabulary)*. Finding out the meaning of such lexical and semantic variants requires some context, because the relations of semantic derivation between the old lexical and semantic variant and the new one are quite transparent.

Secondly, there are some complexities in translation of semantic derivatives, which have corresponding translation variants in Ukrainian, but indicate realities that are not characteristic for the Ukrainian economy. In these cases, approximate translation or loan translation followed by a translator's explanation is recommended, for example, *wet market* – «*мокрый ринок*», *ринок під відкритим небом*. The context does not always require clarification, but the translator should know that *wet market* means «*ринок в південній Азії для продажу м'яса, птиці та інших продуктів*» (corresponds to the Ukrainian equivalent «*ринок, базар*»). The translation of such lexical units involves some compensation mechanisms: intralingual (rendering the term by a phrase) or intercultural (translation comments). The translator has to compensate for the objective inaccuracy of the translation by culturological comments on the term in the text.

Third, there is a problem of translating new terms, which are usually rendered into Ukrainian through descriptive translation. While translating new terms, the translator must adhere to the generally accepted standards, according to which the target text should not exceed the source one by more than 10%. For example, the term *to Napsterize* – *напстеризувати* (*розповсюджувати чиясь власність без плати за користування*) comes from *Napster*, which means «*програмне забезпечення, розроблене для розповсюдження музики без плати за користування*». Other examples involve the following terms: *haircut* – *зменшення суми боргу*, який має виплатити організація чи країна, що позичила багато грошей; *dark store* – *магазин чи склад*, який використовується лише персоналом для зберігання товару для продажу в Інтернеті.

So the translation of English economic terms requires from the translator a high degree of proficiency in both languages, a multifaceted perception of the linguistic world image, as well as the economic-related knowledge. The translator must take into account that the expansion of international economic relations worldwide and the use of modern means of communication enriches different languages and cultures, but each language has its own cultural and historical realities that need to be interpreted.

Semantic derivatives of modern English economic terminology are formed from the internal language resources through terminologization and transterminologization processes, which are accompanied by metaphoric and metonymic transfers, processes of narrowing and expanding of meaning. Metaphorization turned out to be the most productive way. To nominate scientific concepts in the economic sphere, lexical units representing the most famous objects and phenomena of life are used.

Among the translation techniques used for rendering economic semantic derivatives into Ukrainian are descriptive translation, transcoding, calque, concretization and generalization of meaning, with descriptive translation, calque and concretization dominating. Transcoding and calque are often accompanied by descriptive translation. The translation of semantic derivatives of the English economic terminology may cause the translator certain difficulties associated with the translation of semantic innovations in the

economic sphere, the terms indicating realities that are not characteristic for the Ukrainian economy, and lexical and semantic variants of words with the terminological meaning that has not been fixed in dictionaries yet.

The study of the derivational peculiarities of English economic terms formed by other word-formation methods and the ways of their translation into Ukrainian can be the prospects of further research.

References

1. Зацний Ю. А. *Мова і суспільство: збагачення словникового складу сучасної англійської мови*. Запоріжжя : Запорізький державний університет, 2001. 243 с.

2. Панько Т. І. *Від терміна до системи*. Львів : Вища школа, 1979. 144 с.

3. Виноградов В. В. *Русский язык. (Грамматическое учение о слове)*. Москва : Учпедгиз, 1972. 614 с.

4. Кияк Т. Р. *Лингвистические аспекты терминоведения*. Київ : УМК ВО України, 1989. 104 с.

5. Дуда О. І. *Термінологізація та проблеми перекладу. Мова і культура*. Т. 4. Вип. 6. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго. С. 160–166.

6. Константінова О. В. *Семантична деривація в англомовній термінології оподаткування. Проблеми лінгвістичної семантики : зб. матеріалів Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (23 листопада 2017 р.)*. Рівне : РДГУ, 2017. С. 74–78.

4.2. MANIPULATIVE NATURE OF TRANSLATION: INTERPRETATORS AND INTERPRETATION

Digital era started in the 21st century has one initial difference related with dominance of digital technologies that become new Leviathan of societal domain. That is why anybody who are able to control information channels and operate with information technologies can to create, collate, manage and manipulate, store or share information beyond of time and space frameworks. Other significant feature of this era is role of information as unique societal and economic resource, also key factor in modern production and consumption. Information also is considered as tool for competitive

advantages in political, managerial, organizational and global levels. But very often information can be divided from its original context, deviated, translated, changed, rethink, reshaped and reinterpreted in different ways for political, economical, administrative or any other purpose by means of manipulative techniques. That is why the purpose of the research is critical examination of manipulation as multidimensional phenomenon related with translation, interpreting and sharing information within society to make influence (or control) on its political, economic, cultural and social development. For example, phenomena of soft power, hybrid and consensual wars as like as building of radical sectarian or terroristic networks and their ideologies around the globe are based on manipulation aimed on achieving absolute control on people by cardinally reshaping their mental, cultural, historical and spiritual self-identity.

Usually influencers (politicians, sectarian leaders or radical extremists) to manipulate by crowd, create needed attitude or public opinion, operating by interpreted texts or their translations in form of citations without any regard to consisted in original ones semantic or semiotic constructs, contexts and idioms. Here critical and comparative analysis as elements of research methodology allow systemizing different kinds of manipulations related with translated and/or interpreted texts with proficiency requirements for translators of texts belonged to different genres. Our working hypothesis: if information can be considered as power, existing in form of data, then it is valuable in evaluation of any objet or societal phenomenon. Arguments for check of given hypothesis we will take from theory and practice of translation, philosophic anthropology, political science, psychology, public administration, comparative religious studies and national security issues.

Discussing translation as phenomenon and its impact on everyday life Eugene Nida, has stated that «... interlingual translations are based on two factors: semantic similarities between languages due no doubt in large measure to the common core of human experience and fundamental similarities into syntactic structures of languages especially at the so-called kernel or core level» [1, p. 483-485]. Also term «translation» has several meanings: as general subject field, product of intellectual activity and as process or act of translating. In the same time process of interlingual translation is related with translator's activity on

changing original text in original verbal language into a written text in different verbal language. Interlingual translation can be divided into three categories: *rewording* or interpretation of verbal signs by means of other signs of the same language; *translation proper* or interpretation of verbal signs by means of some other language; and also *intersemiotic translation* or transmutation – interpretation of verbal signs by means of signs of non-verbal sign systems [2, p. 233].

According to term «manipulation» in light of journalist's or translator's activity, there are some scholars like Aiga Dukate and Levent Kuey who consider that manipulation is aspect of risk management of terrorism that induces stress [3, p. 154-157] and in the same time manipulation can be eternal and thus inevitable evil or strategy relevant to proficiency level of translator or journalist [4, p. 43-44]. Manipulation as kind of translational and interpretational strategy which in turn is manifested as a shift in the translator's /interpreter's output in comparison with original text [4, p. 76]. That is why should be analyzed main features of translator's activity models (see table 1).

Manipulations also can be sorted by frequency of their occurrence in texts or around them. Each of described above kinds of manipulations can have different forms.

Overt and covert manipulations. Overt manipulation is kind of manipulation that is announced for instance in preface or in text itself indicating its parts that have been manipulated. *Covert* manipulation is manipulation that is not announced.

Table 1.

Models of translator's activity

#	<i>Model of translation process</i>	<i>Main characteristics and features</i>
1	Situational Model	Basis of language units for translated and original texts is their correlation with elements and phenomena of objective reality (denotes, referents).
2	Semantic model	Translation is reduced to component analysis of translated text units and meaning synthesis in relevant units of target language. Level of

		semantic resemblance between original and translated text defines measure of its adequacy and quality.
3	Transformational	Translation is based on operations on transforming of nuclear syntactic structures that are equivalent in different languages.
4	Communicative	Translation is defined as act of bilingual communication, when language is kind of code reflecting relationship between: signs, symbol and denotation, signs and communicators.
5	Informative	Translation is based on the idea that any text is source of various information – semantic, stylistic, functional, situational, aesthetic, and so on, the translation is based on available information equivalents in language.
6	Language differences model	Main task of translation is to establish logical correspondences between elements of original and translated text (equivalence, contextual differences etc.) also with forms and diapasons of its primary meaning interpretations. This model is logically related with theoretical and practical aspects of translator's work on poetry texts.
7	Transfer of sacred and religious texts meanings model	Translation of spiritual and sacred texts meanings must take into consideration their thematic orientation, genre affiliation, civilizational, cultural aspects and historical context as like as its interpretations, lexical and grammatical equivalents, communicative aims of translator and cultural axiology of language-recipient. Here translation as process is coherent with interpretation and transformation as essential elements of translator's activity that requires availability of special education, professionalism in this field and high spiritual level of person in general. Persons without required proficiency level on this field are often faced with risks to create objects for manipulation (i.e. «translated» texts) or became subjects of

		manipulations. This usually occurs when dilettante-translator is motivated by agents of influence (for example political group or radical sect) to transform original meanings of religious texts for purposes of spreading conflicts and contradictions among people or communities. Such activity is key element of modern consciential (hybrid) wars, where information is the main weapon [5, p. 1-3].
--	--	--

Source: completed by authors.

Avoidable and unavoidable manipulations. Avoidable manipulation occurs when translator or text handler is internationally and consciously introducing something new in the text, although the change introduced could have been avoided. Unavoidable manipulation the translator (or text handler) has had any choose then opts for the solution chosen usually due to linguistic peculiarities of the target language. Thus conscious manipulation has avoidable (partly-avoidable) character whereas conscious is not, since translator is not aware of it.

Mandatory and optional manipulations. Obligatory or mandatory manipulation usually can be caused by linguistic differences and optional manipulation overlaps with conscious and unconscious manipulations, but here are also certain tracing differences. Mandatory manipulations or obligatory shifts can be perceived as legitimate translation strategies, as we have discussed earlier and optional manipulations or optional shifts as manipulation in conventional sense of the word, or handling and devious change, respectively.

Considering the above-made distinction between manipulation as handling, manipulation as improvement and manipulation as distortion, it can be said that manipulation in these two senses has optional character. But in the same time, it one considers the external pressures exerted on text handler, these types of manipulation can also be seen as mandatory ones. Manipulation as handling can be so far optional as text handler can decide not to handle some particular text at all. Regarding mandatory and optional kinds of manipulations, here purpose of translation is also considered [4, p. 110-112].

Manipulative nature of translated or reinterpreted texts also correlates with their discourse. Traditionally discourse is observed as complex communicative phenomenon that includes text itself and some other aspects of interaction (i.e. activity on sharing information or knowledge, communicative goals and cognitive elements, skills and abilities to conduct constructive intercultural dialogue etc.). All of listed above things play leading roles in successful and adequate interpretation of texts that is very important in work with sacred and religious ones [6, p. 431-432].

Intralingual translation would occur, for example, when we rephrase an expression or summarize or otherwise rewrite a text in the same language. Discussing cross-cultural peculiarities of interlingual translation when we deal with two different verbal languages, I. Hephzibah underlines role of translator's proficiency: «... translations undertaken in religious contexts do not occur merely at the linguistic, and perhaps the more explicit, level. There are two co-working planes – linguistic and conceptual. Each of them deals in complex ways to perform the multiple forms of translation that can be identified in religious contexts» [7, p. 323-324]. Sometimes essential elements of religion can be translated in different ways to be promoted worldwide, even if understood in the most primary sense of translating divinity, through any form or medium for wide audience.

Term *sacred text* broadly defined is any text, object or sound perceived as sacred or holy or used for any purpose considered sacred by faith community. That is why scriptural translation of sacred text is only one aspect of translation process that manifests itself in spreading of religions. According to practice, much broader range of sacred elements in literature in each spiritual tradition can being translated for ritual practices, or devotional purposes, including forms of poetry, music and recitation that are co-created by religious communities and continue existence on broader religious and social culture. Usually sectarians or followers of radical political movements use mentioned above method to prove so-called divine legitimacy of their encroachment on territory, resources or political recognition and marginal support within community and beyond. This point can be illustrated by case with attempts to translate meanings of Muslim holy book Quran into Ukrainian language by Valery Basirov [8].

Literary experiment of V. Basirov with title «*Quran: Translations of Meanings into Ukrainian*» was included in list of contenders for National Taras Shevchenko Prize of Ukraine in 2011. And on National Taras Shevchenko Prize of Ukraine Committee's initiative mentioned book was submitted for expertise to Spiritual Administration of Muslims of Ukraine. Results of the expertise contained statement that this book has many fragments that can be used as instruments of manipulative influence on crowd. Actually this Basirov's experiment was based on literal translation and combination the fragments of existing earlier Russian-language attempts to translate original text of Quran in author's interpretation. Also such literal translation of some Qur'an verses was borrowed from Russian sources reflects the views of Ibn Taymiyah, whose ideas formed ideological basis for many extremist pseudo-Islamic movements and sects. Usually, with such interpretations, extremist movements and sects try to justify and spread their destructive ideology under mask of Islamic doctrine [9, p. 422-424].

According to J. Naude, translation of sacred and religious texts requires if translator has appropriate profile education, advanced level of knowledge on theology and interpretation the meaning of religious texts. This scholar has proposed six principles of work with sacred texts: (1) translation of religious texts is not essentially different from classical process of translation; (2) translated sacred texts often facilitate cross-cultural communication; (3) interpretation of sacred texts is based on special purposes and does not perform similar communicative functions in modern societies; (4) translator's activity as process should to pay more attention to translation strategies, rather than to establishing equivalence between text units; (5) critics use mostly descriptive analysis of interpreted sacred texts, rather than normative ones; (6) knowledge in field of epistemology, hermeneutics and religiosity of translators are basis of core intellectual and intercultural competences needed for translation of sacred texts [10, p. 286-288].

Another interesting case related with Indian custom called *suttee* that in literature often linked to interpretations of myth about Hindu goddess Sati, who burned herself to death in a fire that she created through her yogic powers after her father insulted her husband, the god Shiva [11, p. 347-348]. But in this myth Shiva remains alive and

avenges Sati's death. Wife immolated herself either on funeral pyre of her dead husband or in some other cases soon after his death. Suttee ritual was the ideal of womanly devotion propagated by certain Brahman and royal castes. Also women sometimes suffered immolation before their husbands' expected death in battle, in which case the burning was called *jauhar*. In Mogul Empire period (since 12th to 16th century) Rajput clans practiced this ritual to save women from rape, which they considered worse than death, at the hands of conquering enemies. Also numerous social stereotypes and hardships encountered by widows in traditional Hindu society generally have contributed to spread of suttee customs [11, p. 223].

Nowadays one of controversial issues in interreligious dialogue and mediation is connection, both actual and perceived, between sacred sources and the justification of violent acts as divinely mandated. That is why balanced approach to religious pluralism in global scope should be build on measured, well-informed response to the increasingly publicized and sensationalized association of terrorism and large-scale violence with religion. John Renard in his book observes major scriptures of different religious traditions and explored interpretations of select facets of these scriptures, focusing on those texts so often claimed, both historically and more recently, as inspiration and justification for every kind of violence, from individual assassination to mass murder. Thus, there was occurred need in valid instruments to facilitate reading and understanding of sacred textual sources in light of cross-cultural communication [12, p. 96-100].

The most serious threat for successful cross-cultural communication is language manipulation within and beyond discourse like it was with controversial novel «*The Satanic Verses*» published in 1988 of Salman Rushdie, originated from family of Indian Muslims. Interpreted in author's manner, characters and event canvas in this novel were inspired by life of Prophet Muhammad. Rushdie used magical realism to transfer symbolic and legendary characters on contemporary events to create own critical interpretation for core elements of Islam. That is why novel's name refers to the *satanic verses*, a group of Quran verses that refer to three pagan Meccan idols (Allat, Uzza and Manat). In result book of Salman Rushdie was banned in India as hate speech directed toward Muslims. And there were several failed assassination attempts on

Rushdie, who was placed under police protection by the United Kingdom government, and attacks on several connected with him individuals, including the murder of translator Hitoshi Igarashi.

The same situation close related with discoursed manipulations was with French satirical weekly magazine «*Charlie Hebdo*» featuring cartoons, jokes, reports and polemics. The magazine has been the target of three terrorist attacks: in 2011, 2015 and 2020. All of them were presumed to be in response to a number of cartoons that it published controversially depicting Prophet Muhammad. In attack of 2015 were killed twelve people, including publishing director Charb and some cartoonists.

Usually manipulation within discourse (cartoons, jokes, polemics) is performed by verbal and nonverbal means of language: when speaker uses the hidden possibilities of language in order to impose on recipient a certain idea of reality, attitude to it, emotional reaction or intention that does not coincide with those that this addressee could form independently. That is caused why security of information is an important issue and a growing concern that affects all sectors in digital age [13, p. 16-17]. Lack of information security can lead to confidential information being accessed by unauthorized persons or compromised integrity of information. In light of these, information security in developing countries are focus of strategic interests and national security issues [14, p. 60-65].

Instrumental domain of societal competition on local and global levels, especially since beginning of 21st century, are represented by non-state actors who create and successfully use different kinds of manipulative techniques to win on soft power field. The most dangerous among mentioned above agents of influence are: (1) sponsored movements and individuals-activists as agencies and agents of changes «voices from crowd» (instrumental level of classical concept of soft power); (2) destructive out-of-system actors – extremist political entities (so-called Islamic State); (3) pseudo-religious movements (Taliban); (4) radical religious and political groups focused mostly on separatism and terror (Hizb ut-Tahrir, Al- Qaida) [15, p. 62-63].

Progressive soft power instruments and strategies, as we can identify analyzing activity of these non-state destructive actors, are successfully used by them to spread their ideology, networks and

agents around the world using economic motivation and manipulative techniques in cultural-ideological sphere (i.e. reinterpretations of sacred texts in light of their destructive ideas). Schematically interrelations between interpretations of texts grounded on spiritual or cultural values (i.e. sacred texts) and character of manipulative influence on target audience (community, marginal groups etc.) can be described as follows (see figure 1).

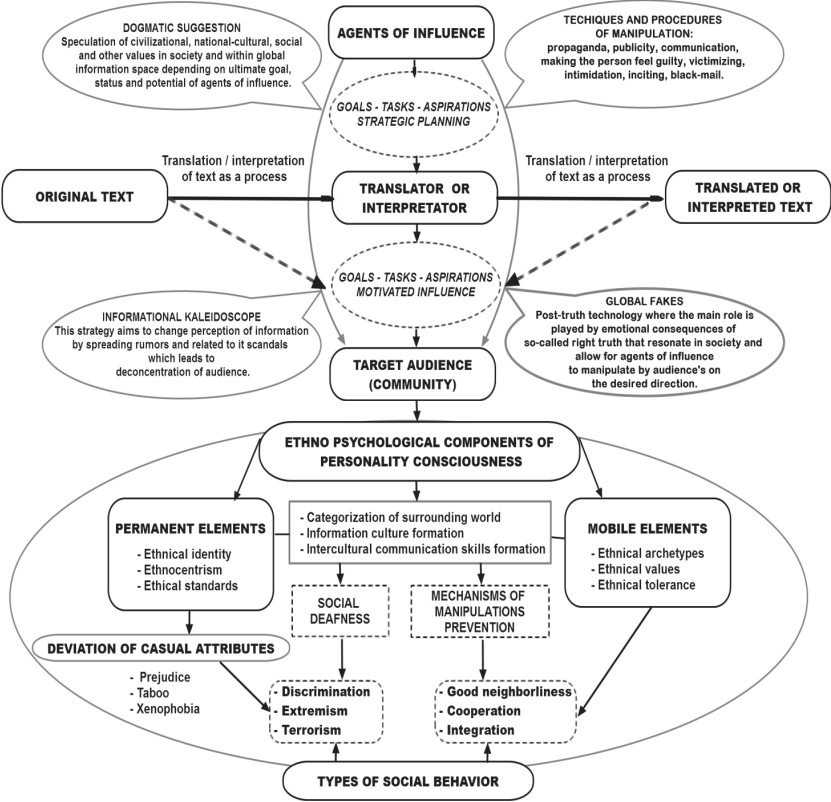

Figure 1. Manipulative nature of translation: impact on social behavior.

Digitalization and development of IT sphere as like as globalization at all have shifted role of Soft Power as unique tool that facilitates the penetration from international public sphere into the

national societal space for agents of influence motivated to control and influence the process of domestic and foreign policy development. However, such manipulative strategies work successfully only in a semi-controlled information space like current Ukrainian ones. Thus, current critical socio-economic situation in Ukraine accelerate risks for our country to repeat fate of Libya or Syria, which are suffering now from consequences of the Arab Spring in the Middle East and its impacts beyond. That is why to prevent impacts of destructive manipulations and informational attacks (i.e. global fakes) inspired and sponsored from outside by agents of influence we need to pay additional attention to information security issues on macro-and micro levels.

Also information security can be represented by means and instruments of monitoring and control on information shared by different religious groups, NGOs, opinion-makers and pseudo-experts pretended on dominance in public sphere as world-wide recognized authorities or professionals on different fields of study like promoter of creationism ideas *Harun Yahya* (pen name of Adnan Oktar).

Adnan Oktar is Turkish televangelist and leader of destructive sect which ideology was based on mix of creationism ideas masked under Islamic rhetoric. Sect members called themselves BAV group and «*Adnan Hocacılar*» (Adherents of Adnan Hodja) on public. Adnan Oktar became well-known in Turkey and beyond especially for provocative TV shows broadcast on his own channel [16, p. 76-77]. Sect leader and its members were arrested in 2018 for crimes ranging from harassment and women trafficking to blackmail, money laundering and espionage. Thousands of free copies of his pseudo-scientific book «*Atlas of Creation*» with arguments against evolution had been mailed to politicians, journalists, universities and schools around the world with aim to attract new followers into sect and improve own financial status.

Agents of influence usually use different manipulative tactics including translated interpretations of sacral texts to speculate on peace building, controversial cultural, religious, political and economic issues. Thus activity of manipulators and their tactic-strategic instruments impact on target audience can be object of multidisciplinary research on social and behavioral studies.

References

1. Nida E. *Science of Translation. Language*. 1969. Vol. 45, No. 3. P. 98 – 108. doi:10.2307/411434 (Accessed: February 15, 2021).
2. Jacobson R. *On Linguistic Aspects of Translation. Linguistic aspects*. 1959. New York: Oxford University Press. P. 232 – 239.
3. Kuey L. *Role of Media / Social Media in Aftermath of Violent Acts / Terror Attacks. Management of Terrorism Induces Stress: Guidelines for the Golden Hours (Who, What and When) / Edited by: E. Vermetten, I. Frankova, L. Carmi*. Amsterdam: IOS Press, 2020. P. 152 – 165.
4. Dukate A. *Translation, Manipulation and Interpreting*. Frankfurt am Main: Peter Lang Press, 2009. 193 p.
5. Duskers M., Ursano R., Vermetten E. *A Global Perspective on the Mental Health Response to Terrorism. Risk Management of Terrorism Induces Stress: Guidelines for the Golden Hours (Who, What and When) / Edited by: E. Vermetten, I. Frankova, L. Carmi*. Amsterdam: IOS Press, 2020. P. 10 – 21.
6. Naude J. *The Qu'rān in English. An analysis in Descriptive Translation Studies. Journal for Semitics*. 2006. Vol. #15 (2). P. 431 – 464.
7. Hephzibah I. *Translation and religion: crafting regimes of identity. Religion*. 2019. Vol. 49, #3. P. 323 – 342. doi: 10.1080/0048721X.2019.1635332 (Accessed: February 15, 2021).
8. Не все то золото, что блестит: о попытке перевода В. Басыровым Священного Кур`ана на украинский язык. 15.05.2012. URL: <https://biblioteka.islam.ua/literatura/buklety/ne-vse-to-zoloto-cto-blestit/> (Accessed: February 15, 2021).
9. Anthony D. *Pseudoscience and Minority Religions: An Evaluation of the Brainwashing Theories of Jean-Marie Abgrall. Social Justice Research*. 1999. Vol. 12 (4). P. 421–561.
10. Naude J. *Religious translation. Handbook of Translation Studies: Vol. #1 / Edited by Y.A. Gambier*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins, 2019. P. 285 – 293.
11. Fish J. *Burning Women: A Global History of Widow Sacrifice from Ancient Times to the Present*. Michigan: Seagull, 2006. 610 p.
12. Renard J. *Fighting Words: Religion, Violence and the Interpretation of Sacred Texts*. Berkley, Los Angeles, London: University of California Press, 2012. 264 p.
13. Ikenwe I., Osahon M., Igbinovia M., Elogie A. *Information Security in the Digital Age: The Case of Developing Countries. Chinese Librarianship: an International Electronic Journal*. 2016. Vol. 42. P. 16 – 24.

14. Teleshun S. *Human resource management in an unstable world. World experience and ukrainian realities. Bulletin of the NAPA, Series Public Administration*. 2019. Vol. 1 (92). P. 60 – 66.

15. Mungur K. *Islamist Distortions: Hizb ut- Tahrir a Breeding Ground for Al- Qaida Recruitment. Journal of Strategic Security*. 2010. Vol. 2, No. 4. P. 61 – 66. doi: <http://dx.doi.org/10.5038/1944-0472.2.4.6> (Accessed: February 15, 2021).

16. Kersten C., Olsson S. *Alternative Islamic Discourses and Religious Authority*. London and New York: Routledge, 2016. 220 p.

4.3. СПЕЦИФІКА ВІДТВОРЕННЯ АНГЛОМОВНИХ ТЕРМІНІВ ДИСКУРСУ СУЧАСНИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ В УКРАЇНСЬКИХ ПЕРЕКЛАДАХ

Бурхливий розвиток інформаційних технологій, який ми спостерігаємо з кінця ХХ століття, впливає не лише на розвиток економіки та змін у повсякденному житті суспільства, але й стає предметом досліджень низки наукових напрямків, мовознавства зокрема. Як відомо, мова як суспільне явище живе і розвивається разом із суспільством, яке нею послуговується, а отже усі зміни, що відбуваються у суспільстві віддзеркалюються у мові, хоча на це, безумовно, потрібен певний час. Та сьогодні зміни у житті суспільства відбуваються набагато швидше у порівнянні навіть з минулим століттям, прискорений темп життя відображається і на процесах розвитку мови, особливо на швидкості змін, що відбуваються на рівні лексичної будови мови. Лексика є найбільш рухливим пластом мови і охоплює чимало різноманітних одиниць, серед яких сьогодні чільне місце займають терміни. Англomовні терміни були і залишаються предметом дослідження сучасних вітчизняних (Н.В. Абабілова, О.О. Волкова, С.М. Гордун, А.С. Д'яков, В.І. Карабан, Т.Р. Кияк Г.І. Крохмальна, Н.О. Рябокінь) [1; 2; 3; 4; 5; 6; 7; 8] та зарубіжних вчених (Е.Л. Акіпова, Кім Лакруа) [9; 10] оскільки сьогодні, в епоху глобалізації та всеохоплюючої інтеграції саме англomовні терміни є джерелом поповнення лексичного складу більшості мов світу.

Мета дослідження – проаналізувати способи утворення та особливості вживання англомовних термінів дискурсу інформаційних технологій та виявити найбільш адекватні способи їх відтворення в українських перекладах.

Актуальність теми зумовлюється тим, що інформаційні технології як нова галузь, що сьогодні бурхливо розвивається і постійно поповнюється новими поняттями, а нові термінами, що утворюються у такому дискурсі, потребують всебічного вивчення, особливо з огляду на те, що окремі аспекти цих мовленнєвих одиниць ще майже не розглядалися.

Дискурс саме інформаційних технологій обраний як матеріал дослідження не випадково. Всеохоплююча галузь інформаційних технологій з'явилася відносно недавно, у 60-х роках XX століття і вже наприкінці 90-х років вона набрала досить швидкого темпу зростання. Український ринок ІТ перебуває на стадії активного розвитку, галузь має вплив на різні сфери життя сучасного суспільства і є тим складником, без якого вже неможливо уявити існування та організацію робочих процесів у різних сферах життя суспільства, і освіта не є винятком. Необхідність використання онлайн навчального середовища, в якому зараз переважають інституційні, закриті та статичні платформи електронного навчання, онлайн навчання у вищій школі вимагає зміни традиційної парадигми навчання і широкого використання інформаційних технологій та розуміння їх термінів не лише фахівцями цієї сфери, а все ширшими масами населення, починаючи з дитячого віку і закінчуючи людьми похилого віку, які цікавляться сучасним станом розвитку суспільства.

Сьогодні існує чимало визначень поняття «термін». Терміни вживають, описують, визначають, досліджують впродовж не менше як двох століть. З'являються вони у мові поряд з професіоналізмами і є штучноутвореними людиною найменування певних явищ, процесів діяльності людини, її витворів чи продуктів фізичної чи інтелектуальної праці. Терміни – це слова і їх сполучення, якими можна позначити конкретні поняття та об'єкти, що використовуються у певній галузі, науковій, технічній, юридичній та інших. Термінами можуть бути слова, які використовуються у вузьких рамках

однієї сфери, і значення, що належать, як до певної галузі, так і до загальноновживаних мовленнєвих одиниць. Організований набір термінів, що представляють поняття з певної галузі знань або практичної діяльності людини, мовознавці називають термінологією. Термінологія, як вважає Т.В. Лепеха, – це невід’ємна складова наукової мови, яка виражає досягнення певної ділянки знання на кожному етапі розвитку суспільства. Якість і багатство термінології певної галузі свідчить про рівень прогресу в цій галузі [11, с. 5].

Термін є передусім результатом мислення спеціалістів та інструментом професійного спілкування, метою якого є вербалізація концепції (абстрактної чи конкретної) у галузі конкретної галузі спеціальних знань. На думку філософа П. Флоренського, суть науки як такої полягає у формуванні відповідної термінології, оскільки слово вільне і невизначене перетворити в відповідний термін – це і значить розв’язати проблему [12, с. 229].

Терміни класифікують за різними принципами, основними з яких є структурно-семантичний. Структура термінологічних одиниць – це дуже важливий чинник та неодмінною складовою перекладу в умовах глобальної комп’ютеризації.

Як показує аналіз 200 англomовних термінів дискурсу IT, зібраних з в англomовному тексті Алана Б’юлі «Lerning MySQL» [13], вони різняться за своєю структурою, оскільки утворюються у різні способи, і поділяються на 4 структурні групи: *прості, складні, складені терміни та скорочення*. У складі деяких груп виділяються окремі підгрупи.

Прості терміни тобто терміни, що складаються з одного кореневого слова типу ***boolean, bytes, code*** тощо становлять 31% усіх зібраних одиниць. В більшості випадків прості терміни є іменниками.

Складні (compound) терміни, тобто терміни, що складаються з 2 слів, пишуться разом або через дефіс і позначають певне поняття типу ***database, feedback, vendor-independent*** виявилися досить поширеними у нашій вибірці (78 одиниць, 39%).

Складені (complex) терміни становлять 44 одиниць (22%) нашої вибірки, що складаються з декількох компонентів в одному слові, тобто лексеми та афіксу типу ***diskdrives, dualtable***

тощо і можуть бути як іменником : *gigabytes*, так і дієсловом : *tohardcode*. Термінів, утворених за такою моделлю, як показав аналіз, у матеріалі, що досліджувався, виявилось 44 одиниці, тобто 22 %.

Терміни-скорочення (серед яких зазвичай виділяють алфабетизми, ініціальні аббревіатури, акроніми) у матеріалі, що досліджується , виявилось 17 одиниць, що складають 8% від зібраного корпусу одиниць.

Проведений аналіз спосіб їх творення показав, що велику частину з них (46%) становлять терміни, утворені способом словоскладання, наприклад *keywords, database, metadata*.

Наступним за кількістю термінів (23%) способом словотворення є афіксація.

Реверсія як спосіб утворення термінів відсіканням афіксів становить 14%. Це терміни типу *informix, instal*.

За допомогою конверсії, як свідчить проведений аналіз, утворена зовсім невелика кількість лексичних одиниць типу *setup, update*.

Терміни, утворені способом скорочення *-CD-ROM, URL, SQL.*, становлять у нашій вибірці 14%.

Отже, словоскладання є сьогодні найпродуктивнішим способом утворення термінів дискурсу інформаційних технологій.

Для дослідження способів перекладу термінів дискурсу ІТ був виконаний перекладацький аналіз. Використовуючи машинний перекладу тексту Алана Б'юлі "Lerning MySQL" українською мовою, визначено спосіб перекладу цих термінів. Для перекладу тесту було обрано найпоширеніший віртуальний перекладач Google Translate — це сервіс компанії Гугл, що дозволяє автоматично перекладати слова, фрази та web-сторінки з однієї мови на іншу. Google використовує власне програмне забезпечення для перекладу. Використовується підхід статистичного машинного перекладу .

Як показав аналіз, спосіб калькування є основним для перекладу термінів ІТ, що можна пояснити тим, що основна частина їх англомовного походження і є базовими для цієї галузу, а отже прийшли у вжиток як неологізми і не мали

еквівалентів у інших мовах. Зазвичай такі базові терміни просто асимілювалися в інші мови способом кальки.

When the Configuration Wizard launches, activate the **Standard Configuration** radio button

Коли запускається майстер налаштування, активуйте кнопку **«Стандартна конфігурація»**

Калькування як прийом перекладу застосовується не тільки при перекладі складних слів, а і при перекладі одного з компонентів складеного терміну

Statements used to create database objects (tables, indexes, constraints, etc.) are collectively known as **SQL data statements**.

Оператори, що використовуються для створення об'єктів бази даних (таблиці, індекси, обмеження тощо), загальновідомо називаються **операторами даних SQL**.

Нерідко калькування використовується в перекладі складних термінів, які були створені при використанні розповсюджених загальних слів.

Most vendors provide a graphical tool as well that includes one **window** showing your SQL commands and another window showing the results from your SQL commands.

Більшість постачальників також надають графічний інструмент, який включає одне **вікно**, що відображає ваші команди SQL, а інше вікно, що відображає результати ваших команд SQL.

Часто під час перекладу транскрипція і калькування застосовуються одночасно, наприклад: *composite key* – композитний ключ, як бачимо, композитний – перекладається способом транскодування, а ключ – калькування, *file system* – файлова система тощо.

Other **file systems** tend to break down under heavy loads because their focus is too narrow, which is why attempts to dethrone relational databases and SQL have largely failed.

Інші **файлові системи**, як правило, руйнуються під великими навантаженнями, оскільки їх фокус занадто вузький, саме тому спроби детронізувати реляційні бази даних та SQL в основному зазнали невдачі.

У цих випадках українські відповідники англomовних ІТ термінів створений при використанні вибору першого словникового відповідника кожного з термінів. Перевагою способу калькування є стислість отриманого терміну і співвіднесеність з вихідним словом. Калькування використовується тоді, коли перекладений термін не порушує норм вживання і сполучуваності слів.

Описовим способом перекладу було перекладено, як показав аналіз, мізерну кількість термінів (3 одиниці/0,02%), це пояснюється неспроможністю машинного перекладу знаходити відповідні розгорнуті аналоги слів. Так, наприклад, у наступному реченні термін *schema statements* перекладено описовим способом:

The SQL language is divided into several distinct parts: the parts that we explore in this book include SQL **schema statements**, which are used to define the data structures stored in the database;

Мова SQL розділена на кілька різних частин: частини, які ми досліджуємо в цій книзі, включають **вирази управління схемою даних SQL**, які використовуються для визначення структур даних збережених в базі даних;

Порівнюючи калькування з експлікацією можна зазначити, що при калькуванні кожній частині словосполучення у мові оригіналу відповідає один елемент словосполучення у мові перекладу, тобто відтворюється умова економії мовних засобів. Деколи описовий переклад використовується сумісно з калькуванням, наприклад, *MS-DOS – дискова операційна система фірми Microsoft*.

MS-DOS, for example, allows up to 1024 columns per table.

Наприклад, **дискова операційна система фірми Microsoft** дозволяє до 1024 стовпців на таблицю.

Еквівалентний спосіб перекладу зустрічався в тексті досить часто (53 одиниці (26,98%). Такий спосіб перекладу є досить розповсюдженим під час перекладу англomовних ІТ термінів, хоча насправді українська мова має не таку вже й велику кількість аналогів у цій сфері. Порівняймо оригінал і переклад:

This will save you from

Це позбавить вас від

having to type use bank; every time you **start up the tool**.

необхідності набирати використовуючи банк; кожного разу, коли ви **запускаєте інструмент**.

Спосіб транскодування також використовувався у машинному перекладі, кількісний підрахунок дозволив встановити частоту вживання цього способу, а саме 19 одиниць термінів, що становлять, приблизно, 10% від усіх зібраних.

Транскодування термінів-неологізмів застосовується в перекладі тоді, коли в мові перекладу відсутнє відповідне поняття і перекладний еквівалент, і не можна якісно підібрати слово в мові перекладу, які б передавали зміст поняття і відповідали нормам термінотворення, наприклад:

Some examples are **Cobol**, which is still used quite heavily in mainframe environments, and C, which is still quite popular for operating system and server development and for embedded systems.

Деякі приклади – **Кобол**, який досі досить активно використовується в середовищах мейнфреймів, та C, який досі досить популярний для розробки операційних систем та серверів та для вбудованих систем.

Транскрипція та транслітерація не часто використовуються у чистому вигляді. Може застосовуватись транскрипція та частинами транслітерації. За допомогою транслітерації / транскрипції перекладаються, наприклад, такі англійські терміни: Alpha – *Альфа*, byte – *байт*, monitor – *монітор*, click – *клік*, тощо:

Along with Codd's definition of the relational model, he proposed a language called **DSL/Alpha** for manipulating the data in relational tables.

Поряд із визначенням реляційної моделі коду, він запропонував мову під назвою **ДСЛ/Альфа** для маніпулювання даними в реляційних таблицях.

Відомо, що коли в мові перекладу зовсім відсутній еквівалент, слово може вживатися мовою перекладу. У вибірці також були виявлені такі випадки, і вони становлять 7% від усіх зібраних (34 одиниці). Це часто відбувається у випадку власних назв, скорочень та термінів символів:

Whether you work with **Java, C#, C, Visual Basic**, or some other procedural language, you are in complete control of what the program does.

Якщо ви працюєте з **Java, C#, C, Visual Basic** або якоюсь іншою процедурною мовою, ви повністю контролюєте те, що робить програма.

Під час перекладу англomовних текстів ІТ дискурсу використовуються повні семантичні кальки: *diskstorage* – дискова пам'ять, *imagerecognition* – розпізнання зображення, і неповні семантичні кальки: *cyberworld* – кіберсвіт. Кальки схильні до асиміляції, та в деяких випадках їх відокремлюють в окрему групу *translationloans* – запозичення при перекладі. Частіше усього калькування використовується при перекладі словосполучень-термінів. Інколи в процесі перекладу ІТ термінів калькування і транскрипція застосовуються одночасно, наприклад: *filesystem* – файлова система. Використовуючи калькування перекладаються найменування технологічних стандартів, програмні продукти, назви комп'ютерного обладнання, наприклад, корпорацій – AMD, Microsoft, Intel тощо. Наприклад, назва Microsoft вживається частіше інших в ІТ дискурсі. Результатом цього є її записування в публіцистиці кирилицею – Майкрософт.

Калькування як спосіб перекладу застосовується не лише при перекладі складних слів, а й при перекладі одного з компонентів складеного терміна. Нерідко калькування використовується в перекладі складних термінів, які були створені при використанні розповсюджених загальнонародних слів. У деяких випадках застосування способу калькування супроводжується зміною калькованих елементів. Часто під час перекладу транскрипція і калькування застосовуються одночасно, наприклад, *composite key* – композитний ключ, *file system* – файлова система. В цих випадках українські відповідники англomовних ІТ термінів створені при використанні вибору першого словникового відповідника кожного з термінів. Калькування є виправданим під час перекладу термінів словосполучень де складові частини цих словосполучень уже отримали певне місце у терміносистемі мови перекладу і є доступним для розуміння фахівців.

Терміни ІТ є в переважній більшості безеквівалентною лексикою, що не має постійних українських аналогів, що спричиняє певні труднощі і специфіку її перекладу.

Переклад ІТ термінів вимагає доброго розуміння галузі. При перекладі термінів ІТ використовуються декілька способів: калькування, описовий, еквівалентний переклад і транскодування. Домінуючим способом перекладу англomовних термінів у вибірці є калькування.

Переклад може здійснюватися також з використанням сучасного виду словоскладання, коли англійська аббревіатура поєднується з українською лексемою в одне складне слово типу : web-сервер, SMS-повідомлення тощо, а також поєднанням кальки англomовного терміну з українською лексемою як от: файл-сервер, компакт-диск тощо. Отже, перекладацький аналіз способів відтворення англomовних термінів сфери ІТ дозволив виявити певну специфіку утворення та перекладу цих одиниць. Перспективними дослідженнями англomовних термінів видаються дослідження порівняльного та діахронічного плану.

Джерела та література

1. Абабілова Н. М., Білокамінська В. Л. *Особливості перекладу термінів українською мовою. Молодий вчений. 2015. № 2 (17). С. 126-128.*

2. Волкова О. О. *Структурні характеристики англomовної термінології у галузі медіакомунікації та особливості їх перекладу українською мовою. Харків: In Statu Nascendi, Випуск 11. 2010. С. 19-26.*

3. Гордун С. М. *Терміносистема екомаркетингу: структурно-семантичні та функціональні параметри (на матеріалі англomовної публіцистики)» 10.02.04 – «Германські мови» (Філологічні науки). Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філоло4. гічних наук за спеціальністю 10.02.04 – германські мови. Запоріжжя, 2020.*

5. Д'яков А. С., Кияк Т. Р., Куделько З. Б. *Основи термінотворення : семантичні та соціолінгвістичні аспекти : монографія. Київ : КМ Academia, 2000. 218 с.*

6. Карабан В. І. *Лексичні, термінологічні та жанрово-стилістичні труднощі. Переклад англійської наукової і технічної літератури : навч. посіб. Вінниця : Нова книга, 2001. Ч. 2. 303 с.*

7. Кияк Т. Р. Вузькогалузеві терміни як основа формування та квазіреферування фахових текстів. / Тарас Кияк. Вісник Національного ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». 2008. № 620. С. 3-5.

8. Крохмальна Г.І. Загальнонаукові терміни у літературознавчому тексті./ Г.І. Крохмальна// Молодий вчений, 2017, №7. С.203-206.

9. Рябокінь Н.О. Особливості відтворення англомовних юридичних термінів в українських перекладах // / Н.О. Рябокінь // «Нова філологія» № 80 (2020 р.).С.205-210.

10. Акопова Э. Л. Безэквивалентные термины и способы их перевода. Москва, 2000. 326 с. URL: http://pglu.ru/upload/iblock/4ff/uch_2010_vi_00001.pdf (дата звернення: 16.01.2020).

11. Kim Lacroix. *Language Update*, Volume 7, Number 4, 2010, page 28.

12. Лепеха Т. В. Лексико-семантичні та словотвірні-структурні особливості судово-медичної термінології: дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Дніпро, 2000. 5 с.

13. Флоренский П. А. У водоразделов мысли. Москва : Правда, 1990. 229 с.

14. Beaulieu A. *Learning SQL. Second Ed.* Sebastopol : O'ReillyMediaInc, 2009. 336p.

4.4. ETHNOPSYCHOLINGUISTIC ASPECTS OF TRANSLATION

Lacunae Theory is the main area of research of the ethnopsycholinguistic studies. The history of ethnopsycholinguistics originates in the mid-sixties, when the School of Psycholinguistics was established by A. Leontyev. [1; 2; 3]. The entire set of terms used in psycholinguistics was taken over from A. Leontyev's Activity Theory, which had been derived from L. Vygotskiy's Historico-Cultural Psychology [4; 5]. The basis of Activity Theory, or Speech Activity Theory, as it is known in Germany, is L. Vygotski's speech utterance model. According to this model there is, at the beginning of each utterance, an idea generated by a person, which is used to solve a specific communicative task. Thus a spoken utterance starts with an idea, then turns into audible external (verbal)

speech that shapes the idea and creates an image of it. Thus the speech generation system begins with the generation of the idea about a specific issue or subject (initial phase), then enters the image-making phase, where the idea is turned into an audible and understandable vocal flow during communication (final phase). The system was later modified and divided into single phases. But the Speech Activity Theory hardly grasped existing differences between individual languages. Therefore the modification of the system did not pertain to cultural specifics.

Hence the modification consisted in the fact that the cultural specifics of different verbal segmentation arise from the specifics of the transformation of ideas into speech in the interim phase of speech generation. The cultural specifics of verbal activity in particular, but also of non-verbal activity, are of a mental nature and are primarily based upon the mental activity of comprehending extra-verbal reality, its mental segmentation, which is oriented towards an already existing order of objects and issues and is then re-coded into linguistic signs. Thus emerged for psycholinguistics the new task of fixing external (audible) verbal behaviour in different cultures and of uncovering differences, which has led to the introduction of ethnopsycholinguistics. From it can be derived the main fields of research in ethnopsycholinguistics, which, according to Yu. Sorokin, E. Tarasov and N. Ufimtseva [6], are the analysis of relations between language and thought (the influence of different languages on the cognitive activities of their users), the problem of differing categorization of reality (inequality of linguistic segmentation of reality), and the problem of the influence of language on human behaviour (the influence of activity patterns on current activity). This also leads to the introduction of a new theory as part of ethnopsycholinguistics, which could be capable of comprehending intercultural differences, and it received the name «Lacunae Theory». The founder of this theory, which is part of ethnopsycholinguistic research, is Yu. Sorokin [7], who derived the term «lacuna» from Contrastive Linguistics (q. v. Yu. Stepanov [8] in the first instance) and developed it into an ethnopsycholinguistic research category. This has permitted the application of the category of the lacuna in various spheres of cultural and linguistic research, which has led to the development of an entire taxonomy of semantic

differences. Thanks to Irina Markovina [9], it took the shape of the lacunae model as a method for the analysis of artefacts from foreign cultures.

This study has been an attempt at positioning Lacunae Theory in translation theory from the points of view of the ethnopsycholinguistic studies, as well as at applying the lacunae model in the process of translation. Therefore, my paper has focused on Lacunae Theory, which, outlined as the lacunae model, is at the same time considered a method for the analysis of intercultural differences. The contribution of this study consists in the further development and specification of the lacuna category, which is in danger of being applied randomly in modern ethno- and psycholinguistic research.

The conceptualisation of the lacuna term is, therefore, based upon a purely ethnopsycholinguistic definition of the lacuna as a signal for what is culture-specific in any given verbal or non-verbal issue subjected to comparison, or as a signal for the existence of an intercultural difference in the comparison of the same verbal or non-verbal issue. What turns out to be important in this connection is a definition of the lacuna on a cognitive basis. As a result there has been polemic argumentation concerning the introduction of the term *concept* in connection with the position taken by I. Sternin and G. Bykova [10], who see no determining relationships between concepts and lacunae and V. Gak [11; 12; 13] and V. Manakin [14]. Hence lacunae are understood by I. Sternin and G. Bykova as lexical gaps, which are distinct especially from lacunae as intercultural differences by virtue of the fact that they are semantically constant. Concepts as cognitive structural elements of lexical meaning determine lacunae in that they may cause the emergence of lacunae by determining them through their semantic character, i.e. the *semantic intensity (dimension) of the lacuna*, thus characterizing *the lacuna as a cultural parameter*.

An important role for the understanding of the term lacuna is played by axiological lacunae, which, due to their second dimension, according to Ertelt-Vieth [15], are meaning parameters for other kinds of lacunae of the overall taxonomy, and which indicate the semantic difference between meanings in semiotic contexts subject to comparison. Thus axiological lacunae are divided into absolute

and relative language, as well as into complete and partial speech lacunae. The second dimension of lacunae pertains to the meaning principle that serves as the basis for the entire lacunae classification. Thus the emphasis on the compensated speech lacunae of I. Markovina [9; 16] appears to be imprecise. Compensation as a strategy of translation says nothing about the type of difference in meaning. But in order to characterize the type of lacuna, it is important to ask which semantic elements of the source language have, in spite of their compensation in the target language, remained latent during intercultural transfer. So, for instance, complete speech lacunae can be compensated, and sometimes also partial ones. This specification widens the term of axiological lacunae, bringing a kind of order into the entire lacunae classification by I. Markovina and Yu. Sorokin.

So as to understand how lacunae emerge in a context, it is important to demonstrate which structural elements of the lexical meaning are subject to transformation (loss, alteration, exchange, etc.) during transfer from one language to another. A precise outline of the structure of the lexical meaning, where a central position is allocated to the cognitive element – concept or term – proves indispensable in this connection. Since a lacuna is always generated by two or more meanings competing with one another, the semantic intensity of the lacuna depends on the constellation of the single meaning components which are, among others, determined by context. This means that a lacuna would emerge where the semantic elements of the structural meaning in the source language are either not covered, or partially covered, or compensated by the semantic elements of the target language's meaning structure.

Thus the outline of the structure of a lexical meaning is based upon the sign model of Charles Sanders Peirce [17; 18], which has been further developed in the semantic triangle of Ogden and Richards. In order for the determination of the *semantic intensity of a lacuna*, the semantic parameters of the lexical meaning – intensional (contents of meaning) and extensional (scope of meaning), which are inversely proportional to one another – are of importance. A major role in this relation is played by the context in which a lexical meaning is subject to updating or semantification. The scope of meaning of a lexical entity is limited by the context. This is done

through updating only certain semes within the framework of a sememe. The terms used in structural semantics – seme, sememe and lexeme – will be further discussed during the outline of the mechanism of lacuna formation in context.

Context thus seems to be a mechanism whose meaning-generating activity finds an expression in the formation of connotations. Here, connotation is understood as an independent meaning that would become a denotation in a chain of connotative meanings if it generates another meaning considered a connotation in relation to it. Moreover, the example of the formation of meaning chains shows the dynamic character of the lacunae phenomenon. The hypothesis put forth in this connection, which pertains to the connotation phenomenon, also concerns the kinds of asymmetry of the linguistic sign – polysemy, synonymy, homonymy, and enantiosemy – which emerge according to the principle of placing the thing denoted into the position of the context, i.e. the principle of connotative semiosis. So, the kinds of asymmetry of the linguistic sign can be considered as types of connotative meaning. The aspects of lexical meaning, as laid out in the third stage of this study, can serve as the lacunized sphere in interlinguistic as well as in intercultural comparison. Therefore the connotative meaning generation mechanism works according to the principle of emergence of the aequi sign, which leads to yet another hypothesis.

The application of Lacunae Theory in translation theory consists in its complementing of the contentious Theory of Equivalence. The equivalence relation in the framework of a context is specified by its approximal character [19; 20]. What is approximal here is merely *the semantic dimension of a lacuna*. *Such circumstance leads to the establishment of the relation between the two inversely proportional terms: the greater the semantic extent of an equivalence relation between the lexical meanings to be compared or translated, the lower is the semantic intensity of the lacuna frequently used to express in context the approximal similarity (equality) of such lexical meanings. On the other hand, greater semantic intensity of the lacuna indicates lower equality of the equivalents to be compared. Lacuna and equivalence mutually complement one another. Here, lacuna and equivalence are two sides of the same coin, with the lacuna serving as the starting point for the semantic assessment of an equivalence relation* [21, p. 157].

Clarification of the equivalence term still takes place by way of segregating it from the term of invariance and adequacy. In translation, invariance is considered as the *tertium comparationis*, and preserving it leads to the translation being deemed adequate. Here, equivalence is the way to preserving the invariance requirements put forth and concerns the denotative part of the lexical meaning. The attainment or non-attainment of equivalence says nothing about any breach of invariance. Adequacy of the target language text is the result of preserving invariance, but can also be achieved when equivalence relations are lacking, if the transformations carried out remain within the framework of motivatedness. The absence of an equivalence relation indicates the existence of a lacuna of great semantic intensity.

Taking as a starting point the structure of lexical meaning, and considering the aspects of contextual changes of meaning, the mechanism of lacuna formation in connection with equivalence shall be outlined in greater detail in the following. The range of equivalence relations spans the scale from total through partial to zero-equivalence. The latter equivalence relations are based on the relative and absolute lacunae. The presentation of the mechanism of axiological lacuna formation has brought some new subtypes within the already existing types of axiological lacunae. Absolute language lacunae are divided into denotative and significative lacunae. A denotative language lacuna means the lack of a denotative situation as well as the lack of a concept or a term. Absolute denotative lacunae often arise during the comparison of realiae. Absolute significative lacunae, by contrast, are differences of meaning that arise through lack of a concept or term where the denotative situation either exists or can be reconstructed. Relative language lacunae are further categorised as relative language lacunae of inclusion or relative language lacunae of heteronymity. Relative lacunae of inclusion are classified either as divergent or convergent relative language lacunae. The case of interlanguage homonymity can be referred to as a quasi-relative language lacuna. The full speech lacunae are subdivided into two types, depending on how they are eliminated these being compensated and non-compensated (genuine) full speech lacunae. The essential feature of a partial speech lacuna is the hyperonym/hyponym meaning relation in the comparison of

languages. Thus, the partial speech lacunae are subdivided into generalising (shift of meaning from hyponym to hyperonym) and concretising partial speech lacuna (shift of meaning from hyperonym to hyponym), depending on the semantic strategies of the construction of equivalence relations. A generalising partial speech lacuna can also be convergent, if there is a convergence relation between hyperonym and hyponym. So, these types of lacunae represent a modification of the sphere of axiological lacunae.

During text analysis in the pre-translation phase, the lacuna model is still used by Ertelt-Vieth in its applied form of symbol lacunae analysis. Also, the scopos can be considered to be the translation invariance. The story «Chamuś/Bäuerlein (The peasant)» by Marek Nowakowski [21] in its translation from Polish into German by Karl Dedecius [22] was subjected to lacuna analysis. What is difficult in this translation is the existence of three sub-cultural levels – underworld slang, peasant language, and Silesian dialect. The reproduction of dialect and sociolect is explained as placement of invariance within the translation. Moreover, the text is characterized by a very special narrative technique, the «Skaz», one of the signal levels of which – the mixture of various linguistic options available within the framework of a text – pertains to the invariance requirements put forth. In order to grasp the invariant contents, the isotopy concept was resorted to. Isotopies stand for the smallest cognitive meaning particles (semes, connotemes) recurring within the limit of a text paradigm, which determine the thematic category of the lexemes by categorizing them into certain thematic groups. Thus, such grasping of thematic levels of isotopy is part of the analysis phase of the translation process. The synthesis, then, is the immediate process of translation, where we are dealing with the generation of equivalence relations between single meaning entities for the sake of preserving invariance and achieving adequacy of translation. The lacunae model is directly applied here in the search for equivalence.

Applying the lacunae model in the analysis and translation of texts makes it possible to look at the entire translation problem from another angle. Therefore, in the process of establishing relations between lexical entities, we no longer start with the search for equivalents, which has often led to translation errors due to the inadequate understanding of meaning elements in the source language, but instead from the awakening of a sensitivity to

differences in meanings, the adequate interpretation of the latter, and the subsequent establishment of equivalence relations. The establishment of such equivalence relations is accompanied by the application of appropriate translation strategies.

References

1. Leont'ev, A. A. (1969): *Psycholinguistische Einheiten und die Erzeugung sprachlicher Äußerungen. In deutscher Sprache herausgegeben von Fritz Jüttner. Max Hueber Verlag. 1975.*
2. Leont'ev, A. A. (1974): *Rečevaja dejatel'nost'. Osnovy teorii rečevoj dejatel'nosti. Izdatel'stvo «Nauka» Moskva, S. 21–28.*
3. Leont'ev, A. A. (1977): *Nacional'nye osobennosti kommunikacii kak meždisciplinarnaja problema. Ob'ëm, zadači i metody etnopsicholingvistiki. In: Leont'ev, A. A.; Sorokin, J. A.; Tarasov, E. F. (Hrsg.): Nacional'no-kul'turnaja specifika rečevogo povedenija (Akademija nauk SSSR. Institut jazykoznanija). Moskva: Izdatel'stvo «Nauka», S. 5–14.*
4. Vygotski, L. S. (1956): *Izbrannye psichologičeskie issledovanija. Moskva.*
5. Wygotski, Lew S. (1934/1986): *Denken und Sprechen. Aus dem Russischen übersetzt von Gerhard Sewekow. Mit einer Einleitung von Thomas Luckmann. Fischer Taschenbuch Verlag.*
6. Sorokin, J. A., Tarasov, E. F., Ufimceva, N. V. (1982): *«Kulturnyj znak» L. S. Vygotskogo i gipoteza Sepira-Uorfa. In: Leont'ev, A. A., Tarasov, E. F., Sorokin, J. A. (Hrsg.): Nacional'no-kul'turnaja specifika rečevogo obščeniija narodov SSSR. Izd-vo «Nauka» Moskva 1982, S. 5–12.*
7. Sorokin, J. A. (1977): *Metod ustanovlenija lakun kak odin iz sposobov vyjavenija specifiky lokal'nych kul'tur. In: Leont'ev, A. A.; Sorokin, J. A.; Tarasov, E. F. (Hrsg.): Nacional'no-kul'turnaja specifika rečevogo povedenija (Akademija nauk SSSR. Institut jazykoznanija). Moskva: Izdatel'stvo «Nauka», S. 120–136.*
8. Stepanov, J. S. (1965): *Francuzskaja stilistika v sravnenii s russkoj. Moskva. 2002.*
9. Markovina, I. J., Sorokin, J. A., (1983): *Opyt sistematizacii lingvističeskich i kul'turologičeskich lakun. Metodologičeskie i metodičeskie aspekty. In: Leksičeskie edinicy i organizacija struktury literaturnogo teksta. Kalinin.*
10. Sternin, I. A., Bykova, G. V. (1998): *Koncepty i lakuny. In: Ufimceva, N. V. (otv. izd.): Jazykovoe soznanie. Formirovanie i funkcionirovanie. Sbornik statej. Rossijskaja Akademija Nauk. Institut jazykoznanija. Moskva, S. 55–67.*

11. Gak, V. G. (1973): *Tipologija ekvivalentov i invariantov pri perevode*. In: Rainer Eckert, Rudolf Große, Albrecht Neubert, Rudolf Růžicka (Hrsg.): *Linguistische Arbeitsberichte* 7. Beiträge zur Übersetzungswissenschaft. Leipzig, S. 9–16.
12. Gak, V. G. (1989): *Sravnitel'naja tipologija francuzskogo i russkogo jazykov*. Moskva «Prosveščenie».
13. Gak, V. G. (1998): *Jazykovye preobrazovanija. Škola «Jazyki russkoj kul'tury»*. Moskva.
14. Manakin, V. N. (2004): *Sopostavitel'naja leksikologija*. Kiev «Znanie».
15. Ertelt-Vieth, Astrid (1990): *Kulturvergleichende Analyse von Verhalten, Sprache und Bedeutungen im Moskauer Alltag. Beitrag zu einer empirisch, kontrastiv und semiotisch ausgerichteten Landeswissenschaft*. Frankfurt am Main; Bern; New York; Paris: Peter Lang.
16. Markovina, I. J.; Sorokin, J. A. (1989): *Nacional'no-specifičeskoe v mežkul'turnoj komunikacii. Glava III*. In: Antipov, G. A.; Donskich, O. A.; Markovina, I. J.; Sorokin, J. A. (Hrsg.): *Tekst kak javlenie kul'tury*. Novosibirsk: Nauka Sibirskoe otdelenie, S. 71–184.
17. Peirce, Charles Sanders (1903/1993): *Phänomen und Logik der Zeichen*. Herausgegeben und übersetzt von Helmut Pape. Suhrkamp Taschenbuch Wissenschaft 425.
18. Peirce, Charles Sanders (1932/1998): *Elements of Logic. Volume II. Collected Papers of Charles Sanders Peirce 8 volumes. Reprint of the 1931-58 edition. This edition published by Thoemmes Press 1998*.
19. Wilss, Wolfram (1977): *Übersetzungswissenschaft. Probleme und Methoden*. Ernst Klett Stuttgart.
20. Albrecht, Jörn (1990): *Invarianz, Äquivalenz, Adäquatheit*. In: Arntz, Reiner & Thome, Gisela (Hrsg.): *Übersetzungswissenschaft. Ergebnisse und Perspektiven*. Gunter Narr Verlag Tübingen, S. 71–81.
21. Panasiuk, Igor (2005): *Kulturelle Aspekte der Übersetzung. Anwendung des ethnopsycholinguistischen Lakunen-Modells auf die Analyse und Übersetzung literarischer Texte*. LIT Verlag Münster.
22. Marek Nowakowski: *Chamuś/Bäuerlein*. In: *Polskie pasaże/Polnische Passagen. Auswahl und Übersetzung von Karl Dedecius*. Deutscher Taschenbuch Verlag.
23. Dedecius, Karl: *«Mein Russland in Gedichten»*. Deutscher Taschenbuch Verlag, München, 2003.

4.5. ЛЕКСИКО-ГРАМАТИЧНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ В НІМЕЦЬКО-УКРАЇНСЬКОМУ ПЕРЕКЛАДІ ТЕКСТІВ АГРОПРОДОВОЛЬЧОЇ СФЕРИ

Однією з найважливіших галузей народного господарства, яка забезпечує життєдіяльність суспільства, є сільське господарство. В умовах міжнародного співробітництва у різних галузях, зокрема у сільському господарстві, надзвичайно зростає роль перекладу як засобу, який обслуговує економічні, суспільно-політичні, наукові, культурно-естетичні та інші відносини між державами. Тому особлива увага приділяється питанню перекладу термінології і текстів агропродовольчої сфери, вивченню шляхів досягнення адекватності та еквівалентності при перекладі текстів аграрної тематики, а також, вивченню лексичних і граматичних особливостей аграрних термінів в перекладацькому аспекті.

Мета дослідження полягає у виявленні лексичних і граматичних особливостей під час перекладу текстів агропродовольчої сфери з німецької мови на українську.

Здійснюючи переклад із мови оригіналу іншою мовою, важко обійтись без вдавання до певних змін. Це зумовлено особливостями кожної з мов. Головним завданням перекладача стає вміле використання різноманітних перекладацьких трансформацій, щоб текст мови перекладу найточніше передавав ключове повідомлення, яке містить текст оригіналу. Важливо зазначити, що думки лінгвістів-теоретиків дещо розходяться з приводу дефініції «перекладацька трансформація». Розрізняють визначення, запропоновані Л. Бархударовим, В. Комісаровим, Л. Латишевим, Я. Рецкером, О. Швейцером, В. Ярцевою та іншими.

За О. Швейцером, трансформація – це відношення між вихідними та кінцевими мовними виразами та заміна в процесі перекладу однієї форми вираження іншою [1, с. 35]. Дещо схоже визначення пропонує Л. Латишев: «Трансформація – це спосіб перекладу, для якого характерний відхід від семантико-структурного паралелізму між оригіналом та перекладом» [2, с. 24].

Вичерпні дефініції перекладацьких трансформацій пропонують видатні науковці-лінгвісти В. Комісаров та

Л. Бархударов. Так, за В. Комісаровим, трансформації – це перетворення, за допомогою яких можна здійснити перехід від одиниць оригіналу до одиниць перекладу у визначеному сенсі. Тобто перекладацькі трансформації – це способи перекладу, що можуть бути використані під час перекладу різних джерел, коли словникова відповідність структури відсутня або не може бути використана за умовами контексту [3, с.43]. Л. Бархударов визначає трансформації як певні відношення між двома мовними або мовленнєвими одиницями, з яких одна є вихідною, а інша створюється на основі першої. Власне перекладацькі трансформації – це якісно різноманітні міжмовні перетворення, які здійснюються для досягнення перекладацької адекватності всупереч відмінностям у формальних та семантичних системах двох мов [4, с. 37].

Єдина класифікація перекладацьких трансформацій нині відсутня, оскільки кожен дослідник, маючи на увазі одні й ті самі трансформації, ділить їх на види відповідно до свого власного бачення.

Важливою умовою перекладу будь-якого спеціального тексту є повне розуміння його перекладачем. Незнання термінів, їх сутності, явищ, процесів та механізмів, про які йдеться в оригіналі, може призвести до грубих помилок в перекладі. Перекладач повинен детально вивчити ту галузь, в якій він працює. Тільки тоді він зможе сміливо користуватися відповідними термінологічними словниками.

Обов'язковою умовою адекватного перекладу фахового тексту, зокрема тексту агропродовольчої сфери, є вміння правильно аналізувати граматичну будову іншомовних речень, правильно визначати граматичні труднощі перекладу й конструювати речення відповідно до норм мови перекладу. Для рівноцінного перекладу необхідно визначити точне значення кожної граматичної форми оригіналу та знайти відповідник в українській мові. При цьому слід враховувати той факт, що між текстом оригіналу та текстом перекладу, особливо на морфологічному рівні, спостерігаються суттєві міжмовні відмінності, в основі яких лежать особливості системи та норми мов.

У процесі перекладу текстів агропродовольчої сфери з німецької мови на українську були виявлені наступні граматичні особливості побудови речень:

- велика кількість пасивних конструкцій;
- використання поширених означень;
- вживання інфінітивних конструкцій і зворотів;
- велика кількість прислівникових та дієприслівникових зворотів;
- вживання конструкцій із неозначено-особовим займенником *man*.

Німецькомовні пасивні конструкції найчастіше трансформуються при перекладі в активні. Наприклад:

In Deutschland wird hauptsächlich Winterweizen angebaut, der meistens als Futter- und Brotweizen verwendet wird. – В Німеччині вирощують головним чином озиму пшеницю, яку використовують в основному в якості кормової та хлібної культури.

Zum Teil wird auch total entrahmte Milch als Magermilch mit einem Fettgehalt von 1,3% verkauft. – Іноді цілком знежирене молоко продають у вигляді знежиреного молока із вмістом жиру 1,3%.

Дуже часто у текстах агропродовольчої сфери вживаються пасивні конструкції з модальними дієсловами. При перекладі їх українською мовою використовують прислівники, які слугують для передачі можливості чи необхідності. Наприклад:

Düngemittel müssen zur richtigen Zeit und in der richtigen Menge eingesetzt werden. – Добрива необхідно використовувати своєчасно та у належній кількості.

Der Mineralstoffgehalt eines Futtermittels kann durch die Verbrennung von Futterproben ermittelt werden. – Вміст мінералів у кормі можна визначити шляхом спалення зразків корму.

Вживання поширених означень у німецькомовних текстах зумовлює зміну порядку слів під час перекладу українською мовою. Часто компонентами поширених означень є дієприкметники (Partizip I, Partizip II). Речення із поширеними означеннями перекладаються здебільшого підрядними означальними реченнями. Наприклад:

In der Luft enthaltene Milchsäurebakterien siedeln sich auf der Milch an. – Молочнокислі бактерії, які містяться у повітрі, осідають на молоці.

Die in verschiedenen Klimazonen angebauten Kulturpflanzen brauchen für ihre optimale Leistung entsprechende Wachstumsbedingungen. – Культурні, які вирощують у різних

кліматичних зонах, потребують відповідних умов вирощування для їх оптимальної продуктивності.

Поширеними у німецькомовних текстах агропродовольчої сфери є речення з інфінітивними конструкціями. Конструкція «haben ... zu + Infinitiv» є близькою за значенням до конструкції können (sollen) + Infinitiv активного стану. Конструкція «sein ... zu + Infinitiv» є близькою за значенням до конструкції können (müssen) + Infinitiv пасивного стану.

Temperaturmesswerte sind ebenfalls in die Registrierlisten für Stapeltemperaturen einzutragen. – Температурні показники також потрібно занести до реєстраційних списків температури сховища.

Der aktuelle Nährstoffvorrat des Bodens ist zu ermitteln und für die Düngung zu berücksichtigen. – Необхідно визначити наявний запас поживних речовин у ґрунті та врахувати при внесенні добрив.

Часто у текстах аграрної тематики зустрічається інфінітивна конструкція «um ... + zu + Infinitiv», українським відповідником якої є «для того, щоб» / «щоб», наприклад:

Nach dem Zentrifugieren erfolgt eine Wärmebehandlung, um die Milch zu konservieren. – Після центрифугування проводиться термічна обробка, для того щоб зберегти молоко.

Eins der Ziele der Agrarwirtschaft ist die Steigerung deren Produktivität, um auf diese Weise der Landwirte ein höheres Einkommen zu ermöglichen. – Однією із цілей сільського господарства є підвищення його продуктивності, щоб забезпечити таким чином більший дохід фермерам.

Конструкції з неозначено-особовим займенником man є одним із засобів деперсоналізації та поширені у текстах агропродовольчої сфери. Займенник дає змогу акцентувати увагу на дії, а не на її виконавцеві. В українській мові відповідника для цього займенника не існує, тому українською мовою дієслово перекладається у третій особі множини (німецькою мовою це третя особа однини). Найчастіше неозначено-особовий займенник man в текстах аграрного спрямування вживається в комбінації із модальними дієсловами та виражають можливість / неможливість (man kann, man darf / man kann nicht, man darf nicht) або необхідність / відсутність

необхідності (man muss, man soll / man muss nicht, man soll nicht).
Наприклад:

Man muss die vorhandenen Wachstumsbedingungen für den Bau von solchen Feldfrüchten ausnutzen, die unter solchen Bedingungen besonders gut gedeihen. – Необхідно використовувати наявні умови росту для вирощування саме тих культур, які особливо добре ростуть в цих умовах.

Man kann das Fleisch in der nahegelegenen Fabrik manuell in knochenfreie Fleischstücke zerteilen und automatisch verpacken. – М'ясо можна вручну нарізати на м'які безкісткові шматочки на сусідній фабриці та упакувати автоматично.

Лексичні трансформації під час перекладу вживаються тоді, коли не можна підібрати повний еквівалент. Лексичні одиниці змінюють не тільки зовнішню форму, але й набувають нового значення, відмінного від вихідних одиниць.

До лексичних перекладацьких трансформацій належать транскрипція і транслітерація, калькування, конкретизація, генералізація, модуляція або смисловий розвиток.

Перекладацька транскрипція – це формальне пофонемне відтворення вихідної лексичної одиниці за допомогою фонем мови перекладу, фонетична імітація вихідного слова (*Kefir* – кефір; *Rjaschenka* – ряженка).

Транслітерація – відтворення вихідної лексичної одиниці за допомогою алфавіту мови перекладу, за допомогою літер імітація форми вихідного слова. Варто зазначити, що транслітерація використовується у перекладі назв установ, посад, та інших власних назвах.

Калькування – відтворення не звукового, а комбінаторного складу слова або словосполучення, коли складові частини слова (морфеми) або фрази (лексеми) перекладаються відповідними елементами мови перекладу (*Gemüseanbau* – вирощування овочів; *günstige Produktionsbedingungen* – сприятливі умови виробництва).

Конкретизація – це спосіб перекладу, при якому відбувається заміна слова або словосполучення іноземної мови з більш широким предметно-логічним значенням на слово в перекладі з більш вузьким значенням (*chaotische Züge* – хаотичний характер).

Генералізація передбачає заміну одиниці мови оригіналу, що має вужче значення, одиницею мови перекладу з ширшим значенням. Генералізація часто використовується при перекладі назв напоїв, ковбас, тощо у випадках, коли точність найменування не є необхідністю (*Mettwurst* – копчена ковбаса, *Kummel* – горілка, *Striezel* – рулет).

Модуляція, або смисловий розвиток – це заміна слова або словосполучення мови, з якої здійснюється переклад, словом або словосполученням мови, на яку здійснюється переклад, значення яких можна вивести логічним шляхом з початкового значення (*Nachbearbeitung* – післяпосівний обробіток, *Herbstbestellung* – сімба на зиму).

Для того щоб забезпечити точний та адекватний переклад текстів агропродовольчої сфери перекладач має володіти достатнім рівнем перекладацької компетенції. Лексичні трансформації є необхідними через лексичні відмінності семантичної структури мов. Відтворення німецьких синтаксичних структур українською мовою здійснюється шляхом застосування трансформацій, до яких належать зміна порядку слів, додавання лексем, заміна пасивних конструкцій активними. Як правило, різні трансформації здійснюються одночасно, тобто поєднуються одна з одною. Підсумовуючи, можемо зробити висновок, що дослідження особливостей перекладу німецькомовних текстів агропромислової сфери є важливим, оскільки завдяки правильній передачі лексико-граматичних структур з мови оригіналу на мову перекладу з'являється можливість зберегти повноту та унікальність мови оригіналу.

Подальші дослідження можуть бути пов'язані із труднощами перекладу німецьких складних іменників та визначенням перекладацьких прийомів щодо їх подолання.

Джерела та література

1. Швейцер А. Д. *Перевод и лингвистика: Статус, проблемы, аспекты.* Москва: Наука, 1988. 215 с.
2. Латышев Л. К. *Курс перевода: эквивалентность перевода и этапы его достижения.* Москва: Просвещение, 1980. 160 с.

3. Комиссаров В. Н. Современное переводоведение. Москва: ЭТС, 2001. 424 с.

4. Бархударов Л. С. Язык и перевод (Вопросы общей и частной теории перевода). Москва: «Международ. отношения», 1975. 240 с.

5. Амеліна С. М. Граматичні особливості українського перекладу німецькомовної аграрної літератури. *Філологічні студії. Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету*, 2016. Вип. 14. С. 5-11.

6. Кучер З. І., Орлова М. О., Редчиць Т. В. *Практика перекладу*. Вінниця: Нова книга, 2013. – 502 с.

7. Кучер З. І., Сидоренко Л. М. Граматичні особливості перекладу німецьких фахових текстів українською мовою. *Молодий вчений*, 2017. Вип. 11(51). С. 235-238.

8. Огуй О. Д. *Актуальні проблеми німецько-українського перекладу*. Чернівці: Рута, 2004. 256 с.

9. Heidrich F. *Kommunikationsoptimierung im Fachübersetzungsprozess*. Berlin: Frank & Timme, 2016. 117 S.

РОЗДІЛ 5

ІННОВАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ ВИКЛАДАННЯ МОВНИХ ТА ІНШИХ ГУМАНІТАРНИХ ДИСЦИПЛІН

5.1. DIDACTIC COMPONENT OF TEACHING FOREIGN LANGUAGES FOR SPECIFIC PURPOSES: FORMATION OF COMMUNICATION AND TRANSLATION SKILLS

Modern societal transformations in Ukraine and the world take place in very dynamic and aggressive socio-cultural environment, which combines a variety of cultural forms. Conflicting nature and fragmentation of world development have caused that the process of learning (mastering) a foreign language is often accompanied by cognitive dissonance due to interactions between ethnic, religious, gender, communicative and mental factors under the influence of globalization. Here role of the dominant factor of socio-cultural changes plays constellation of scientific and technological knowledge, which through the learning process develops human potential: science can not only innovate in production, but radically changes other areas of human activity, regulating and / or changing their means and methods.

The purpose of the research is problem of relevance of existing didactic aspects of foreign language teaching in the context of changing socio-cultural paradigm. That issue becomes very discussive in recent years not only among foreign language teachers, but also subject teachers who develop and implement new educational products and technologies oriented on educational programs for bachelor, master and postgraduate levels.

Nowadays, people usually coexist in different cultural dimensions, and therefore the key to success in the profession for

each specialist is a set of competencies and skills such as: mental readiness to act in an uncertain situation, tolerance and cognitive ability to operate with different types of knowledge, including scientific knowledge, which are formed in the learning process. However, the dominance of the scientific component in the language training of learners does not exclude the cultural diversity of types of education in terms of knowledge. Therefore, a special humanistic task of pedagogy today is to create a psychologically comfortable educational space aimed at the development of different types of individuals in an inclusive socio-cultural environment.

Currently we can see a change in pedagogical paradigm from formal and universal to scientific and cognitive, which is the key to creating an environment for psychologically comfortable cognitive activity of each personality. However, this contradicts the postulates of classical pedagogical theory, which is usually limited to dissemination of knowledge through textbooks and manuals, which presents in adapted forms description of certain scientific facts without taking into consideration importance of cognitive component. This new pedagogical paradigm is based on research methods of cognition, creative search and generation of alternatives, moral values and supported by external cognitive experience demand on academic integrity or in other words – preliminary and contextual-situational learning in interdisciplinary subject field.

Here it is necessary to make cognitive specialization in small profile groups under the guidance of educational tutor-curator, because of in modern culture of knowledge it is impossible to conduct scientific research without developed didactic and educational potential. Thus quality of learning outcomes today can be defined as acquisition of basic competencies (cognitive, social, emotional), which provide constant need in professionals within knowledge society [1]. But mastering certain competencies does not guarantee to student real competitiveness in the labor market, because it is structure and content of individual knowledge and intercultural communication skills (dichotomy «*knowledge-activity*») are basis of professional's competitiveness and demand as a specialist. However, learning based on complex competencies is unacceptable for large groups, as such competencies are difficult not only to master but also to assess them.

Therefore, we define the didactic aspects of foreign language for professional purposes teaching [2] as elements of inclusive educational space where interact and communicate within dialogue: students, foreign language teachers and subject teachers face-to-face or by means of informational technologies (see figure 1). The quality of language training of students can be assessed by comparing requirements of current European standards (CEFR) [3] with competencies defined in the educational programs of Ukrainian universities (see table 1).

Table 1.

Language proficiency levels (CEFR)		
#	Level	Description of learning aspects, skills and competences
1.	A0	Introductory-phonetic course (study of vocabulary, phonetics and basic grammar).
2.	A1 (Beginner)	Can understand and use familiar everyday expressions and very basic phrases aimed at the satisfaction of needs of a concrete type. Can introduce him/herself and others and can ask and answer questions about personal details such as where he/she lives, people he/she knows and things he/she has. Can interact in a simple way provided the other person talks slowly and clearly and is prepared to help.
2.	A2 (Elementary)	Can understand sentences and frequently used expressions related to areas of most immediate relevance (e.g. very basic personal and family information, shopping, local geography, employment). Can communicate in simple and routine tasks requiring a simple and direct exchange of information on familiar and routine matters. Can describe in simple terms aspects of his/her background, immediate environment and matters in areas of immediate need.
3.	B1 (Intermediate)	Can understand the main points of clear standard input on familiar matters regularly encountered in work, school, leisure, etc. Can deal with most situations likely to arise whilst travelling in an area where the language is spoken. Can produce simple connected text on topics which are familiar or of personal interest. Can describe experiences and events, dreams, hopes and ambitions and briefly give reasons and explanations for opinions

		and plans.
4.	B2 (Upper- Intermediate)	Can understand the main ideas of complex text on both concrete and abstract topics, including technical discussions in his/her field of specialisation. Can interact with a degree of fluency and spontaneity that makes regular interaction with native speakers quite possible without strain for either party. Can produce clear, detailed text on a wide range of subjects and explain a viewpoint on a topical issue giving the advantages and disadvantages of various options.
5.	C1 (Advanced)	Can understand a wide range of demanding, longer texts, and recognise implicit meaning. Can express him/herself fluently and spontaneously without much obvious searching for expressions. Can use language flexibly and effectively for social, academic and professional purposes. Can produce clear, well-structured, detailed text on complex subjects, showing a controlled use of organisational patterns, connectors and cohesive devices.
6.	C2 (Proficiency)	Can understand with ease virtually everything heard or read. Can summarise information from different spoken and written sources, reconstructing arguments and accounts in a coherent presentation. Can express him/herself spontaneously, very fluently and precisely, differentiating finer shades of meaning even in more complex situations.

Source: [3].

Following the traditions of historical predecessors, the National Agency for Quality Assurance in Education recommends to test the residual knowledge of university graduates, as well as their acquired competencies. However, this idea to measure the quality of curricula and process of mastering competencies (including higher level competencies) is quite far from reality, because today in many Ukrainian universities, according to results of research obtained by V. Bugrov and his colleagues [4], there is a lack of sustainable communication between scientific work and teaching, due to which real quality of education remains low, and the educational activity itself acquires character of imitation.

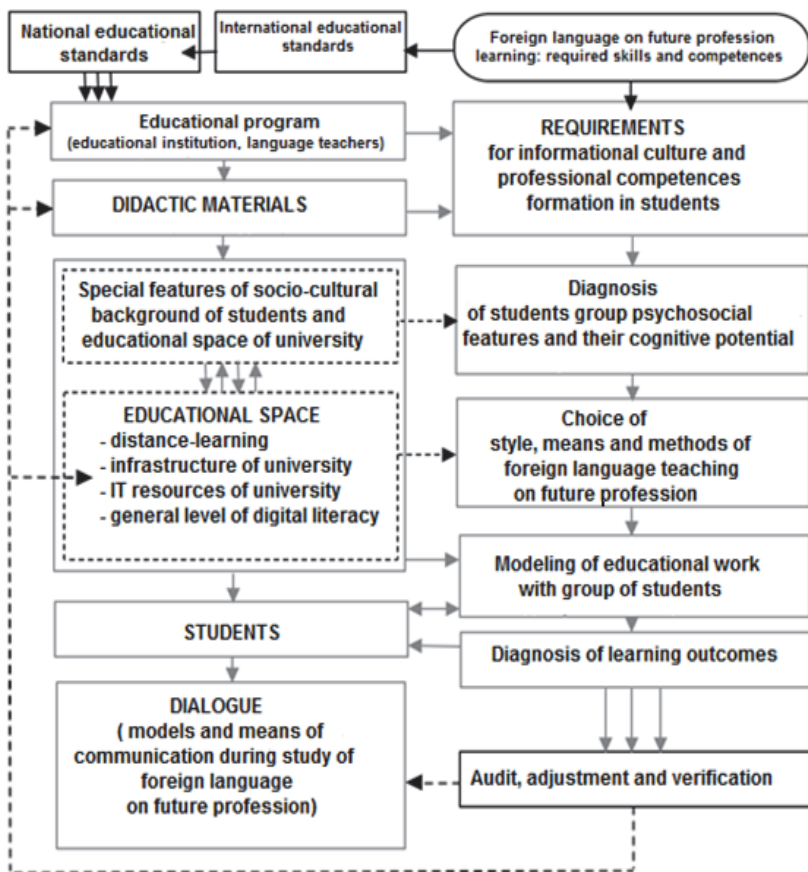

Figure 1. Mastering of foreign language on future profession.

Such situation is caused by lack of understanding of the relationship between needed time for learning, scope and quality of didactic material, need to master a certain level of higher education, as well as its psychological, cognitive, physical capabilities and level of inclusive educational space of a particular higher education institution (see figure 2). That is why educators should revise educational programs and take into consideration factors, methods and tools needed for quality assurance of language training.

Usually basis of obstacles in foreign language learning a is deviation of casual attribution or difficult situations when person is faced with the dilemma of making the right choice or life decisions in conditions of uncertainty and lack of information. In this case, person is characterized by attempts to join known facts with causes and consequences that lie outside the scope of his/her understanding.

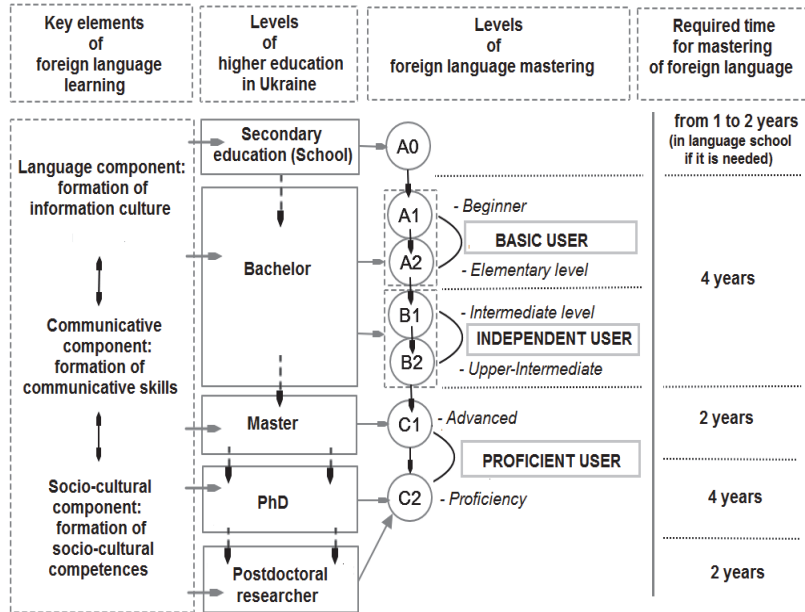

Figure 2. Language proficiency: learning terms and requirements.

Usually, foreign language communication on future profession creates a casual deficit for many students due to lack of information (lack of vocabulary, intercultural communication skills, knowledge, etc.) to establish causal links between phenomena those logical cognition is complicated by many factors of different nature. Some researchers focus attention on interactive aspects of teaching and learning (table 2).

Methods of teaching foreign languages are based on peculiarities of coding and perception of information. Usually a person

communicates with world through five types of communication: (1) sight – an important channel of perception of information; (2) kinesthetics – subject-static coding of information (alternative to vision); (3) hearing; (4) sensory-emotional and (5) cognitive-communicative types of information perception. [5, p. 289].

Table 2.

**Activities focused on foreign language teaching and learning
on future profession**

#	Category	Teacher's activity	Learner's activity
1	Aim	Learning a foreign language as way to master the specialty.	Mastering foreign language on future profession.
2	Content	At the first we need to define circle of disciplines on future profession. Compile a dictionary of key terms in professional field and basing on them create manuals, teaching and methodological materials, presentations.	Learn the vocabulary needed to master knowledge on specialty.
3	Outcomes	Develop skills to use interdisciplinary links in foreign language teaching.	Ability to use in teaching lexical and grammatical material.
4	Control	Assess the adequacy of pedagogical activities to the chosen goal.	Assessment of language training level on specialty.

Source: Completed by authors.

Assimilation of educational material depends on whether teacher and students are able to conduct dialogue without giving in taking into account individual characteristics of information perception within process of communication. Thus foreign language teacher can implement on practice methods of diagnosing the peculiarities of information perception by students, as well as methods of diagnosing psychological characteristics of student group for facilitation learning process [6, p. 21-55]. Methods of coding information and

peculiarities of information perception are defined by type of occupation and chosen specialty and properties of the cognitive system.

Students of humanitarian specialties among the most developed features demonstrate figurative thinking and linguistic form of information presentation, and that is why teacher's task here is to facilitate for students transfer of information from figurative perception to its logical-linguistic presentation. But even such conflict between presentation and perception educational material styles of can have positive consequences: development of new skills and acquisition of additional competencies in mediation.

Psychological and manipulative aspects of interaction between teacher and student group is originated from humanistic psychology, and is caused that today quality of language training of students directly depends on type, design and infrastructure of educational system (see table 3).

Table 3.

Types of educational systems in comparative perspective.

#	Category	Description of main features
1	Student-centric teaching	Learning process is aimed at self-improvement of personalities of learner and teacher [7, p. 40-43].
2	Meaningless learning	Today we have one typical model that is common for many of Ukrainian universities: only memorization and repeating of studied materials, where the concentration of efforts is focused on quality control of learning process, and its results (residual knowledge)).
3	Conscious learning	Partnership of teacher and student in learning process: they independently assess their knowledge (assessment of student, group, teacher). Students have rights to choose language of instruction for basic courses, as well as additional humanitarian disciplines that contribute to acquisition of foreign language communicative skills on future profession and skills of intercultural communication. [8, p. 3-4].

Source: [7,8].

Summarizing discussed above aspects of psychological, methodological and intercultural-communicative nature, which affects the process of learning a foreign language on future profession, we would like to underline that:

1) During the organization of the educational process, the teacher should choose optimal model of learning considering stage of student group development and individual characteristics communicative behavior and perception of information by students to choose the optimal methodology and format of classes.

2) Lectures and seminars should contribute in: creation of friendly atmosphere in student group, stimulate communication, reduce the psychological distance between members of learning process, formation of clear criteria for assessing academic performance.

3) Willing to achieve high results in language training (mastering of foreign language), teachers together with top-managers of university must to solve only two problems: how to create favorable conditions in higher educational institution for deeping trainings on fundamental knowledge and revise of existed approaches to scientific and pedagogical work, that are focused on assessment only quality of learning outcomes, instead of modernization and reimagining key elements of learning process in general.

4) Knowledge about psychological features of student academic group development as a team in the process of professional training helps for teachers to choose effective methods, tools and forms for planning and development innovative solutions on quality assurance management for teaching and learning (table 4).

Table 4.

Work with groups of students.

#	<i>Stage of development</i>	<i>Description of main features</i>
1	<i>Group – Adaptation</i> (preparatory faculty, 1st course or first	Organizational stage. Student group consists of people who have different life experiences and worldviews. University entrants are actively adapting to educational process, accepting the general requirements, norms and traditions of

	year of stay in Ukraine)	new socio-cultural environment. Within student group dominates formal structure, collective work is weak and only communication in pairs or microgroups (compatriots, dormitory neighbors, fellow believers, etc.) is productive. And on this stage for teacher it is very important to clearly and logically build the learning activity, also determine basic rules of communication and criteria for assessing achievements of students in mastering a foreign language on their specialty.
2	<i>Group - Communication</i> (2 nd course or second year of stay in Ukraine)	The group actively exchanges information, forms a common opinion, cooperates on acquisition of new knowledge on specialty. Through communication, value orientations and guidelines, likes and dislikes, as well as interest groups and struggle for leadership are formed. It is very important if on this stage teacher can involve student group in work on joint research projects and conduct seminars in form of debate club etc.
3	<i>Group – Identification</i> (3rd – 4th courses or third and fourth years of stay in Ukraine)	Each person among student group members forms a sense of independence in process of interpersonal communication on such levels as: emotionality (ability to empathize), value world-view (acceptance of norms, values, traditions) and behavior (patterns of social behavior and communication). This stage is the most fruitful in self-development of each group member and also participation in scientific-research work and improvement of language competencies relevant to professional field.
4	<i>Group-Team</i> (4th – 5th courses or fourth and fifth years of stay in Ukraine)	This stage is related with successful integration of student group members into cohesive team – self-regulating social organism, well adapted to joint and individual activities. Organization, cooperation and psychological compatibility of group are helpful for teacher and students in choose the best forms of teaching, learning and research activities, that contributes into successful completion of tasks and realization of

		individual creative potential of each person, as well as in successful overcoming of existing mental and cultural barriers related with mastering foreign language and obtaining communicative skills focused on future profession.
--	--	---

Source: [6, 9, 10].

5) The process of educational programs audit should take into account not only the specifics of socio-psychological development of students, but also individual and age aspects of higher education environment, that systematically stimulates the process of intellectual development and mastery of foreign language on professional level.

References

1. МОН України: офіційний сайт. URL: <https://mon.gov.ua/ua>. (Accessed: 11 February, 2020).

2. Language Policy documents. Intergovernmental Policy Forum: "The Common European Framework of Reference for languages (CEFR) and the development of language policies: challenges and responsibilities". Council of Europe, Strasbourg, 6-8 February 2007. URL: <https://rm.coe.int/16805c3896>. (Accessed: 11 February, 2021).

3. TRACKTEST. English language levels. URL: <https://tracktest.eu/english-levels-cefr/>. (Accessed: 10 February, 2021).

4. Mazurkiewicz, M. Quality Assurance in Higher Education Institutions in Ukraine through the prism of European Guidelines and Standards ESG 2015. URL: https://depot.ceon.pl/bitstream/handle/123456789/11264/publication_1p.pdf, (Accessed: 10 February, 2021).

5. Чистякова А.Б. Комунікативні потреби та навчання мові іноземних студентів у вишій. Методологія та практика лінгвістичної підготовки іноземних студентів: матеріали науково-практичної конференції. Випуск 5, 2011. С. 280-291.

6. Психологія студентської групи: на допомогу кураторам. Вип. 2. / Укладачі: Л. Яворовська, Т. Чугуй, М. Філон та інші. Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2009. 84 с.

7. Лінгвістика. Лінгвокультурологія: Міжкультурна й міжмовна комунікація і проблеми, питання, вирішення. Колективна монографія. / За загальною редакцією проф. О. Шепеля. Том 2, частина 2. Дніпро: Акцент ПП, 2018. 342 с.

8. Програма навчальної дисципліни «Міжкультурна комунікація в міжнародному бізнесі» для студентів усіх спеціальностей усіх форм

навчання / Укладачі: Т. Колбіна, О. Олексенко. ХНЕУ імені С. Кузнеця, 2016. 22 с.

9. Подолання мовних та комунікативних бар'єрів: освіта, наука, культура. Збірник наукових праць. / За заг. ред. А. Гудманяна, О. Ковтун. Київ: НАУ, 2017. 480 с.

10. Особистість у розвитку: психологічна теорія і практика. Монографія / За ред. С. Максименка, В. Зливкова, С. Кузікової. Суми: СумДПУ ім. А.С.Макаренка, 2015. 430 с.

5.2. ОГЛЯД ІНСТРУМЕНТАРІЮ ДЛЯ ДИСТАНЦІЙНОГО ВИКЛАДАННЯ ДИСЦИПЛІНИ «УКРАЇНСЬКА МОВА (ЗА ПРОФЕСІЙНИМ СПРЯМУВАННЯМ)»

Перехід до дистанційного формату навчання у зв'язку з карантинними обмеженнями для багатьох педагогів став викликом, що змусив опанувати нові форми й методи викладання. Відсутність чітких рекомендацій щодо тривалості занять, навичок роботи з гаджетами (а часом і самих гаджетів та стабільного з'єднання з мережею Інтернет), створювала психологічний дискомфорт, але водночас вихід із зони комфорту сприяв виникненню потреби набувати нові знання та вміння.

Нині з'являється велика кількість онлайн-тренінгів, майстер-класів, вебінарів, конференцій, мета яких – полегшити перехід до дистанційного навчання та окреслити можливості інтернет-ресурсів. Викладацька спільнота активно публікує результати своїх творчих пошуків у новому навчальному форматі. Так, І. Заліпська описує досвід дистанційного викладання курсу «Українська мова (за професійним спрямуванням)» студентам медичних спеціальностей [1]. Л. Штихно аналізує сучасний стан впровадження дистанційної освіти в Україні та за кордоном, розглядає перспективи дистанційної форми навчання для системи вищої освіти України в сучасних умовах [2]. Н. Лисенко та Л. Дорошина деталізують вимоги до особи викладача-філолога, який виконує функції тьютора при викладанні мовних дистанційних курсів [3]. М. Кадемія та В. Уманець розглядають

системи дистанційного навчання у ЗВО, форми, методи і технології його здійснення та відповідні моделі у віртуальному університеті як спосіб доступу до якісної освіти [4]. В. Коваленко проаналізувала оцінювальні підходи й визначила найефективніших шляхи оцінки якості знань студентів [5].

Метою дослідження є визначення потужностей системи онлайн-платформ для дистанційного навчання мовних дисциплін, зокрема української мови (за професійним спрямуванням).

У цій статті ми розглянемо зручні програми для створення комфортного онлайн-середовища, а також зможемо дослідити якісний інструментарій для навчання через інтернет. У таблиці 1 представлені інтернет-платформи, що забезпечують усі види навчальної діяльності.

Таблиця 1

- *Спілкування зі студентами*

Онлайн-інструментів для спілкування під час дистанційного навчання дуже багато (Telegram, WhatsApp, Zoom, Skype,

Moodle, Google Meet та інші), вибір за викладачем та студентами з урахуванням функціоналу та кількості зареєстрованих в тій чи іншій програмі.

- *Робота з ідеями*

Google Classroom дає можливість швидко й будь-коли створювати нові навчальні матеріали, а також перевіряти виконані студентами завдання. Усі матеріали (залежно від призначення) автоматично розподілено за теками, створеними раніше. Є можливість налагодити ефективний навчальний процес, створюючи оголошення, які можна відразу ж обговорити зі студентами.

Linoit – онлайн-сервіс для створення віртуальних дошок. За допомогою цього застосунку можна створювати, редагувати та зберігати інформацію, розміщувати завдання. При цьому працювати над проєктом можна колективно, об'єднавшись у групи. *Linoit* – це

- 1) онлайн-простір для групової роботи;
- 2) спільний простір для вивчення теми й виконання домашніх завдань;
- 3) місце для розміщення інформації та обговорення певної теми;
- 4) можливість проведення мозкового штурму.

Padlet –це онлайн-дошка, на якій можна прикріплювати тексти, зображення, відео чи фото, файли та покликання на зовнішні ресурси, є можливість створювати загальну «стіну» для групи та публікувати на ній додаткові навчальні матеріали чи домашні завдання тощо.

Застосунки *Linoit* та *Padlet* є дуже зручними під час вивчення тем «Мистецтво аргументації», «Презентація як різновид публічного мовлення», «Основи ораторської майстерності», «Укладання та виголошення фахової публічної промови», «Мистецтво професійної полеміки», «Наради, збори, засідання як форми колективного обговорення професійних проблем: підготовка та проведення», а також для роботи з документами під час вивчення модуля «Сучасні ділові папери професійної сфери».

- *Виконання тренувальних вправ та тестування*

LearningApps.org – дуже зручний, на нашу думку, онлайн-ресурс, який дозволяє створювати найрізноманітніші вправи, які

можна виконувати як під час практичних занять, так і вдома самостійно. За допомогою цього інструменту можна розробляти, створювати й зберігати різні інтерактивні завдання для закріплення знань в ігровій формі, що дозволяє підтримувати пізнавальний інтерес до дисципліни.

Виконання вправи полягає в інтерактивній роботі з об'єктами, розміщеними на екрані. Після виконання вправи студент повинен натиснути «Перевірити», після цього система перевірить відповіді й укаже на помилки. Далі можна ввести виправлення та знову перевірити відповідь.

Усі вправи поділено на категорії, які відповідають виду завдання, яке потрібно буде виконати студентам:

- 1) розподіл;
- 2) послідовність;
- 3) вибір;
- 4) заповнення пропусків;
- 5) вільна відповідь;
- 6) онлайн-ігри.

У кожній групі доступно кілька шаблонів вправ, опис та зразки яких можна попередньо переглядати перед тим, як створити власний навчальний ресурс. Викладач може на власний розсуд обрати форму завдання. Так, наприклад, для кращого засвоєння теоретичного матеріалу можна створити вправу на заповнення пропусків у тексті, а можна використати вікторину; завдання на редагування можна подати блоком «знайди пару» або використати блок «класифікації» (віднести подану конструкцію до нормативних чи ненормативних); щоб повправлятися у завданнях із класифікування (на зразок: розподіліть терміни на загальнонаукові, вузькоспеціальні, міжгалузеві; розподіліть терміни за способом творення; розподіліть види документів відповідно до їх призначення тощо) можна застосувати або блок «класифікація», створити пазл чи використати онлайн-гру «Парочки».

Цю онлайн-платформу доречно використовувати під час практичних занять, а також на ній можна розміщувати вправи, які студенти повинні виконати як домашнє завдання.

Для контролю знань студентів зручно, на нашу думку, працювати з платформою *Classstime*. За допомогою цієї онлайн-

платформи можна створити тести для швидкої та об'єктивної перевірки засвоєння студентами навчального матеріалу, відстежувати в реальному часі їхні відповіді, після закінчення тестування ознайомитися з аналітикою до кожного питання, преміум-версія дозволяє автоматизувати оцінювання результатів успішності, зберігати результати сесій в pdf-форматі або в форматі автоматично згенерованих Excel-таблиць та за потреби надсилати їх адресатам.

Щоб зменшити можливість несамостійної роботи окремих студентів, викладач може використати функцію перемішування тестових завдань і відповідей на них, налаштувати час, планувати проведення сесії та встановлювати обмеження в часі.

На платформі можна створити тести різних типів:

- 1) завдання з однією правильною відповіддю;
- 2) завдання з кількома правильними відповідями;
- 3) завдання на встановлення істинності/хибності якогось твердження;
- 4) завдання на встановлення відповідності;
- 5) завдання з відкритою відповіддю;
- 6) завдання з вибором у тексті.

Окрім цього, передбачено можливість у питання додати зображення, аудіо або YouTube-відео.

Kahoot! – це популярна платформа для навчання, а також для створення найрізноманітніших вікторин. Цей інструмент можна використовувати для перевірки виконання домашнього завдання, а також для перевірки засвоєння попереднього матеріалу. Основний режим Kahoot! – це створення найрізноманітніших вікторин та групових змагань. Є два режими: Challenge та Host live. Щоб проходити вікторину в режимі Challenge, студент повинен перейти за покликанням, яке йому надіслав викладач, а далі відповідати на створені викладачем запитання вікторини. Викладач може перевірити, хто і як працював, а також на платформі є можливість визначити часові межі для виконання завдання. Другий варіант використання цієї платформи – під час практичного заняття пограти групою в режимі реального часу. Дуже зручно за допомогою цього інструменту в ігровій формі виконувати вправи зі стилістики української мови. Так, викладач добирає

10–15 конструкцій за якимось критерієм (наприклад, конструкції з паронімами; речення, у яких є складні випадки координації підмета й присудка, узгодження числівників з іменниками; речення зі звертаннями; речення з активними та пасивними конструкціями, складні випадки наголошування, складні випадки слововживання; складні випадки вживання прийменників тощо), серед яких є правильні й неправильні. Запитання з’являються на екрані хосту, а студенти повинні визначити, чи відповідає конструкція нормам української мови, чи ні, й обирають кожен на своєму смартфоні відповідний варіант відповіді. Після проходження гри система оголошує переможців – тих, хто правильно й найшвидше відповів на запитання. На екрані з’являється п’єдестал та оплески, що створює позитивний настрій і студентам і викладачеві, а отже, – й загальне задоволення від вивчення дисципліни, що є надзвичайно важливим.

- *Візуалізація*

Сучасне навчання неможливо уявити без презентацій. Крім загальновідомого застосунку для створення та відтворення презентацій *Microsoft PowerPoint*, можна використовувати *Nearpod* – онлайн-платформу для створення презентацій, якими викладач може в будь-який момент поділитися зі студентами. Для цього достатньо просто надіслати код презентації. *Nearpod* не залежить від інших додатків і доступний з пристроїв на будь-якій платформі. Існують безкоштовна та платна версії. Остання надає багато переваг, але для створення презентацій із текстом та аудіо, а також для залучення до сесії 30 осіб, цілком достатньо й безкоштовної версії. Особливістю цієї платформи є те, що студенти можуть додавати до презентацій важливий та цікавий контент.

Є дуже багато онлайн-сервісів для створення інтелектуальних карт, серед яких можна обрати найбільш зручний саме для себе. Ми зупинилися на *MindMeister* – онлайн-ресурсі, який уможливорює швидке створення інформативних карт і схем. Сервіс має зрозумілий інтерфейс. За допомогою *MindMeister* можна якісно вдосконалити та урізноманітнити проведення лекційних занять, оскільки він дозволяє:

- 1) візуалізувати інформацію для полегшення її сприйняття;

2) удосконалювати вміння систематизувати інформацію, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки.

Так, під час лекційного заняття на тему «Спілкування у професійній діяльності» в режимі реального часу можна створити інтелектуальну карту, на якій показати функції, види і форми, етапи, закони та засоби спілкування. Так само схематично можна подати класифікацію документів, розглянути термінологію професійного мовлення.

Як допоміжні інструменти можна використовувати Loure, Word It Out та Canva.

Loure – ресурс для створення колажів із зображень. Реєстрація на сайті безкоштовна, а робота з ним не вимагає від користувача спеціальних знань та вмінь. За допомогою цього ресурсу можна створювати колажі (*Loure Collage*), листівки (*Loure Card*) та онлайн-ігри на уважність (*Loure Waldo*). Зображення можна групувати, утворюючи з них певну фігуру.

Одним з найпростіших і найзручніших у використанні сервісів для створення хмар слів є *Word It Out*. Ресурс безкоштовний, реєструватися на сайті не потрібно. За допомогою цього сервісу можна:

- 1) робити термінологічні добірки з теми;
- 2) візуалізувати приклади слів за певним правилом, слововияятки тощо;
- 3) наголошувати на ключових моментах із теми вивчення за допомогою використання яскравої графіки у вигляді хмар слів (можна створити, наприклад, хмару з сполучень слів з прийменниками (правильне вживання конструкцій на зразок *згідно з, відповідно до, порівняно, незважаючи на* тощо).

Крім того, використання різних кольорів, шрифтів та форм хмар, як відомо, допомагає швидше опанувати новий матеріал завдяки активізації зорової пам'яті.

Canva – простий та зручний онлайн-конструктор, за допомогою якого за лічені хвилини можна створити яскраву та переконливу інфографіку. Низка безкоштовних шаблонів та ілюстрацій дозволять створити інфографіку на будь-який смак та випадок. Особливо цікавими, як нам видається, є шаблони кольорових резюме, які допоможуть урізноманітнити створення формуляр-зразка під час вивчення цієї теми та спонукати студентів до

креативної роботи. Окрім цього, можна використовувати шаблони «Наукові документи», «Творчі презентації», «Плакати про виставку наукових робіт». Можна також послуговуватися й іншими додатковими можливостями сервісу:

1. Створення відео з презентацій.
2. Можливість озвучити презентації.
3. Прямі трансляції.
4. Можливість об'єднати студентів в групи.
5. Можливість завантажити роботи на будь-який пристрій.

Отже, дистанційне навчання розвивається надзвичайно швидкими темпами, як наслідок розвитку мережі Інтернет, зростання її інформаційних можливостей та вдосконалення комунікаційних засобів. Тому дуже актуальним і перспективним залишається необхідність ефективної організації дистанційного навчання, набуття нових навичок та вмінь у побудові власного онлайн-заняття.

Джерела та література

1. Заліська І. Дистанційне навчання дисципліни «Українська мова (за професійним спрямуванням)» студентів медичних спеціальностей. *Медична освіта*. 2020. № 2. С. 161–166. URL: <https://doi.org/10.11603/me.2414-5998.2020.2.11168>

2. Лисенко Н. О. Дистанційний курс «Українська мова (за професійним спрямуванням)»: Специфіка роботи тьютора-філолога. *Викладання мов у вищих навчальних закладах освіти на сучасному етапі. Міжпредметні зв'язки. Наукові дослідження. Досвід. Пошуки*. 2013. № 22. С. 165–172.

3. Штихно Л. В. Дистанційне навчання як перспективний напрям розвитку сучасної освіти. *Молодий вчений*. 2016. № 6. С. 489–493.

4. Кадемія М. & Уманець В. Дистанційне навчання у віртуальному університеті як спосіб доступу до якісної освіти. *Електронне наукове фахове видання «Відкрите освітнє е-середовище сучасного університету»*. 2016. № 2. С. 192–198. URL: <https://doi.org/10.28925/2414-0325.2016.2.dq.192-8>.

5. Коваленко В.О. Контроль якості знань студентів в умовах дистанційної освіти: зб. матеріалів Науково-методичної конференції з міжнародною участю «Актуальні питання підвищення якості навчального процесу», м. Івано-Франківськ, 18 вересня 2020 р. Івано-Франківськ: Івано-Франківський національний медичний університет, 2020. С. 126–127.

5.3. МНЕМОНІКА ЯК ІНСТРУМЕНТ ДЛЯ ВИВЧЕННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ

Учені підраховували, що обсяг пам'яті звичайної людини приблизно дорівнює 2,5 петабайт інформації. Більше 2,5 мільйона гігабайт – це приблизно 35,5 років безперервного запису відео у форматі Full HD. Але як не дивно, з таким потужним суперкомп'ютером в голові ми часто не можемо запам'ятати елементарні речі. Візьмемо, наприклад, англійську. «Affect» чи «effect»? «Complement» чи «compliment»? У яких випадках потрібно використовувати «than», а в яких – «then»? Як правильно писати слово: «neccessary», «necesary» або «necessary»? І таких прикладів сотні.

Спроби зазубрити правильний варіант не працюють – мозок «відштовхує» і продовжує «забувати» навіть після двадцятого повторення. Але варто лише раз запам'ятати неправильно і перевчити буде на порядок складніше. І тут допоможе мнемоніка – досить проста техніка, яка використовує властивість мозку створювати асоціативні зв'язки і за їх допомогою запам'ятовувати інформацію [1].

Як же за допомогою мнемоніки позбутися помилок при вивченні англійської мови? Як працює пам'ять і чому мнемоніка ефективна? Відповіді на поставлені запитання і є метою цього дослідження.

Пам'ять – це складний механізм, особливості якого досі досконально не вивчені. Але її патерни все ж відомі. Процес запам'ятовування інформації складається з трьох частин: сенсорна пам'ять, короткострокова пам'ять, довгострокова пам'ять [2].

Сенсорна пам'ять. Тривалість: від 0,5 до 2 секунд. Вона реагує на тільки що побачені або почуті образи. Можна прямо зараз провести експеримент: подивитися на будь-який предмет в кімнаті (наприклад, обкладинку будь-якої художньої книги) протягом 3-5 секунд, а потім закрийте очі. Ще приблизно секунду ви будете чітко і детально «бачити» образ предмета, а потім деталі просто зітруться. На перше враження від інформації теж впливає сенсорна пам'ять. Адже, якщо якісь нові

знання були отримані незвичайним або нестандартним шляхом, то мозок активніше створює нейронні зв'язки і зберігає їх в пам'яті. Наприклад, якщо повз вас на одноколісному велосипеді проїде клоун, схожий на Ейнштейна з табличкою $E = mc^2$, то мозок активно відреагує, активуючи процес запам'ятовування. Власне, це одна з причин, чому ми любимо все нове і незвичайне – тому що це любить мозок.

Короткострокова пам'ять. Її тривалість становить від декількох хвилин. Сюди потрапляє інформація, яку мозок вже обробив і інтерпретував. В середньому оперативна пам'ять людини може запам'ятати 7 ± 2 одиниці. Тобто, з випадкового набору слів звичайна людина запам'ятає від 5 до 9. Короткострокову пам'ять можна тренувати – в цілому людина може тримати до 15 одиниць даних, але більше без спеціальних технік не вийде. Короткострокова пам'ять обмежена. Якщо інформація не створює асоціативних зв'язків з даними, які вже є в мозку, то вона досить швидко стирається з короткострокової пам'яті, не потрапляючи в довгострокову. Саме так працює «забування». Шляхом заучування інформації ми перенавантажуюмо короткострокову пам'ять. Але розрізнені дані без будь-якої системи мозок вважає сміттям, тому через день-два ця інформація «стирається» – забувається. Власне, саме тому студенти після здачі іспиту забувають майже все, що зубрили напередодні. Але якщо мозок активно створює асоціативні зв'язки з інформацією, що надходить, то вона потрапляє в довгострокову пам'ять.

Довгострокова пам'ять. Від декількох днів до десятків років. Сюди потрапляє інформація, яка вже створила міцні асоціативні зв'язки в мозку. Мозок намагається класифікувати інформацію і впорядкувати її. У більшості випадків створюються спонтанні асоціативні зв'язки. Наприклад, ви знайомитеся з новою людиною. А вона раптом схожа на Надю Дорофєєву з «Время и стекло», та ще й звати її Надя. І все – асоціація є. Наступного разу, коли ви згадаєте про неї, мозок видасть: «Це та, що з «Время и стекло». Аналогічно запам'ятовується і просто цікава інформація, яка викликає емоції. Слова улюбленої пісні запам'ятовуються як ніби самі собою, для цього не доводиться прикладати взагалі ніяких зусиль [2].

Мнемотехніки допомагають людині акуратно обійти короткострокову пам'ять і відразу ж помістити інформацію в довгострокову. По суті ви допомагаєте своєму мозку створити стійкі і нетривіальні асоціативні зв'язки. Легальний «хак» мозку, якщо можна так висловитися. Більш того, це чи не єдиний адекватний спосіб перевчити неправильну інформацію. Мнемоніка виправляє помилки минулого.

За допомогою мнемоніки можна запам'ятовувати складні моменти при вивченні іноземних мов і навіть виправляти помилки. У всіх студентів буває, що вони неправильно вивчили написання слова або його використання. І якщо не виправити це відразу, то в довгострокову пам'ять відкладається неправильний варіант. В такому випадку перевчити вкрай складно, адже мозок продовжує звертатися до неправильної інформації, приймаючи її за істину. В результаті в довгостроковій пам'яті знаходяться дві версії, які суперечать одна одній, через що мозок часто «ловить помилку». Припустимо, студент неправильно вивчив написання слова «necessary». І пише в ньому подвійну «с», а не «s». Навіть, якщо він згодом вивчить правильно, то кожен раз, коли йому потрібно буде написати це слово, мозок буде «ловити помилку». Адже для нього обидва варіанти написання істинні. Мнемоніка дозволяє безболісно вирішити це протиріччя. І для цього потрібно згадати, наприклад, звичайну футболку: чим дивніша і незвичайніша асоціація, тим краще вона запам'ятовується. У футболки, зазвичай, один комір (collar) і два рукави (sleeve). Тобто, одна C і дві S. Тепер коли студенту потрібно буде написати слово «necessary», він згадає футболку і без проблем обере правильний варіант написання. Як механізм виправлення помилок у вивченні мови мнемоніка працює безвідмовно. Але з її допомогою можна також і вивчити складні моменти. Припустимо, студент ніяк не може запам'ятати вживання слів «than» і «then». Це дуже поширена проблема. Слова схожі, тому переплутати дуже легко. На допомогу приходить мнемоніка. ThAn – compArison (порівняння), ThEn – timE (час, те що буде потім). І все. Букви A є в парі слів «than-comparison», а букви E – в парі «then-time». Тобто, «than» використовується при порівнянні, а «then» – при позначенні часу. Одна маленька хитрість – і студент більше ніколи не помиляється в використанні цих слів. Якщо зовсім простою мовою, то ви допомагаєте мозку створити

асоціативний зв'язок. Міцний і, що важливіше, не випадковий. І далі ця асоціація буде працювати спливаючою підказкою щоразу, коли потрібно буде згадати, як правильно використовувати фразу або слово. Але все «гарне вміру» і мнемоніка також, а, отже, з її допомогою краще вивчати лише складні аспекти мови і виправляти помилки з уже неправильно завченими словами або фразами. Так, відомо, що дехто успішно вивчає лексику і граматику іноземної мови за допомогою мнемоніки. «I» before «e» except after «c» – but only when it sounds like «bee»! Написання слів з літерами «i» та «e», що йдуть підряд – відома проблема. Всі слова не вивчиш, але це найпростіше правило допоможе уникнути помилок. «I» перед «e», за винятком після «c», але тільки якщо звучить як «bee». Англійською звучить приємніше, тому вивчити буде простіше. Якщо в слові є буквосполучення «ie» і воно звучить як в слові «bee», то його потрібно писати саме як «ie». Наприклад, «achieve», «believe», «piece», «fierce». Після букви «c» пишеться «ei». «Ceiling», «receipt», «conceive». А якщо звуку «i:» немає, тоді все навпаки. Після «c» – «ie», а після інших букв – «ei»: «science», «efficient», «foreign», «beige» [3].

Affect is action, effect is result Ці два слова плутають не менше, ніж than – then. Але розібратися допоможе абсолютно та ж мнемоніка. Affect – Action, Effect – rEsult У парі «affect-action» є буква А, а в парі «effect- result» – буква Е. Є ще один цікавий спосіб запам'ятати. За допомогою слова «RAVEN». В буквах цього слова (крім першої) кодується повідомлення: «Affect – verb, effect – noun» (Affect – дієслово, effect – іменник). І дійсно «affect» – це «впливати», а «effect» – «результат».

It's truly hot in July. Часто студенти намагаються написати слово «truly» через «e» – «truely». Але при цьому все без проблем запам'ятовують, як пишеться «липень» – «July». Це просте речення дозволяє зв'язати одне слово з іншим і запам'ятати, що в «truly» немає літери «e», навіть якщо у «true» вона є.

Mr Lee lost an e in an argument Та ж ситуація з «argument». Багато запам'ятовують, що в слові «argue» є буква «e», тому намагаються її «прилаштувати». А ця проста фраза допомагає запам'ятати, що в «argument» букви «e» немає.

Lose lost an O. Дуже поширена помилка. У слові «lose» багато хто чує звук [u:] і за аналогією з «look» пишуть його з

подвоєною «о» – «loose». Фраза «Lose» втратило букву О» хоч і не римована, але все одно допомагає запам'ятати правильне написання. Тому що «Lose» – це «втратити».

Ice is cold. Просте пропозицію, щоб розібратися зі словами, у яких в кінці «-ice» і «-ise». Наприклад, «practice» і «practise», «advice» і «advise». «Ice» тут – іменник, «is» – дієслово. Тому в іменників потрібно писати в кінці «-ice», а в дієсловах – «-ise». Якщо «рада», то «advice», а якщо «радити» – то «advise» [3].

Gray vs. Grey. В британському та американському варіанті мови деякі слова пишуться по – різному. Наприклад, слово «сірий». У Британії воно «grey», а в США – «gray». Запам'ятати це – дуже просто: GrAy – America, GrEy – England 2 секунди – і помилок з легкістю можна уникнути.

Подібних прикладів мнемоніки існує величезна кількість. І якщо щось не вдається вивчити стандартним способом, завжди можна використовувати вже готові варіанти або придумати свій власний. Так можна виправити будь-які помилки при вивченні англійської і спростити складні моменти, але відмінний результат при вивченні іноземної мови дадуть зацікавленість та індивідуальний підхід.

Джерела та література:

1. Дорогою Цицерона та Шерлока: запам'ятати все URL: <https://studway.com.ua/mnemonic/> (дата звернення: 17.02.2021)
2. Беляєва О. М. Ефективні мнемонічні прийоми навчання іношомовної лексики URL: http://elib.umsa.edu.ua/jspui/bitstream/umsa/2539/4/Efektivni_mnemonicni_priyomy.pdf (дата звернення: 17.02.2021)
3. Бараненкова Н. А, Светенок Л. К. Мнемонічні прийоми навчання іноземної мови у вищих навчальних закладах URL: 23-1457766oaji.net/articles/2016/29392.pdf (дата звернення: 17.02.2021)

5.4. FORMATION OF FOREIGN LANGUAGE COMMUNICATIVE COMPETENCE OF STUDENTS OF NON-PHILOLOGICAL SPECIALTIES WITH THE HELP OF MINDMAPPING

Modern higher education requires constant dynamic changes and adaptation to the latest learning technologies. The formation of foreign language speech competence includes the involvement of modern information and communication technologies in the organization of the educational process of higher education.

Foreign language competence is the basis for the formation of all communicative competence, and the insufficient level of its formation leads to complications direct communication (listening, speaking) and indirect (writing, reading) [1].

Problems of formation of foreign language communicative competence were studied by foreign and domestic scientists. Among them M. Canale [2], D. Hymes [3], R. Milrud, A. Petrova, N. Tayursky and others. Researchers highlight the need for the formation of foreign language communicative competence in teaching a foreign language to students of non-philological specialties of higher education. They also point to the versatility and multifaceted nature of this concept.

The formation of foreign language competence involves the possession of language units (phonetic, lexical, grammatical) in accordance with the topics, situations and areas of communication, as well as the skills of operating these units for communicative purposes.

The purpose of the research is analyzing the ways of formation of foreign language communicative competence by means of mindmap technology.

The study of a foreign language by students of non-philological specialties is accompanied by memorization of a large number of lexical units and grammatical structures. One of the effective methods of memorizing the lexical and grammatical material of a foreign language is the using of mindmapping technology (associative card technology). This is a convenient technique for structuring information in a visual form using special software.

The mind map method involves the systematization of material on a special topic and its visual presentation using multimedia

techniques. It is widely used in the system of Western European higher education. The formation of a map of thoughts is a creative work based on associative thinking, which promotes the activation of previously acquired knowledge before learning new material and helps to expand the scope of a particular topic. Students can build logical connections, gradually supplementing the intelligence map [4]. Such maps are useful precisely because they can be expanded by staying within one theme. This is a simple and effective way to write down as many lexical combinations as possible with the same word or with words related to the same topic. Visualization complements the teacher's lecture and promotes thorough learning.

For the appropriate use of technology in the educational process it is necessary to consider the rules of construction of associative maps in foreign language teaching of non-philological specialties. Among them we have identified:

- The central image (symbolizing the main idea) is depicted in the center of the sheet, the sheet of paper is placed horizontally.

- From the central image depart the branches of the first level, which are depicted in different colors. Words associated with key concepts are written on them. They reveal the central idea of the topic. We write words legibly in capital letters, we write important ideas in a large font.

- From the branches of the first level depart the branches of the 2nd level, revealing the ideas on the branches of the 1st level. For each branch we write a keyword or phrase, leaving the opportunity to add details [5].

- If possible, use the maximum number of colors to build a map.

- Wherever possible, add pictures, symbols, and other graphics that are associated with keywords.

- If necessary, draw arrows connecting different concepts on different branches (Fig.1).

Creating your own mental maps is an opportunity for future professionals to identify their gaps in knowledge of the subject, learn to work independently with information materials, develop personal qualities, spatial and figurative thinking, confidence in their abilities and creative abilities.

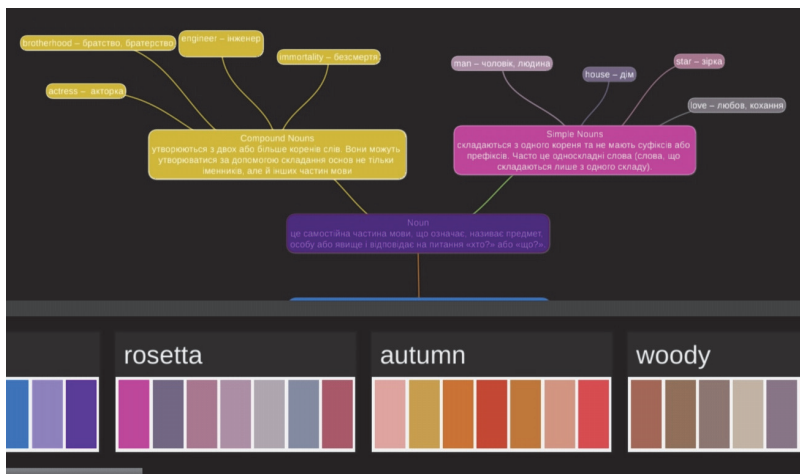

Fig.1 An example of the use of intelligence cards when studying the noun

The using of intelligence cards in foreign language classes in the higher education system allows:

- Create motivation to master a foreign language as a means of communication.
- To organize individual, group and collective activity of students of non-philological specialties of the university.
- Implement a differentiated approach to teaching a foreign language in higher education.
- Organize project activities of students. The intelligence map can be used to present the results of project activities in a foreign language for the formation of foreign language speech competence [6].
- Acquisition of skills in the use of specialized dictionaries, reference books in order to master new language tools, increase the amount of knowledge of profile-oriented nature, special terminology for their using in further professional activities.

The evaluation of mind maps is based on compliance with the rules of drawing up mental maps; correct spelling of English words and expressions; correspondence of the used words, drawings, tasks on a subject, a problem; availability of original ideas, design solutions; manifestations of creative activity of students, their individuality [7].

Mind map technology allows to attract information and communication visual resources, which contributes to the systematization of acquired knowledge and formation of foreign language competence. The most common electronic resources and mobile applications that allow you to create smart maps in a foreign language for non-philological specialties are <https://www.mindmup.com>, <https://miro.com/mind-map>, <https://coggle.it>, <https://www.xmind.net>, <https://www.mindmeister.com> etc.

Coggle is a free online application that supports collaboration on projects. In this program you can develop convenient beautiful mental maps. The program's interface is simple, but at the same time has many features that make the process of creating an intelligence map incredibly simple. The program supports the using of images, individual color schemes and the ability to view the history of the document. Saving the change history allows you to revert to previous versions of the created map if you have reached a dead end in the current version. Mind-maps created in Coggle can be exported in PNG or PDF format (Fig.2).

Fig.2 Screen of the promo video of the program Coggle

XMind is a popular cross-platform mental mapping program running on Windows / Mac / Linux platforms (Fig.3). The program has several versions: free with reduced capabilities and paid with advanced functionality. One of the main advantages of the program is its support and compatibility with Microsoft Office. And a nice addition is the ability of the program to work with Gantt charts.

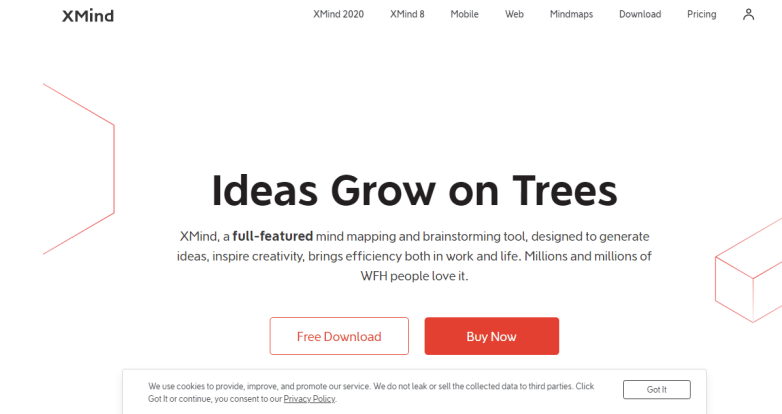

Fig. 3 Screen of the home page of the software environment XMind

Freemind is an open free application that runs on any platform that supports Java. In general, the program has all the necessary set of functions to create quality mind maps. The only downside of the program is outdated design of intelligence cards (Fig.4).

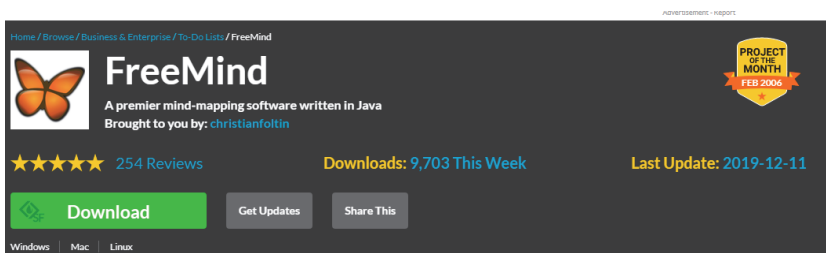

Fig.4 Screen of program Freemind

MindMeister is a paid online application for compiling intelligence maps. Provides several subscription fee options, and also provides the opportunity to use the program for free.

On a free basis you can build 3 mind-cards with limited export capabilities. The application has a user-friendly interface and all the necessary set of functions, which allows you to understand all the simplicity and convenience of intelligence card technology. The disadvantage of the program is the possibility of full use only with

regular payment, so it is more suitable for those who use mind maps regularly (Fig 4).

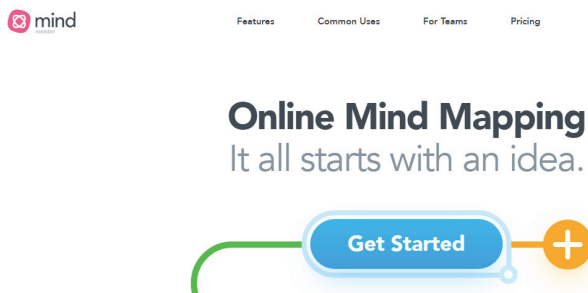

Fig.5 The home page of the software MindMeister

The modern content of higher education is determined by the basic requirements for the future specialist in the form of competencies. One of the key and universal for students of non-philological specialties of higher education is communicative competence, the formation of which requires knowledge of foreign languages. With the growth of international cooperation in all areas, including agriculture, the formation of foreign language communicative competence is one of the necessary conditions for the competitiveness of the specialist.

The application of this technology in teaching foreign languages to students of non-philological specialties gives huge positive results, as higher education students learn to choose the main components of the topic, structure and memorize key information, reproduce it in further communicative activities. Mindmapping technology helps to develop creative and critical thinking, memory and attention of students, as well as make the learning process more interesting. These factors contribute to the formation of a specialist in further professional activity.

References

1. Омельченко Т. Посаднання дистанційних і традиційних форм навчання в організації навчального процесу. Іноземні мови в дистанційному навчанні: матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф, 2007. С. 88–91.

2. Canale Michael. *Theoretical Bases of Communicative Approaches to Second Language Teaching and Testing*, 1980. .47p.

3. Dell Hymes and the Ethnography of Communication. URL: https://www.researchgate.net/publication/41373609_Dell_Hymes_and_the_Ethnography_of_Communication [accessed 16.02.2021].

4. Ломакіна Г. Про вимоги до результатів навчання з іноземної мови в сучасному інформаційному суспільстві. URL: <http://www.moluch.ru/archive/59/8413/> (дата звернення 12.02.2021).

5. Корольова О. Застосування Інтелект-карт в навчанні іноземної мови. URL: http://pglu.ru/upload/iblock/da9/uch_2010_iii_00031.pdf (дата звернення: 11.01.2021).

6. Колесник В. Ментальні карти. URL: <http://kolesnik.ru/2005/mindmapping/> (дата звернення: 13.02.2021).

7. Матвієнко Л., Хоменко Л. Застосування краудсорсингу під час викладання філологічних дисциплін у системі вищої освіти. Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології : науковий журнал / МОН України, Сумський державний педагогічний ун-т ім. А. С. Макаренка ; [редкол.: А. А. Сбруєва, М. А. Бойченко, О. А. Біда та ін.]. – Суми : СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2020. – № 5–6 (99–100). – С. 117–126. – DOI: 10.24139/2312-5993/2020.05-06/117-126.

5.5. ОСОБЛИВОСТІ НАВЧАННЯ У СПІВРОБІТНИЦТВІ НА ЗАНЯТТЯХ З ІНОЗЕМНОЇ МОВИ ЗА ПРОФЕСІЙНИМ СПРЯМУВАННЯМ У ЗВО

Як показує практика, одним із найбільших викликів сьогодення є об'єднання зусиль не тільки для вирішення нагальних проблем, але й для подальшого розвитку світового співтовариства. З огляду на це, одним із ключових складників професійної культури фахівця будь-якого профілю є вміння і навички командної роботи, здатність розуміти один одного у процесі спільної діяльності, готовність до партнерської взаємодії. Саме тому перед закладами вищої освіти постає завдання розробити і впровадити у навчальний процес технології, які будуть сприяти формуванню у майбутніх фахівців відповідних умінь і навичок.

Теоретичне обґрунтування навчання у групах у процесі організації спільної діяльності знаходимо у працях таких науковців, як Ш. О. Амонашвілі, Е. Аронсон, Н. Д. Гальскова, Д. Джонсон, І. О. Зимня, Г. О. Китайгородська, Х. Лійметс, Е. Макаро, Є. І. Пассов, Є. С. Полат, А. В. Петровський, В. О. Сухомлинський, А. В. Хуторський). Проблема формування умінь і навичок взаємодії досліджується у контексті професійної підготовки майбутніх педагогів (Ю. О. Волинець, Т. М. Пушкар, Н. В. Стаднік, О. О. Яструб), фахівців соціономічної сфери (О. О. Панькевич), фахівців аграрної сфери (В. В. Молоченко). Дослідники вивчають проблеми співробітництва викладача і студентів (Ю. І. Дробязко), співпраці в студентських групах (О. М. Тур), розглядають навчання у співпраці у контексті особистісно-орієнтованого підходу (Л. В. Гурєєва, Н. А. Козьміна), як засіб активізації пізнавальної діяльності (Г. В. Пристай), як ефективну педагогічну технологію у викладанні англійської мови як другої іноземної (Л. М. Пінчук).

Мета дослідження – проаналізувати особливості навчання у співробітництві на заняттях з іноземної мови за професійним спрямуванням та описати ефективні методи та прийоми формування умінь і навичок партнерської взаємодії у здобувачів вищої освіти.

На сьогодні навчання у співробітництві (*cooperative learning*, *collaborative learning*), а також такі варіації цієї технології як навчання в команді (*team learning*) та «вчимося разом» (*learning together*) широко застосовуються у навчанні іноземної мови для створення активного навчального середовища, підвищення мотивації студентів та посилення комунікативної спрямованості. Основна ідея навчання у співробітництві полягає у такій організації навчального процесу, коли здобувачі вищої освіти розвивають загальні та фахові компетенції у процесі взаємодії і співпраці, виконуючи певні завдання у групах. Завдяки цьому студенти стають активними учасниками навчального процесу, не тільки вчать самі, але й навчають інших. Результат роботи групи залежить не від індивідуальних зусиль кожного учасника, а, в першу чергу, від умінь розподіляти обов'язки, домовлятися, спілкуватися, враховувати сильні і слабкі сторони кожного члена команди, об'єднувати зусилля задля досягнення спільної мети.

Навчання у співробітництві спрямоване на формування у здобувачів вищої освіти умінь і навичок партнерської взаємодії, які, на нашу думку, є важливим складником професійної компетентності фахівця будь-якого профілю. За визначенням В. В. Молоченко, партнерська взаємодія – це «форма безпосереднього взаємовпливу автономних, рівноправних суб'єктів, що характеризується добровільністю, взаємною довірою, відповідальністю та спрямована на досягнення спільного результату» [1, с. 32]. Основними характеристиками партнерства як ділової взаємодії є: добровільна основа, взаємне визнання інтересів, взаємовідповідальність сторін, взаємозалежність, взаємоконтроль, паритетність на всіх стадіях відносин, чітке визначення і розподіл обов'язків, спільна діяльність, пошук і знаходження компромісу за умов вирішення суперечливих питань, толерантність [1, с. 31]. Вважаємо, що ці характеристики стосуються також і партнерської взаємодії у навчальному процесі, отже, повинні враховуватися викладачем для організації навчання у співробітництві на заняттях з іноземної мови за професійним спрямуванням.

Навчання у співробітництві – це технологія, яка як найкраще відповідає діяльнісно-орієнтованому підходу до навчання іноземної мови. Зокрема, у Загальноєвропейських рекомендаціях з мовної освіти зазначено, що користувачі мови є «соціальними агентами», тобто членами суспільства, які «мають виконувати певні завдання (що необов'язково пов'язані з мовленням) у певних умовах, специфічному оточенні та в окремій сфері діяльності. В той час як мовленнєві завдання виконуються в межах видів мовленнєвої діяльності, останні є складовою частиною ширшого соціального контексту, і лише він здатен надати їм повноцінного значення»[2, с. 9].

Навчання у співробітництві можна ефективно застосовувати саме на заняттях з іноземної мови за професійним спрямуванням. Ця технологія дає можливість успішно поєднати комунікативну і професійну спрямованість у навчанні. Зокрема, ми можемо залучити студентів до виконання завдань, пов'язаних з їхньою майбутньою професійною діяльністю. У процесі виконання таких завдань їм доводиться взаємодіяти і спілкуватися іноземною мовою, застосовуючи знання з фаху та

уміння і навички іншомовної комунікації. Таким чином ми надаємо студентам можливість відчутти себе соціальними агентами, представниками обраної професії, що, в свою чергу, сприяє формуванню позитивної мотивації, яка також є важливим чинником успішної професійної підготовки.

Основні ідеї навчання у співробітництві реалізуються на заняттях з іноземної мови за професійним спрямуванням завдяки таким методам і прийомам як моделювання комунікативних ситуацій, мозковий штурм, інтерактивні методи (метод кластера, метод пазла), проєктна робота, ділові ігри тощо.

Одним із найбільш розповсюджених методів навчання у співробітництві, що застосовуються на заняттях з іноземної мови, є моделювання комунікативних ситуацій. За визначенням Є. І. Пасова «ситуація – це універсальна форма функціонування процесу спілкування, яка існує як інтегративна динамічна система соціально-статусних, рольових, діяльнісних і моральних взаємовідносин суб'єктів спілкування і яка відображається в їхній свідомості та виникає на основі взаємодії ситуативних позицій учасників спілкування» [3, с. 57]. Таке тлумачення комунікативної ситуації відповідає основним принципам навчання у співробітництві, адже у процесі моделювання комунікативних ситуацій студенти вступають у певні відносини та розвивають уміння і навички партнерської взаємодії.

Для підвищення ефективності методу пропонуємо використовувати такий алгоритм роботи щодо моделювання комунікативних ситуацій: 1) підготовчий етап – сформулювати у студентів позитивну мотивацію, викликати інтерес до спілкування, чітко описати тему, мету, ролі та очікуваний результат взаємодії; сюди також відносимо активізацію лексичного, граматичного та іншого навчального матеріалу, необхідного для іншомовного спілкування у межах заданої теми, розподіл на пари чи невеликі групи, розподіл ролей в групі; 2) етап моделювання ситуацій студентами – обговорення теми в парах чи групах, власне взаємодія і досягнення певного результату; 3) оцінювально-рефлексивний етап – обговорення результатів моделювання ситуацій, аналіз досягнень та робота над помилками; на цьому етапі рекомендуємо викладачу не просто оцінити результат роботи

групи чи кожного учасника, але й залучити студентів до самооцінювання (чого я навчився в цій ситуації, що було легко чи складно, що сподобалося, а що ні тощо).

На нашу думку, дуже важливо приділити достатню кількість часу саме підготовчому етапу, адже результативність моделювання комунікативних ситуацій залежить від рівня сформованості у студентів позитивної мотивації щодо іншомовного спілкування та усвідомлення того, що, як і навіщо обговорювати в парах чи групах. Як показує наш досвід, однією з найбільш цікавих тем для моделювання комунікативних ситуацій на заняттях з іноземної мови за професійним спрямуванням в аграрних ЗВО є проходження практики закордоном та робота у фермерських господарствах. Приклади таких комунікативних ситуацій наведено у нашому дисертаційному дослідженні «Підготовка студентів аграрних спеціальностей до професійного спілкування в іншомовному середовищі» [4, с. 116 – 118].

Вивчення іноземної мови у ЗВО передбачає роботу з професійно орієнтованими текстами, які місять значну кількість фахової лексики відповідно до спеціальності здобувачів вищої освіти. Найчастіше на заняттях з іноземної мови використовують такі прийоми роботи з текстами, як читання і переклад, відповіді на запитання, виконання післятекстових вправ, наприклад, визначити, чи є твердження правильним чи неправильним тощо. Ці прийоми також можна розглядати як навчання у співробітництві за умови, якщо студенти виконують такі завдання в парах або групах. Однак, вважаємо, що заняття з іноземної мови за професійним спрямування можна організувати більш ефективно. З цією метою пропонуємо застосовувати такі прийоми навчання у співробітництві у процесі роботи з текстами:

- 1) Розділити текст на кілька частин в залежності від кількості учасників групи. Кожен учасник спочатку індивідуально опрацьовує зміст своєї частини тексту, а потім починається етап групової взаємодії, коли кожен переказує всім іншим учасникам свою частину, задає питання для перевірки правильності розуміння або ж відповідає на питання інших учасників для уточнення певних деталей.

2) Скласти словник фахової лексики до певного тексту. Кожен спочатку опрацьовує свою частину тексту, виписує слова, потім групове обговорення для визначення того, які саме слова зі списку кожного учасника включити до спільно укладеного словника.

3) Кожній групі пропонується самостійно знайти текст у межах певної тематики та поділити його на кілька частин, потім групи міняються текстами у вигляді окремих частин і отримують завдання скомпонувати текст.

4) Кожна група отримує або самостійно знаходить текст у межах певної тематики. Завдання – скласти певну кількість питань до тексту. Потім групи міняються текстами, читають їх та готують відповіді на питання учасників іншої групи.

Можна також запропонувати групам знайти неправильну інформацію в тексті, доповнити текст додатковою інформацією, придумати назву тексту або кожного абзацу, представити інформацію з тексту у вигляді аудіо чи відео файлу, або ж посту в соціальних мережах. Як показує практика, такі завдання набагато ефективніше стимулюють пізнавальну активність студентів, ніж традиційні прийоми, такі як читання і переклад текстів. Більш того, у процесі виконання таких завдань студенти не тільки взаємодіють, але й включаються до спільної творчості, розвивають уміння критично мислити, застосовувати нестандартні підходи, знаходити креативні рішення.

Підсумовуючи вищезазначене, можна зробити висновок про те, що навчання у співробітництві сприяє формуванню у студентів умінь і навичок партнерської взаємодії та може ефективно використовуватися на заняттях з іноземної мови за професійним спрямуванням для підвищення якості іншомовної підготовки майбутніх фахівців. Перспективи подальших досліджень вбачаємо у розробці навчально-методичного забезпечення, зокрема спецкурсу з підготовки студентів до професійного іншомовного спілкування, для успішного впровадження технології навчання іноземної мови у співробітництві в освітній процес ЗВО.

Джерела та література

1. Молоченко В.В. *Формування у майбутніх фахівців аграрної сфери готовності до партнерської взаємодії у професійній діяльності: дис. ... канд. пед. н.: 13.00.04 / Нац. б-ка України ім. В.І. Вернадського. Вінниця, 2017.*
2. *Common European Framework of Reference for Languages: learning, teaching, assessment. Cambridge: Cambridge University Press, 2001. 260 p.*
3. Пассов Е.И. *Основы коммуникативной методики обучения иноязычному общению. М.: Русский язык, 1989. 276 с.*
4. Ніколаєнко Ю.О. *Підготовка студентів аграрних спеціальностей до професійного спілкування в ініомовному середовищі: : дис. ... канд. пед. н.: 13.00.04 / Нац. б-ка України ім. В.І. Вернадського. Полтава, 2009.*

5.6. ПРОБЛЕМНО-СИТУАТИВНІ ЗАВДАННЯ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ МОВНОКОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТУДЕНТІВ НЕФІЛОЛОГІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ ТА ІНОЗЕМНИХ СТУДЕНТІВ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Нині відбулися значні зрушення в галузі вищої освіти, передусім у плані концептуальному, парадигмальному: переорієнтування на запити студента, формування конкурентоздатного фахівця на ринку праці, здатного не стільки одержувати готові знання, скільки здобувати їх під керівництвом викладача, шляхом самонавчання та саморозвитку. Змінилися і функції науково-педагогічного працівника: від однофункціональної – традиційної ролі активного транслятора знань до багатоаспектних функцій – наставника, тренера, тьютора, ментора, коуча, фасилітатора, менеджера, дослідника [1, с. 147–148], що й обумовлює необхідність застосування викладачем інноваційних технологій викладання в контексті компетентнісної парадигми вищої освіти.

Стандарти вищої освіти для першого (бакалаврського) рівня вищої освіти переважно орієнтують академічну спільноту на

формування у здобувачів вищої освіти, зокрема й іноземних, такої загальної компетентності, як здатність усно і письмово спілкуватися державною мовою. Таку компетентність забезпечує освітній компонент «Українська мова (за професійним спрямуванням)». Чимало закладів вищої освіти, які здійснюють підготовку іноземних студентів (інофонів) на нефілологічних факультетах, пропонують опанування курсу «Українська мова як іноземна» та інших мовних дисциплін.

Одним із завдань вивчення названих вище дисциплін є формування мовнокомунікативної компетентності, тобто оволодіння уміньми та навичками доречного послуговування мовними засобами в різноманітних мовнокомунікативних ситуаціях. Окрім того, розвиток і формування комунікативної компетентності є актуальним аспектом і в контексті набуття випускниками закладу вищої освіти універсальних компетентностей – *soft skills*.

Мета дослідження – проаналізувати дидактичні можливості проблемно-ситуативних завдань як ефективного засобу формування мовнокомунікативної компетентності студентів нефілологічних спеціальностей (носіїв української мови) та іноземних студентів (інофонів) закладів вищої освіти; обґрунтувати педагогічні умови застосування проблемно-ситуативних завдань у різних студентських аудиторіях.

У науковій літературі сформувався однастайний погляд на мовнокомунікативну компетентність як явище інтегральне [2, с. 11; 3, с. 13; 4, с. 67–68; 5, с. 52–53], проте дискусійним залишається питання про складники мовнокомунікативної компетентності, до яких зараховують лінгвістичний, предметний, прагматичний, технологічний компоненти (К. Климова, Л. Овсієнко, М. Пентилук, О. Тур); толерантність, комунікативність, упевненість в собі, адаптивність, самовладання, тактовність, цілеспрямованість, організаторські здібності, відповідальність тощо (Н. Синягіна); лінгвальний (мовний), соціолінгвальний та прагматичний (Л. Струганець); лінгвістичний, соціолінгвістичний і прагматичний (О. Гридчук) тощо. У цьому дослідженні дотримуємося розуміння мовнокомунікативної компетентності як трикомпонентної структури: *лінгвістична компетентність* – здатність уміло й

доречно, відповідно до норм літературної мови послуговуватися мовними одиницями різного рівня для продукування висловлювання; *соціолінгвістична компетентність* – здатність продукувати мовлення в конкретному соціолінгвістичному контексті (ураховуючи правила ввічливості, сферу спілкування, місце, соціальні ролі комунікантів, їхні ціннісні орієнтації), *прагматична компетентність* – здатність використання мовних і паралінгвістичних засобів, адекватних ситуації спілкування, для реалізації комунікативної мети, впливу на учасників комунікації.

Одним із засобів забезпечення здатності носія української мови/інофона до ефективного застосування мовних і паралінгвістичних засобів у різноманітних мовнокомунікативних ситуаціях є проблемно-ситуативні завдання – навчально-мовленнєва діяльність суб'єкта навчання в умовах часткової невизначеності, яка мотивує до продукування висловлювань, наближених до реально існуючих [6; 7; 8]. Таке завдання передбачає розгляд реальної або змодельованої викладачем умовної проблемно-комунікативної ситуації, яка є стимулом до цілеспрямованої інтелектуальної роботи над її вирішенням. Ситуація спілкування дає змогу надати мовному матеріалу цілком комунікативної спрямованості й мотивувати мовця до пошуку найбільш ефективних способів досягнення комунікативного результату.

Залежно від навчальної мети викладач може варіювати тип проблемно-ситуативного завдання, умови його презентації, а також форму кінцевого продукту спілкування, проте структура проблемно-ситуативного завдання, як правило, є типовою:

1. Опис умов, за яких відбувається спілкування: сутність проблемно-комунікативної ситуації; учасники комунікації, характеристика їхніх взаємин; обставини комунікації.

2. Мовленнєвий стимул до мовнокомунікативної діяльності суб'єктів навчання.

Наприклад: *уявити ситуації, які виникли під час дискусії: 1) співрозмовники вас перебивають; 2) співрозмовники вас не слухають, ігнорують ваш виступ; 3) співрозмовники вас провокують.* Це перший компонент проблемно-ситуативного завдання, який містить докладний опис умов спілкування і

проблем, які варто вирішити студентам. Другий компонент завдання – *запропонувати шляхи виходу з кожної ситуації* – мовленнєвий стимул, який спонукає суб'єктів навчання до мовнокомунікативної діяльності у формі висловлювання.

Представлене завдання є багатокомпонентним (передбачає розв'язання кількох проблемно-комунікативних ситуацій), продуктивним, спрямованим на розвиток навичок монологічного, а у разі виконання мінігрупами – діалогічного мовлення, умінь структурувати й аргументувати власну позицію, виявляти креативність, застосовувати знання про статусні ролі комунікантів, вибудовувати толерантне, неконфліктне спілкування. Викладач може запропонувати виконати завдання в усній чи письмовій формі, індивідуально або шляхом обговорення/розігрування в мінігрупах.

Добираючи проблемно-ситуативні завдання, варто враховувати доцільність їхнього використання під час вивчення певної теми курсу, форму та послідовність виконання завдань, сполучуваність з іншими вправами, рівень складності. Названі класифікаційні параметри проблемно-ситуативних завдань унаочнено в табл. 1.

Таблиця 1.

Класифікація проблемно-ситуативних завдань

Критерії класифікації	Тип і спосіб виконання проблемно-ситуативного завдання
Рівень пізнавальної активності та самостійності	<i>Репродуктивно-продуктивні завдання</i> – застосування набутих знань на практиці, що передбачає аналіз мовнокомунікативної ситуації, трансформацію мовного матеріалу (вставити формули мовленнєвого етикету в діалог; прочитати текст, закінчити думку; трансформувати поданий текст з огляду на комунікативну ситуацію чи характер взаємин між комунікантами; прочитати діалог і схарактеризувати доцільність використання мовних засобів у конкретній комунікативній ситуації тощо). <i>Продуктивні завдання</i> – завдання, спрямовані на розвиток навичок продукування самостійного висловлювання відповідно до параметрів ситуації мовлення (ознайомитися з

	комунікативною ситуацією та позицією мовців, побудувати на основі їхнього змісту власне висловлювання; скласти діалог ділового спілкування між комунікантами, які мають різні/однакові статусні ролі; уявити ситуацію: ви – учасник наукової конференції; скласти текст доповіді дискусійного характеру).
Рівень складності	<i>Однокомпонентне</i> – передбачає одну комунікативну ситуацію, продукування одного висловлювання; <i>багатокомпонентне</i> – передбачає кілька комунікативних ситуацій і продукування кількох висловлювань відповідно до запропонованих умов та мети комунікації.
Форма продукування мовлення	<i>Діалог і монолог.</i>
Кількість учасників комунікації	Один (<i>індивідуальні завдання</i>), два – чотири (<i>завдання для мінігруп</i>).
Форма виконання	<i>Усна і письмова.</i>

Безумовно, педагогічні умови застосування проблемно-ситуативних завдань на заняттях з носіями української мови та інофонами мають відмінності. Під педагогічними умовами розуміємо сукупність «об’єктивних та суб’єктивних обставин, від яких залежить досягнення мети навчально-виховного процесу» [9, с. 11].

До педагогічних умов застосування проблемно-ситуативних завдань на заняттях зі студентами нефілологічних спеціальностей уналежнюємо такі:

1) формулювання завдань має бути точним та однозначним, опис комунікативної події – вичерпним і зорієнтованим на актуальну для студентів тематику;

2) створення комфортного психологічного клімату в студентській аудиторії, який би сприяв внутрішній мотивації до виконання проблемно-ситуативних завдань;

3) застосування проблемно-ситуативних завдань обумовлено педагогічною метою з конкретної теми курсу;

4) послідовність виконання завдань має відтворювати таку логіку: від однокомпонентних до багатокомпонентних, від репродуктивно-продуктивних до продуктивних;

5) час, відведений на виконання завдань, пропорційний їхнім параметрам (форма виконання, форма продукування мовлення, рівень складності, кількість задіяних учасників комунікації).

Названі вище педагогічні умови актуальні й для іноземних студентів, які опановують мову на нефілологічних чи філологічних спеціальностях. Проте іноземні студенти як представники різних лінгвокультур мають відмінності у сприйнятті об'єктивної дійсності й на шляху до виконання проблемно-ситуативних завдань долають лінгвістично-комунікативні та психологічні бар'єри. Це й обумовлює специфіку педагогічних умов застосування проблемно-ситуативних завдань на заняттях з інофонами:

1) під час формулювання проблемно-ситуативних завдань викладач має орієнтуватися на національно-психологічні й національно-культурні особливості інофонів, урахувати особливості стилю спілкування представників різних національно-культурних спільнот та канал трансляції повідомлень;

2) сутність завдань має бути спрямована на набуття інофонами нового комунікативного досвіду;

3) урахування лінгвістичної та лінгвокультурологічної готовності іноземних студентів виконувати завдання;

4) проблемно-ситуативні завдання доцільно застосовувати на всіх заняттях, незалежно від змісту лексико-граматичних тем.

Наведемо приклади різних типів проблемно-ситуативних завдань.

Для студентів нефілологічних спеціальностей можна запропонувати такі завдання:

1. *Уявити ситуацію: з вами навчаються іноземні здобувачі вищої освіти.* Підготувати для них розповідь про особливості національного мовленнєвого етикету (звертання, знайомство, вітання, прощання, прохання, вдячність, вибачення тощо). Акцентувати увагу на розбіжності у вживанні мовних формул у побутовому та офіційно-діловому спілкуванні [10, с. 167].

2. Розіграти ситуацію, за якої вас представляють співрозмовникові через посередника, з яким ви надалі ведете ділову бесіду. Репліки записати [10, с. 168].

3. В одному з інтерв'ю професор Колумбійського університету Юрій Шевчук назвав українську мовну ситуацію «мовною шизофренією» («розломом мови»). «Вийти із цієї ситуації можна, лише зробивши українське престижним. Зробити так, щоб добре володіння мовою було першою ознакою високого професіоналізму у всіх без винятку галузях діяльності так, як це є в решті світу», – стверджує мовознавець. Обґрунтувати власну позицію на питання двомовності. Взяти участь у дискусії [10, с. 169].

Для іноземних студентів нефілологічних спеціальностей доречними стануть такі завдання:

1. Уявити ситуацію. Ви запланували туристичну поїздку до м. Львова. В інформаційній службі автовокзалу вам необхідно з'ясувати час відправлення й прибуття автобуса, спосіб оплати й вартість квитка. Запитання записати.

2. Змодельовати ситуацію інтерв'ю з українським журналістом щодо ваших літературних вподобань – улюбленої книги (назва, автор, чому улюблена, актуальність змісту книги, українська книга та українські письменники...). Репліки учасників комунікації записати. Розіграти діалог.

3. Уявити ситуацію. Вас запросили до мовного клубу з вивчення української мови. Учасники клубу – студенти закладів вищої освіти, представники різних національних культур. Підготувати коротку розповідь 1) про себе; 2) про культуру вашої країни; 3) про національну кухню; 4) про цікаві туристичні місця вашої країни.

Безумовно, проблемно-ситуативні завдання не єдиний спосіб формування й розвитку мовнокомунікативної компетентності студентів закладів вищої освіти, проте дієвий методичний інструмент, результативність якого доведена практикою застосування в різних студентських аудиторіях.

Отже, у результаті дослідження дидактичних можливостей проблемно-ситуативних завдань з'ясовано, що такий вид навчальної діяльності є ефективним способом тренування мовнокомунікативних навичок здобувачів вищої освіти в реальних чи уявних (змодельованих) комунікативних ситуаціях. Перевагами цього виду навчальних завдань вважаємо комплексний підхід до набуття студентами практичних навичок

та комунікативного досвіду, універсальність (можна застосовувати на будь-якому практичному занятті, тренувати навички усного/писемного, монологічного/діалогічного мовлення, працювати як індивідуально, так і в групах).

Виокремлені нами педагогічні умови застосування проблемно-ситуативних завдань в різних студентських аудиторіях – з носіями української мови нефілологічних спеціальностей та інофонами – стануть у пригоді викладачам на практичних заняттях з «Української мови (за професійним спрямуванням)», «Української мови як іноземної» та з інших мовних дисциплін підготовки іноземних студентів нефілологічних та філологічних спеціальностей.

Перспективним напрямом подальших розвідок вважаємо дослідження педагогічних умов формування професійної мовнокомунікативної компетентності майбутніх фахівців.

Джерела та література

1. Кульбашина Я., Ткачук О., Захарова В. Нові завдання і функції сучасного викладача закладу вищої медичної освіти у підготовці компетентного лікаря. *Освітологічний дискурс*. 2018. № 1–2. С. 141–157. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/osdys_2018_1-2_13 (дата звернення: 26.01.2021).
2. Гриджук О. Є. Теоретико-методичні засади формування мовнокомунікативної компетентності майбутніх фахівців лісотехнічних спеціальностей: автореф. дис. ... д-ра. пед. наук : 13.00.02. Херсон, 2018. 47 с.
3. Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання / наук. ред. українського видання С. Ю. Ніколаєв. Київ : Ленвіт, 2003. 273 с
4. Климова К. Я. Формування мовнокомунікативної професійної компетентності студента як креативної особистості в умовах навчального середовища педагогічного вузу. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія : Педагогіка*. 2012. № 1. С. 66–72. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NZTNPU_ped_2012_1_13 (дата звернення: 26.01.2021).
5. Струганець Л. Мовнокомунікативна компетентність лідера в освітній галузі (теоретичний ракурс). *Університети і лідерство / Universities and leadership*. 2015. №1. С. 52–55.

6. Голубнича Л. О. Ситуативні вправи на заняттях з іноземної мови у немовних ВНЗ як один із засобів активізації пізнавальної діяльності студентів. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology* / ed.: Dr. Xenia Vamos. Budapest, 2017. V (51), is. 112. P. 15–18. URL: http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/13352/1/Golubnycha_15-18.pdf

7. Іванишин Г. Я. Ситуативність професійно спрямованого діалогічного мовлення: лінгводидактичний аспект. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Педагогіка і психологія*. 2015. № 43. С. 39–43. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzvdpu_pp_2015_43_11

8. Комар О. С. Роль ситуативних завдань у формуванні мовленнєвої культури студентів на заняттях з іноземної мови. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/20409/1/%D0%9A%D0%BE%D0%BC%D0%B0%D1%80.pdf>

9. Дворнікова Н. Педагогічні умови модернізації навчально-виховного процесу у вищих навчальних закладах : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Київ, 2009. 19 с. URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/127>

10. Дедушно А. В., Сизоненко Н. М. Практикум з дисципліни «Українська мова (за професійним спрямуванням)» для студентів аграрних закладів вищої освіти. 2-ге вид., доп. і переробл. Київ : Видавництво Ліра-К, 2019. 240 с.

НАШІ АВТОРИ

Бей Ілля, викладач кафедри слов'янської філології, магістр богослов'я, магістр філології, Запорізький національний університет

Брайло Юлія, кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри філологічних дисциплін і методик їх викладання, Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка

Вітковський Юрій, доктор економічних наук, доцент, проректор з науково-педагогічної роботи та міжнародних зв'язків, професор кафедри маркетингу та економіки, Харківський національний технічний університет сільського господарства імені Петра Василенка; афілійований професор, Вища школа бізнесу Academia WSB (Польща, м. Домброва-Гурнічей)

Воловик Лариса, кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри гуманітарних і соціальних дисциплін, Полтавська державна аграрна академія

Воскобойник Валентина, кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри англійської та німецької філології, Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка

Гарник Людмила, кандидат політичних наук, співробітник міжнародного відділу, Харківський національний технічний університет сільського господарства імені Петра Василенка; доцент кафедри підприємництва, торгівлі та експертизи товарів, Національний технічний університет «Харківський

політехнічний інститут»; почесний професор, Міжнародний інститут миру та релігій (Ісламська Республіка Іран, м. Кум)

Горбач Наталія, кандидат філологічних наук, доцент, доцент, завідувач кафедри української літератури, Запорізький національний університет

Данилюк Людмила, кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри філології та соціально-гуманітарних дисциплін, Полтавський інститут економіки і права ЗВО «Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна»

Ільченко Алла, кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри гуманітарних і соціальних дисциплін, Полтавська державна аграрна академія

Житар Ірина, кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри українського ділового мовлення, Національна академія Служби безпеки України

Ковальова Тетяна, кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри іноземних мов, Поліський національний університет

Консва Тетяна, кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри світової літератури, Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка

Косіцька Ольга, кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри іноземної філології та перекладу, Національний транспортний університет

Красота Олена, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри гуманітарних і соціальних дисциплін, Полтавська державна аграрна академія

Луньова Тетяна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської та німецької філології, Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка

Майерс Шарлін, волонтер зі США, сертифікований TEFL, Тернопільський національний педагогічний університет

Матвієнко Леся, кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри гуманітарних і соціальних дисциплін, Полтавська державна аграрна академія

Матвійчук Тетяна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов за професійним спрямуванням та гуманітарних дисциплін, Державний університет інфраструктури та технологій

Місечко Ольга, доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри іноземних мов, Львівської інститут економіки і туризму

Мокляк Оксана, кандидат філологічних наук, викладач кафедри загального і слов'янського мовознавства та іноземних мов, Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка

Навальна Марина, доктор філологічних наук, професор, професор кафедри документознавства та методики навчання ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»

Ніколаєнко Юлія, кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри гуманітарних і соціальних дисциплін, Полтавська державна аграрна академія

Олійник Світлана, кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри філологічних дисциплін і методик їх викладання, Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка

Пабат Вікторія, кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української та російської мов як іноземних, Інститут філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Палеха Ольга, кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри філологічних дисциплін і методик їх викладання, Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка

Панасюк Ігор, хабілітований доктор, професор, професор кафедри німецької мови, Академія ім. Якуба з Парадижа у Гожуві Великопольському (Польща), приватний доцент на факультеті культурології Європейського університету Віадрина у Франкфурті-на-Одері (Німеччина)

Пашенко Анастасія, здобувач вищої освіти СВО бакалавр спеціальності Філологія, Полтавська державна аграрна академія

Подлєсна Ганна, кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри гуманітарних і соціальних дисциплін, Полтавська державна аграрна академія

Рудич Оксана, кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри філологічних дисциплін і методик їх викладання, Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка

Рябокінь Наталія, кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри філології та соціально-гуманітарних дисциплін, Полтавський інститут економіки і права ЗВО «Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна»

Савенкова Олена, старший викладач кафедри гуманітарних і соціальних дисциплін, Полтавська державна аграрна академія

Сизоненко Наталія, кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри гуманітарних і соціальних дисциплін, Полтавська державна аграрна академія

Сільчук Олеся, кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри гуманітарних і соціальних дисциплін, Полтавська державна аграрна академія

Січова Діна, викладач кафедри філології та соціально-гуманітарних дисциплін, Полтавський інститут економіки і права ЗВО «Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна»

Снігурова Ірина, старший викладач кафедри української, російської мов та прикладної лінгвістики, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»

Степаненко Ніна, кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри філологічних дисциплін і методик їх викладання, Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка

Стиркіна Юлія, кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри філологічних дисциплін і методик їх викладання, Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка

Сухачова Наталія, кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української, іноземних мов та перекладу, Полтавський університет економіки і торгівлі

Тагільцева Яніна, кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри гуманітарних і соціальних дисциплін, Полтавська державна аграрна академія

Тарасова Наталія, кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри світової літератури, Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка

Хейлік Тетяна, кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри слов'янської філології, Запорізький національний університет

Наукове видання

**МОВА І МІЖКУЛЬТУРНА КОМУНІКАЦІЯ:
ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА**

колективна монографія

Науковий редактор:

Сизоненко Наталія

Редколегія

Шаравара Тамара

Ніколаєнко Юлія

Сільчук Олеся

Дедушно Алла

Матвієнко Леся

Українською, англійською та російською мовами

Керівник видавничого проекту *Зарицький В.І.*
Комп'ютерний дизайн *Щербина О.П.*

Підписано до друку 28.04.2021. Формат 60х84 1/16.
Папір офсетний. Друк офсетний. Гарнітура Times New Roman.
Умовн. друк. аркушів – 14,88. Обл.-вид. аркушів – 13,61.
Тираж 300

«Видавництво Ліра-К»
Свідоцтво № 3981, серія ДК.
03142, м. Київ, В. Стуса, 22/1
тел./факс (044) 247-93-37; (050) 462-95-48
Сайт: lira-k.com.ua, редакція: zv_lira@ukr.net